

BROTTSTYCKEN FRÅN TORNE OCH KEMI LAPPMARKER

BIRKARLAR, FOGDAR, LAPPAR, HANDEL, GRÄNSTVISTER

Per-Olof Snell

Ottar från Hålogaland, som synes ha haft sin gård vid Tromsö, berättade i slutet av 800-talet för kung Alfred av England att det norr ovan ödemarkerna fanns ett land benämnt Kvänland, som sträckte sig åt söder på båda sidor av Bottenviken. Ottar gjorde skillnad på svenskar och kväner, som skall ha varit ett eget folk. Kvänernas nationalitet har varit föremål för många akademiska dispyter och utifrån en tolkning skall namnet inte ha något att göra med nationalitet utan betyda strandbo - boende vid Bottenhavet, som också benämnts Kvänerhavet. Utifrån ortnamnsstudier har hävdats att kvänerna var hälsingar som tidigt utbredde sina domäner på båda sidor om Bottenviken upp mot Tornedalen. Möjligen ligger dock Grotenfelts påstående, att kvänerna var ett finskt folkslag, troligen av karelskt ursprung, som bodde i kustlandet i nuvarande Norr-, Väster- och Österbotten, närmast sanningen.¹

Birkarlarna som tidigt fanns på Nordkalotten har också ett omdiskuterat ursprung. De benämns i skrift första gången 1328 då mellan hälsingar å ena sidan och birkarlar å andra sidan en överenskommelse träffades att den nordligaste delen av Hälsingland, som då sträckte sig ända till Ule älv, skulle vara öppen mark för nybyggare, om de så var birkarlar eller andra. Lapparna skulle inte få störas, och inte heller birkarlarna skulle hindras, att driva sin traditionella handel med lapparna. Då kung Erik 1358 stadfäste de av fadern beviljade privilegierna antyds tidigare privilegier beviljade av hans förfäder. Mycket talar därför för att de vilka benämndes birkarlar redan på 1200-talet etablerat en maktposition på Nordkalotten, där de på strategiska platser längs älvarna torde ha undanträngt urbefolkningen.

Under åren har birkarlarnas ursprung varit föremål för tvister. Namnet har ansetts vara härlett av Pirkkala i Tavastland varifrån köpmän under slutet av 1200-talet skall ha tagit sig upp till lappmarken där de bringade lapparna under Sveriges krona och därmed fick dem som egendom. Den främste förespråkaren för att de kom från Pirkkala var Jaakola.² Hans tolkning, som främst bygger på sägner återgivna av Bureus och Scheffreus, samt uttalanden av birkarlar i Torne socken i slutet av 1590-talet, har delvis stötts av Fjellström och Dahlgren.^{3,4} Steckzén, som ställt sig tvivlande till sägnernas verklighetsbakgrund, menar att birkarlarnas uttalanden var tillrättalagda påståenden syftande till att rättfärdiga Sveriges landanspråk på Nordkalotten.⁵ Deras vittnesbörd om gränsförhållandena har också av Johnsen setts som en partsinlaga för att behaga kungen.⁶ Steckzéns tankegångar kom olyckligtvis att undanskymmas av hans tolkning att birkarlar skulle vara identiska med *biurkarlar*, det vill säga bäverjägare, vilket Dahlgren (1965) genom språkliga resonemang har avfärdat.

Birkarlabenämningen hade av von Düben redan på 1800-talet antagits utgå från lapparna som med *borgal* menat handlande i allmänhet och härletts ur det fornnordiska *birk* = handel.⁷ Han tvivlade också på att finnar hade fått privilegium att driva handel med svenska sidans lappar. *Birkarl*, *Bergkerl*, *Birkekerl*, *Börkerl*, *Borkerl* och *Bårkerl* är olika skrivformer i handlingar från 1500-talet där även ryska *borkerler* och *bergkerler* omnämns, vilket antyder att benämningen inte torde ha sitt ursprung i Pirkkala. Wallerströms antagande att birkarlarna var en slags lokal elit av kväner som upptagit skatt för Novgorod ger en alternativ förklaring av begreppet.⁸ Det ryska beskattningssättet med hjälp av karvstock - *birka_{Ry}*, *pirkka_{Fi}* - som tillämpades av Novgorod kan efter Nöteborgsfreden ha övertagits av

¹ Kustavi Grotenfelt, *Über die alten Kväner und Kvänland*, Helsinki, 1909.

² Jalmari Jaakkola, *Pirkkalaisliikken synty*, Åbo, 1923.

³ Phebe Fjellström, *Varifrån kommer birkarlarna?*, RIG 48, s. 42-56, Stockholm, 1965.

⁴ Stellan Dahlgren, *Birkarlar och lappar*, Historisk Tidskrift, s. 213-19, Uppsala, 1965, s. 342-345, Uppsala, 1996.

⁵ Birger Steckzén, *Birkarlar och lappar*, Stockholm, 1964, Historisk Tidskrift, s. 224-228, Uppsala, 1966.

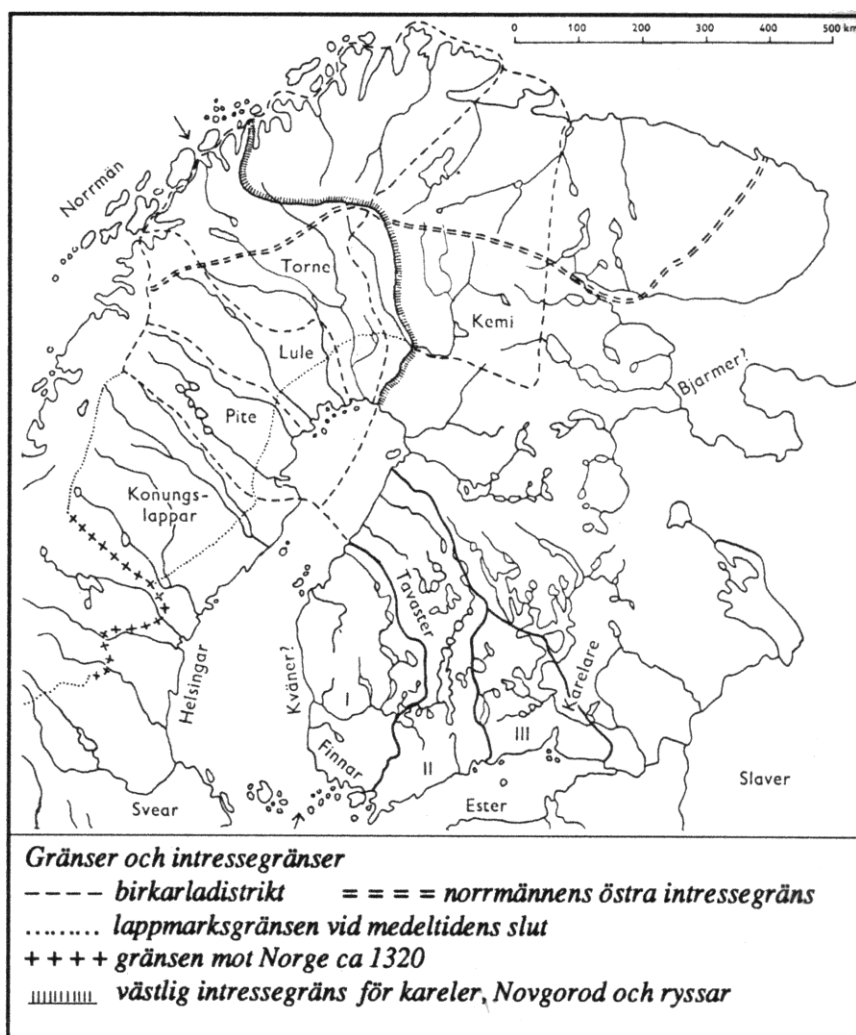
⁶ Oscar A. Johnsen, *Finnmarkens Politiske Historie*, Kristiania, 1923.

⁷ Gustaf von Düben, *Om Lappland och Lapparne*, Nordstedt och söners förlag, 1873, s. 412-24.

⁸ Thomas Wallerström, *Norrboten, Sverige och medeltiden, Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*, Del 1, Lund Studies in Medieval Archeology 15:1, Stockholm 1995, s. 239-50, 256-62.

svenskarna och kommit att namnge den elit som tjänat Novgorod. Bouppteckningar visar också att birkarlaättlingar i Torneå använde karvstock - killkula - som ett slags skuldebrev.

Birkarlarna i Skellefte, Pite, Lule, Torne och Kemi älvdalar kan tidigt ha omfattat såväl kväner som handelsmän från Novgorod, Tavastland, Hälsingland och Svealand, vilka sökt sig till de viltrika områdena och de fiskrika älvarna. Där fångstmöjligheterna var goda torde de ha etablerat ett säsonsboende, vilket senare kan ha lett till fast kolonisation. Namnskicket för nämndemännen som deltog då ting 1420 hölls i Torne har tolkats till att socknen huvudsakligen bebotts av svenskar då endast två av nämndemännen utifrån namnet kan beläggas som finnar. Troligen avspeglar det mer skrivarens förtrogenhet med svenska språket än verkligheten då finska patronymikon av skrivarna torde ha bytts mot svenska. Även om svenska namn dominerar i skattelängderna kan inte uteslutas att vissa birkarlasläkter har anknytning till Tavastland, där Kohkoinen, Kouri, och Pakkainen finns på 1500-talet. Att hävda att alla birkarlar kom från Tavastland synes dock vara en förhastad slutsats.

Figur 1. Birkarladistriktens utsträckning på Nordkalotten vid medeltidens slut.

Birkarlarnas verksamhet

Bureus tillskrev birkarlarna hedern för att ha utvidgat Sveriges välde ända till Västerhavet där de lagt Ofoten och de andra *finneffjärdarna* till Varanger under Sverige. Till följd av detta hade de fått rätt att handla och uppta skatt av lapparna, mot erläggande av en taxa till kronan. En lappfogde omnämns första gången i ett protokoll från lagmanstinget i Piteå 1424 där han uppges skipa rätt mellan birkarlar och samer. Troligen avses fogden över kungslapparna i Västerbotten som 1498 med birkarlarna

uppgavs ha upptagit skatten av lappar i södra Västerbotten, vilka beskattades direkt av kronan, medan birkarlarna ännu självständigt svarade för uppbörden i de nordliga lappmarkerna. Birkarlarna synes ha varit organiserade i tre handelsområden i Pite, Lule och Torne socknar, varav den sistnämnda tidvis även omfattat Varanger och Kemi lappmark. Intressegränser för birkarlar, svenskar, norrmän, karelare och ryssar på Nordkalotten vid medeltidens slut framgår av figur 1.⁹

Taxan till kronan under medeltiden är inte känd men då villkoren den 1 april 1528 reviderades framgick att birkarlarna i Torne utgjort 8 timmer gråverk och 2 mårdsinn för sina lappar. Skatten hade dubblerats i räkenskaperna 1530 då Torne birkarlar i lega utgav 16 timmer gråverk och 4 mårdsinn. Lapps skatten från Kemi uppgick 1531-39 till 7 mårdsinn per år. Den lapps katt fogden i Västerbotten, Mickel Ålänning, levererade till skinnkammaren den 30 augusti 1540 bestod endast av 2 timmer klockverk och 4 mårdsinn, samtidigt som *Börkala skatten* för 1539 och 1540 bestod av 8 timmer. 1543 levererade lappfogden Jacob Andersson av lapparna i Ume 10 timmer mårdsinn, medan fogden i Västerbotten i lapps katt endast levererade 4 mårdsinn från Torne, och 2 vardera från Lule och Pite. Samtidigt levererade *Oluff* [Anundsson i Armassaari] i *Tornö* 10 ½ timmer.¹⁰ Lapps skatten från Kemi 1548 och 1549 var 9 timmer gråverk för 7 skattemårdar medan 1550 levererades 34 renhudar och 1 timmer gråverk.¹¹

Skatten i Pite och Lule lappmarker upptogs från 1548 av fogden i Västerbotten, Jöns Håkansson, som 1552 också uppbar skatten i Kemi lappmark, medan birkarlarna i Torne fortsatte att utge stadgan. Då kronan 1553 tagit över uppbörden även i Torne antyds att stadgan under många år inte utgjorts varför den retroaktivt krävdes. Den tribut som sex birkarlar från Lule, Pite och Torne överlämnade till kungen i Västerås den 28 oktober 1553, då Torne representerades av Olof Henriksson från Niemis och Henrik Larsson från Vojakkala, omfattande bland annat 120 ungerska gyllen, 300 mark örtugar, 2 svarta bäversinn, 2 svarta grårävskinn, 7 stycken järvskinn, 14 vargskinn och 25 mårdsinn, synes ha utgjort skatterestantier.¹² Till skinnkammaren skänktes samma år av birkarlarna Henrik Larsson och Olof Anundsson 10 mårdsinn möjligen för att blidka kungen för de klagomål som framförts mot dem av lapparna. Året därpå fick kungen på slottet i Västerås ytterligare 50 ungerska gyllen och två guldringar av Henrik Larsson i Vojakkala som enligt Schefferus var den främste av birkarlar på konung Gustavs tid. Henrik som synes ha avlidit omkring 1555 kom aldrig ifråga då särskilda lappfogdar 1554 tillsattes för att svara för uppbörden på Nordkalotten. Ett fragment i Danica antyder dock att uppbörden innan 1554 i Pite lappmark upptagits av Nils Olofsson i Hamnen, i Lule av Hans Nilsson från Ängesbyn, i Torne av Henrik Larsson och i Kemi av Olof Anundsson.

Skatteuppbörden i lappmarken skulle enligt Steckzén (1964) ursprungligen ha arrenderats till birkarlarna av Gustav Vasa och för arrendet skulle de främsta av dem ha svarat. Detta antyds också av fogden Jöns Håkansson som 1550 anger att den gamle birkarlen Henrik Olofsson i Niemis skulle ha ägt halvparten av lappmarken. Då lappmarkerna 1554 sattes under en kunglig fogde förlorade birkarlarna sitt monopol men ur deras krets rekryterades socknarnas nämnde-, fjärdings- och länsmän och från de ledande familjerna togs fogdar vilka upptog skatt, upprättade mantalslängder, inventerade lapparnas och kronans innehav av renar samt höll ting. Vid tingen, där lappfogden fungerade som domare, besattes halva nämnden av lappar medan birkarlar fyllde resterande platser. Jöns Håkanssons namngav i 1553 års räkenskaper birkarlarna* i Torne socken och deras innehav av kor. De ledande i socken var då: Hindrik Larsson* (33 kor), Henrik Nilsson* [Oravainen] (20), Jöns Jönsson* [Äijänpoika] (20), Hans och Jöns Henriksson* [Kouri] (20 resp. 4), Erik, Per och Jöns Jönsson [Pakkainen] (10, 4 resp. 5) i Vojakkala, Nils Jönsson* [Junkkala] (14) och Marcus Ersson* (7) i Suensaari, Olof Anundsson* [Tulkki] (5), Per Jönsson* [Karinen] (3) i Armassaari, Olof Hindersson* (15) i Varttosaari, Nils Olsson* [Kumppani] (16) i Niemis, Håkan Hindersson* (13) i Vuono, Måns Hindersson* (8), David Persson* (8) i Juoksengi, Mickel Jönsson* (6) i Kuivakangas, Jöns Olsson* [Ruomi] (5) i Päckilä, Hindrik Laffue* (17) och Jöns Jönsson [Drucken] (13) i Raumo.

⁹ Tornedalens historia I, 1991, s. 221.

¹⁰ RA, Slottsarkivet, Skinnkammarens räkenskaper; 1540 vol.1 och 1543 vol. 2:1.

¹¹ FRA, 4529 fol.7, 4534d, fol.4, 4540, fol.4

¹² RA, RR 28/10 1553.

Möjligen var det ett sviktande skatteuttag som i början av 1600-talet fick kronan att ändra sin politik att rekrytera fogdar bland lokala stormän till att i stället hämta dem från sydligare orter. Birkarlasläkterna kom dock i kraft av sin kunskap att behålla sitt inflytande i lappmarken. Även sedan de flyttat till Torneå som borgare fortsatte de att presidera vid lappmarkstingen, där de utgjorde halva nämnden. I tabell 1 redovisas fogdelängder för Torne och Kemi lappmarker. Almquists uppgifter har korrigerats och kompletterats, vidare har uppgifter om fogdarnas hemorter tillförts vilket gör det möjligt att knyta dem till birkarlasläkterna.¹³

Tabell 1. Fogdar i Torne, Kemi och Västersjö lappmarker

<u>Lappfogdar i Torne lappmark</u>		<u>Lappfogdar i Kemi lappmark</u>	
1554	Olof Henriksson, Niemis	Olof Anundsson, Armassaari	1555-1558
1555-1557	Olof Nilsson, [Gamla Kyrkbyn Piteå ?]	Joel Varg, Limingo	1559-1560
1558-1559	Jöns Jönsson [Aijänpoika?], Vojakkala	Olof Olofsson, Salo	1561
1560-1576	Nils Oravainen, Vojakkala	Anund Olofsson, Armassaari	1562
1577-1581	Jöns Karlsson, Kalix	Hans Svenske, Pedersöre	1563-1565
1582-1584	Nils Oravainen, Vojakkala	Christoffer Blome, Limingo	1566-1567
1585	Lars Henriksson, Vojakkala	Mårten Jacobsson, Pyhäjoki	1567-1570
1586-1588	Josef Henriksson, Vojakkala	Erik Bertilsson, Österbotten	1571-1573
1589-1597	Nils Oravainen, Vojakkala	Josef Henriksson, Vojakkala	1574-1581
1597-1600	Jöns Håkansson/Olof Olofsson, Raumo/Armassaari	Nils Olofsson, Niemis	1582-1583
1600-1602	Jöns Olofsson, Niemis	Tomas Andersson, Kemi	1584
1603	Olof Andersson Burman	Nils Olofsson, Niemis	1585-1588
1604-1607	Olof Anundsson, Armassaari	Nils Oravainen, Vojakkala	1588-1593
1608	Lars Larsson, Rutvik	Lars Henriksson, Vojakkala	1593-1595
1609-1613	Erik Johansson Båga, -	Jöns Karlsson, Kalix	1596-1602
1614-1615	Reinhold Johansson Steger, Antnäs, Luleå	Olof Andersson Burman, Piteå	1603
1616-1619	Jacob Olofsson Burman, Piteå	Jöns Karlsson, Kalix	1604-1606
1620	Daniel Vulfsson, Österbotten	Mats Josefsson, Vojakkala	1607
1620-1625	Anders Persson, Torneå	Jöns Marcusson, Björkönen	1608-1610
1626-1629	König Persson, Torneå	Erik Johansson Båga, -	1611-1613
1630	Peder Andersson/Clemet Öndasson, Torneå	Reinhold Johansson Steger, Piteå	1614-1616
		Jacob Olofsson Burman, Piteå	1617-1619
		König Persson, Torneå	1620-1629
 <u>Laxfogdar i Norra prosteriet</u>		 <u>Laxfogdar vid Alta älv</u>	
1600-08	Evert Eriksson, Piteå	1606	Peder Jacobsson, [Ilmola]
1609-1611	Olof Bengtsson, Laivaniemi	1607-09	Lasse Olsson Kemiläinen, [Raumo ?]
1612-1630	Peder Anundsson Västgöte, Piteå		
		 <u>Laxfogdar vid Tana älv</u>	
		1607-08	Nils Olofsson, Niemis
		1610-11	Jöns Olofsson, Kalix

Fogdar i Torne och Västersjö lappmarker

Birkarlen Henrik Olofsson i Niemis som kring 1550 konsulterades av fogden Jöns Håkansson om gränserna på Nordkalotten uppgavs då ha ägt halva lappmarken där han troligen agerat som fogde.

Olof Henriksson i Vartosaari, som är den förste namngivne fogden i Torne och Kemi lappmark, synes ha varit son till den gamle birkarlen Henrik Olofsson som 1550. Han redovisade ännu i 1543 års jordebok hemmanet i Niemis vilket 1546 övergått till Olof som uppförts redan i 1539 års bågälängd. Olof Henriksson besökte som fogde i Torne och Kemi lappmarker Gustav Vasa i Kungsör 1554 för att överlämna saköresskattemedel, vilket resulterade i en kvittens med följande inledning: *Wij Gustaff [...] gör vetterligt att vij udi egen kong:e persone opå vår gårdh Konungzör then 8 septembris 54 annamatt och upburit haffve aff vår tiänare och lapefougte öffver Torne och Kyemi lapper Oluff Henricson.* Vid besöket fick han förläning på laxfisket i Seskarö men han hade redan året därpå ersatts som fogde av Olof Nilsson. Då Olof Henrikson 1556 i Skinnkammaren överlämnade skinn han köpt för kronans räkning titulerades han birkarl i Torne socken. Han passade då på att till kungen skänka fem mårdsinn, skinn av en svarträv, ett vargskinn och två svarta bäverskinn. Gården i Niemis om 9

¹³ Johan Axel Almquist, *Den Civila Lokalförvaltningen I Sverige 1523-1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen, 2:a delen, häfte 1*, Stockholm 1919, s. 341-44.

markland och 6 öresland hade 1557 övergått till *Nils Olsson till Niemis* som också han blev birkarl och fogde.¹⁴

Olof Nilsson som från 1555 var fogde i Torne och Västersjö lappmark, synes ha varit son till birkarlen Nils Olofsson i Öjebyn i Pite som den 13 september 1540 levererade 1 ½ timmer hermelinskin till Skinnkammaren i Stockholm. Vid Stockholms rådhusrätt anges den 25 september 1544 att Olof Nilsson och Nils Olofsson i Piteå drivit Herr Anders i Pite från det gods som legat hälften under prästbolet och hälften under kyrkan. Trots att Anders Johannis betalt 20 ungerska gyllen för det halva kyrkohemmanet tvingades han överlämna det till Olof Nilsson.¹⁵ Hjälpgården 1553 visar att Olof Nilsson i Kyrkebyn, som ibland sägs bo i *Westansundett*, hade 19 kor. Olof Nilsson som 1553 upptog skatten i Varanger benämns den 7 december 1554 befallningsman då han i Torne bekräftar att han av fogden i Västerbotten, Lasse Olsson, enligt Jöns Håkanssons förteckning, mottagit: 120 oxrenar, 34 vajor, 15 oxkalvar och 8 vajkalvar samt 7 kopparkittlar, 2 kittelringar, 2 narvar, 3 hammare, 3 stocklås och 6 vedyxor.¹⁶ Vid sama tid skall han med Herr Anders i Piteå ha besökt Henrik Larsson i Vojakkala enligt ett brev av Ture Bielke 1563. Kung Gustav gör i ett kvitto *veterligt att han i egen kunglig person på Stockholms slott den 20 juli 1555 anammat och uppburit av lappfogden över Torne och Varangers lappmarker, Oluff Nilson, taxepeningar 100 tiuge, 5 ½ mark, item daler tiuge halff ottende stycker, hvitt sölff 40 halff ottende lod* etc.¹⁷ Den 6 december 1555 kvitterade Olof Nilsson med sitt signet att han av prosten i norra prosteriet, Herr Erik i Kalix, mottagit 1555 års taxesmör. Efter Olof Nilssons död brukades hans marker av kyrkoherden Andreas Nicolai innan Hustru Agnes Olofsdotter - Olof Nilsson dotter - 1580 av Johan III fick oinskränkt rätt till det gamla hemmanet.

Möjligen hade Pitebirkarlen Nils Olofssons son, Andreas Nicolai, som var Gustav Vasas kaplan 1555-60, sett till att brodern blev fogde, då han själv vid denna tid förde lappfogdarnas räkenskaper.¹⁸ Andreas blev 1561 kyrkoherde i Torne, varifrån han 1566 flyttade till Pite, där han som prost upptogs i birkarlalängden liksom sonen Nicolaus Reen. En klagoskrift av lappar i Kemi antyder att släkten kan ha varit av finskt ursprung. Skriften anger att två lappar som hade blivit skattebefriade av Jöns Håkansson och *Oleff Nielssn Curcki* inte heller av Jöns Jönsson som blev fogde 1557 hade tagits upp i mantalet.¹⁹ Wahlberg (1962) har antagit att Olof Nilsson var son till länsmanen Nils Jönsson i Suensaari och att Kurki varit dennes släktnamn. Tolkningen kan ifrågasättas då Nils Jönsson inte uppfördes med son i bägalängderna och då släkten i Suensaari benämndes Junkkala. Olof Nilsson som upptas i Suensaari 1568-1607 passar inte heller åldersmässigt in som sin namne lappfogden och synes ha varit son till Nils Henriksson i Suensaari. Birkarlen Olof Nilsson i Pite synes dock inte bara ha varit lappfogde utan också far till ärkebiskopen Nicolaus Olai Bothniensis.

Jöns Jönsson i Vojakkala upptog skatten i Tenofjärd och Laxefjord 1553. Något släktnamn finns aldrig nämnt i akterna och detta gäller även för hans namne lappfogden som den 24 september 1557 av kung Gustaf förordnades till *befallningsman utöver fjälllapparna uti Torne socken och skall vara förpliktad att förmera och förbättra samma lappmark. Han skall vidare vara förpliktad att leverera till kammaren 300 mark örtugar och tre deker goda renhudar. Dessutom skall han uppköpa goda skinn det mesta han kan överkomma.*²⁰ Wahlberg (1962) har angivit att birkarlen och fogden Jöns Jönsson tillhörde släkten Pakkainen. Jöns Jönsson som upptas i längden 1553 synes dock snarare ha varit Jöns Jönsson *Äijänpoijska* som då innehade det näst största hemmanet i Vojakkala skattande 12 markland. Vid uppörden till Erik XIV:s resa till England 1559 lämnade *Jöns aielen* 5 mark i likhet med Josep Henriksson och Nils Oravainen, medan övriga Vojakkalabors bidrag var avsevärt lägre.

¹⁴ Niemis Bägalängd 1539: Henrik Henriksson, Olof Henriksson (Varttosaari), Per Olsson 1s, Nils Olsson (Kumppani) 1s. 1557: Nils Olsson (Varttosaari) 1b (Jöns), Nils Olsson (Kumppani) 1s (Jöns). Jordeboken Niemis 1559: Nils Olsson 9 markland 6 öresland. Jöns Nilsson 8 markland 2 öresland. 1571 Älvsborgs lösen: Nils Olsson 323& 4 öre, Jöns Nilsson 201&, Hans Olsson 347& 2öre. Hjälpkattelängden 8 november 1599: Hans Olsson (Kaisan-Hannu) (3) 9 kor, 1 tjur, 2 stutar, 4 ½ får, 1 sto; Nils Olsson (8) 12 kor, 1 tjur, 2 stutar, 6 får, 2 hästar; Jöns Olsson (Kaisa-Juntti) (6) 10 kor, 1 stut, 5 får, 1 ungsvin, 2 hästar.

¹⁵ RA, Stockholms Stads Tänkebok, 1544, vol. II:1, sid. 23.

¹⁶ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1555:10, fol.309

¹⁷ Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna, IV, Helsingfors 1915, s. 20.

¹⁸ HSH 39 s.128

¹⁹ FRA, FSA No. 4976, Fol. 7v

²⁰ Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna, IV, Helsingfors 1915, s. 21.

<p><i>1599</i></p> <p>Jens ienßon i Torne</p> <p>Lax _____ 2 läster</p> <p>Bernefisk _____ 10 <i>lispund</i></p> <p>Finske gedder _____ 1 ½ skeppund</p> <p>Huithfisk _____ 1 skeppund</p> <p>Josep Hindrigßon</p> <p>Lax _____ 2 läster</p> <p>Bernefisk _____ 2 skeppund</p> <p>Finske gedder _____ 1 skeppund</p> <p>Abborra _____ 10 <i>lispund</i></p> <p>Jöns Hindrigßon</p> <p>Lax _____ 16 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 1 ½ skeppund</p> <p>Rocker _____ 10 <i>lispund</i></p> <p>Herr Erick</p> <p>Lax _____ 13 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 5 <i>lispund</i></p> <p>Finske gedder _____ 9 <i>lispund</i></p> <p>Sielspeck _____ 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn _____ 2 deker</p> <p>Bockskinn _____ 5 stycken</p> <p>Lasse Andersson</p> <p>Lax _____ 2 tunnor</p> <p>Finske gedder _____ 5 <i>lispund</i></p> <p>Summa</p> <p>Lax _____ 6 läster 7 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 4 skeppund 5 <i>lispund</i></p> <p>Finske gedder _____ 4 skeppund 4 <i>lispund</i></p> <p>Rocker _____ 10 <i>lispund</i></p> <p>Abborra _____ 10 <i>lispund</i></p> <p>Huithfisk _____ 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn _____ 2 deker</p> <p>Bockskinn _____ 5 stycken</p>	<p>Jens ienßon i Torne</p> <p>Lax 2 läster</p> <p>Bernefisk 10 lispund</p> <p>Finske gädder 1 ½ skeppund</p> <p>Huithfisk 1 skeppund</p> <p>Josep Hindrigsson</p> <p>Lax 2 läster</p> <p>Bernefisk 2 skeppund</p> <p>Finske geddor 1 skeppund</p> <p>Abborra 10 lispund</p> <p>Jöns Hindrigsson</p> <p>Lax 16 tunnor</p> <p>Bernefisk 1 ½ skeppund</p> <p>Rocker 10 lispund</p> <p>Herr Erick</p> <p>Lax 13 tunnor</p> <p>Bernefisk 5 lispund</p> <p>Finske geddor 9 lispund</p> <p>Sielspeck 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn 2 deker</p> <p>Bockskinn 5 stycken</p> <p>Lasse Andersson</p> <p>Lax 2 tunnor</p> <p>Finske geddor 5 lispund</p> <p>Summa</p> <p>Lax 6 läster 7 tunnor</p> <p>Bernefisk 4 skeppund 5 lispund</p> <p>Finske geddor 4 skeppund 4 lispund</p> <p>Rocker 10 lispund</p> <p>Abborra 10 lispund</p> <p>Huithfisk 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn 2 deker</p> <p>Bockskinn 5 stycken</p>
--	---

Figur 2. Avsnitt ur redovisningen av Slottstullen 1559.

Lappfogden Jöns Jönsson avlämnade lappskatten vid besök i Stockholm i augusti 1559. De lokala tullräkenskaperna samma år - figur 2 - visar att skepparen Jöns Jönsson i Torne på sin skuta medförde Josep Henriksson, Jöns Henriksson, Herr Erik i Kalix och Lasse Andersson. Året därpå infördes i Stockholm av Jöns Jönssons son Lasse Jönsson (Äjänpoika) och Josep Henriksson i Vojakkala 4 läster lax, 1 ½ skeppund bernfisk, 10 lispund rockor, 8 lispund lappgäddor, 16 spickelaxar och 10

kalvskinn.²¹ Lasse Jönsson som upptogs i slottstullängden även 1566 benämndes *Lasse eyein* då han var kyrkvård 1569. Till Älvsborgs lösen redovisade han och brodern Olof *Eijen* 288 respektive 136 mark, medan Jöns Jönsson Pakkainens förmögenhet endast var 64 mark. Namnet *Äijä - aielen, eyein* - kan möjligen ha avsetts då Nils Oravainen i en skrivelse daterad i Utsjoki den 21 februari 1595 angav att de fogdar som föregick honom, bland andra *Jöns Jönsson eigen*, hade *förglömt och undandolt den skatt som Kemi birkarlarna hade uppburit*.²²

Nils Nilsson Oravainen i Vojakkala brukade 1559 en avradsjord i Nären om 2 ½ markland, som 1560 övergick till länsman Nils Jönsson på Junkkala i Suensaari då Oravainen samtidigt utnämndes till fogde över Torne och Västersjö lappmarker. Möjligen upprätthöll Nils Oravainen i slutet av 1550-talet, och 1562-63, efter Nils Jönssons död, länsmanssysslan i Torne socken, då han dessa år redovisade avradsjorden i Nären vilken därefter brukades av länsmännen i socknen.²³ När Nils Oravainen blev fogde befalldes han att bege sig till Varånger och kring sjösidan allt intill Malånger för att där uppbära skatten.²⁴ Under många år följde Henrik Eriksson Pakkainen tillsammans med skrivaren Marcus Jönsson Fordell fogden på hans resor i lappmarken. Tidvis deltog även bröderna Savolainen, Per Jacobsson, troligen son till fogdeskrivaren Jacob Persson, och Henrik Mickelsson, på det blivande Vanhatalo i Korpikylä, som var son till birkarlen Mickel Henriksson Rautia i Juoksengi.

Oravainen har av Nordlander karakteriserats som å ena sidan en fogde i Jösse Erikssons stil, men å andra sidan en kraftig och klok man, som förstod att tillvarata Sveriges intressen emot främmande makter.²⁵ Förutom kronans intressen vinnlade han sig även om att förmera sin egen förmögenhet genom omfattande handel, vilket framgår av att han på sin skuta, så gott som årligen från mitten av 1500-talet, levererade skinn och fisk till Stockholm. Oravainens nitiska framfart i lappmarken gjorde dock att han ådrog sig sina underhavandes misshag. Missnöjet ledde till att anklagelser mot honom framfördes till kungen och Oravainen skildes från fogdeämbetet 1577-81, då Jöns Karlsson från Stråkanäs i Kalix redovisade Torne och Västersjö lappmarker, men 1582 var han tillbaka i sitt gamla ämbete för att 1586-87 åter vara skild från tjänsten.

Vid tinget i Torne socken den 10 februari 1586 dömdes Oravainen till döden för att ha oförrättat en lapphustru och bland annat tagit hennes dotter med våld. Han blev dock benådad och utgav 25 daler i böter. Trots avsättningen utökades Oravainens fögderi då han återinsattes 1589 och fick ansvar för Torne, Västersjö och Kemi lappmarker. Då Oravainen hösten 1594 vid sitt besök i Stockholm sammanträffade med hertig Karl fick han utsträckta befogenheter innebärande rätten att uppta skatt även i Lofoten. Året därpå inkasserade han i skatt och sakörespengar: 218 ½ daler 166 mark, 105 lod silver, 26 mårdar, 87 rävar, 4 bävvar, 23 uttrar, 1 björn, 2 vargar, 10 hermelineer, 32 ¼ timmer gråskinn, 36 renskinn, 65 fjällrackar, 1 ½ alnar tyg, 7 lispund koppar, 10 lispund bernfisk och 35 lispund gäddor. Av dem som fiskade vid träskan i lappmarken uttog han 32 lispund gäddor och vidare gav Västersjöfinnarna honom 43 lispund rockar till spisning.

Vid sitt sedvanliga höstbesök i Stockholm 1596 var Oravainen fortfarande fogde för Torne och Västersjö lappmarker då han undertecknade två räkningar den 22 och 31 oktober. Vid denna tid ledde dock hans sätt att bedriva uppbörderna och den egna handeln till flera protestskrivelser från danskarna. Även birkarlarna klagade i ett brev till hertig Karl över Oravainens sätt att sköta lappmarkerna. Undertecknarna var Lasse och Josep Hindersson i Vojakkala, *Hindrich i Packan* (Henrik Pakkainen), Olof Olofsson i Armassaari och Nils Olofsson i Wartosaari. Oravainen uppgavs i Kemi lappmark ha brukat sin dräng - sonen Henrik Nilsson Oravainen - och Marcus Jönsson för uppbörderna, men drängen blev inte aktad av Kemilapparna. Jören Kåss på Vardöhus hade därför kunnat skicka in sina tjänare på lappmarken för att uppköpa de bästa skinnen samt tillsagt Kemilapparna att de för 1595 skulle avlägga skatten enbart till Norge. Birkarlarna begärde därför en lappfogde i vardera lappmarken som det av ålder varit och att Oravainen skulle avsättas från sitt fögderi till dess en rannsaking gjorts.²⁶

²¹ RA, Lokala Tullräkenskaper Stockholm, 1559, LTR 305, fol. 84, 1560, LTR 307:3, fol. 79-80.

²² RA, Danica, Vol. 370.

²³ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1559:4.

²⁴ Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna, IV, Helsingfors 1915, s. 49-53.

²⁵ Johan Nordlander, *Några konungens fogdar under 1500-talet*, Norrländska Samlingar Häftet 12 (III:2), Stockholm 1933, s. 43-73.

²⁶ RA, Danica Gränshandlingar, 370, 1581-1603.

Hertig Karl utfärdade den 20 januari 1597 en fullmakt för Gert Josting att avsätta både Nils Oravainen och Lars Henriksson. Räkenskaperna 1597 upptar fortfarande Oravainen jämte Olof Olofsson från Armassaari, som dock inte hade kunglig fullmakt som fogde utan hade förordnats av Josting att upprätthålla befattningen. Då även Sigismund erfarit att Oravainens relation till danskarna gjort honom omöjlig skrev han från Warszava den 26 april 1598 *Till vår tjänare och lappfogde i Västerbotten Nils Oravain, eller den som nu i hans stad samma befattning haver*. Uppmaningen att Oravainen skulle avstå från otillbörlig handel i Finnmarken och inte lämna danskarna orsak till klagomål klingade ohörd då Oravainen synes ha avlidit innan brevet nådde honom. Enligt traditionen skall hans båt ha kantrat i forsen vid Oravaisensaari, vilket innebar att spådomen som en lapp uttalat, att han skulle dö inom synhåll från hemmet besannades. 1597 års räkenskaper innehåller ett brevfragment från Oravainens änka Lucia till kamreraren Lars Jonsson i den kungliga räntekammaren, som ombeds att utspana vad hennes salig man hade utborgat i Stockholm, Uppsala och annorstädes. Räkenskaperna innehåller också en anteckning med följande lydelse: *Här för uthan hafver han [Oravainen] opburit sedan han blef af med befattningen [...] som längden förmåler 96 och 97*. Oravainen synes ha levat fram till 1598, då det i Magnus Johannis tionderedovisning det året finns ett fragment av en avkortningslängd, som anger: Jöns Håkansson lappfogde 2 tunnor; Nils Oravainen 8 tunnor; Marcus lappskrivare 3 tunnor; Mäster Didrik 4 tunnor.²⁷

Oravainens änka Lucia gifte sig 1600 med den förre predikanten i finska församlingen i Stockholm Henrik Carelius, som 1599 varit Arendt Josting följaktig i lappmarken. Carelius blev 1607 kyrkoherde i Övertorneå och efter hans död gifte sig Lucia 1614 med kaplanen i Kemi Marcus Amundi som innan varit Henrik Carelius hjälppräst. 1618 blev Marcus Amundi kyrkoherde i Carlö men avsattes från tjänsten 1625. Han uppger i ett brev att han 1633 återvänt till sin hustru i Kemi sedan han fått biskopens brev på att bli kyrkoherde i Säskylä. 1649 testamenterade hustru Lucia Pålsdotter på sin dödsbädd all sin egendom till maken Marcus Amundi som synes ha avlidit samma år i Säskylä.

Jöns Karlsson i Stråkanäs, som var länsman i Kalix socken i omgångar från mitten av 1570-talet, ersatte Nils Oravainen som fogde i Torne lappmark 1577-81. Han blev senare fogde i Kemi lappmark 1596-1602 samt 1604-06 och var aktivt involverad i gränskonflikten med dansken och ryssen på Nordkalotten. Jöns Karlsson som i ett kungligt brev den 9 september 1586 tilldelats fisket i Kengisfors i Kalix älv bedrev en omfattande lappmarkshandel, vilket framgår av tullräkenskaperna för Stockholm, som visar att hans skuta så gott som årligen anlöpte huvudstaden. Jöns Karlsson uppges av Johan Bure ha varit dotterson till underfogden i Pedersöre Knut Jönsson Fordell.

När Mårten Påwelsson den 4 december 1603 fick fullmakt att vara fogde över Kemi lappmark förordnades länsmanen i Limingo Gabriel Tomasson och Jöns Karlsson till hans medhjälpare varav den senare synes ha upprätthållit fogdetjänsten.²⁸ Jöns Karlssons räkenskaper 1606 visar att birkarlataxan uppgick till 13 daler samt att i birkarlaratull redovisats av Carl Josepsson gäddor 4 lispund (lp), Nils Josepsson berenfisk 3 ½ lp, Jöns Marcusson gäddor 4 lp, Herr Henrik berenfisk 3 lp, Jöns Olofsson berenfisk 3 lp, Hans Packan gäddor 3 lp, Olof Nilsson gäddor 1 ½ lp, Henrik Kouri gäddor 3 lp, Måns i Juoksengi gäddor 1 ½ lp och Lars Olofsson berenfisk 1 lp. Jöns Karlsson efterträddes som länsman i Kalix av sonen Karl som ingick i den grupp landsköpmän vilka 1620 utan framgång motarbetade anläggandet av en stad på Suensaari. Dennes son, Jöns Karlsson, kom dock att ingå bland de första borgarna i Torneå där han blev rådmän.

Lars Henriksson i Vojakkala, som var son till birkarlahövdingen Henrik Larsson, upprätthöll fogdetjänsten i Torne lappmark 1585 då Nils Oravainen avskiljts från ämbetet. Han blev dock bara kvar på posten ett år, då lapparna omgäende hos Kungl. Maj:t klagade över hans hårdhet och orättvisor och ansåg att han inte passade som fogde utan hellre till köpman, som han tidigare varit. Brodern Josep övertog då fogdesysslan, som han innehade 1586-88. Lars Henriksson utsågs emellertid åter till fogde 1594-97 då han fick ansvar för Kemi lappmark, där 103 lappar skattade, varav 12 i Kittilä och Peldojärvi endast utgav skatt till Sverige, 61 lappar i Sodankylä, Sombio, Kuolajärvi, Kitkajärvi och

²⁷ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1598:8.

²⁸ RA, RR 4 december 1603, fol. v. 270.

Maanselkä skattade till Sverige och Ryssland, medan 30 lappar i Inarinkylä skattade till tre konungar. 1594 uppbar han i skatt skinn av 47 mårdar, 15 bävvar, 8 renar, 2 uttrar, 2 björnar, 1 järv, 1 räv och 2375 ekorrar. Lapparna i Kemi lappmark klagade 1597 inför fogden i Västerbotten Didrik Persson Ruuth, Herr Jöran predikant, Jöns Carlsson i Kalix och Nils Olofsson i Armassaari över Lars Henriksson, som de ansåg endast dög till landsköpman.

Möjligen var det till följd av avsättningen från fogdeämbetet som Lars Henriksson 1597 angrep landsfogden Didrik Persson Ruuth. Mäster Didrik anklagades för bedrägeri, horeri, övergrepp mot allmogen och samröre med Clas Flemming i en skrift Lars Henriksson ställde till hertig Karl.²⁹ Den vidlyftiga skriften fick så småningom den uppmärksamhet den förtjänade och en granskning av Mäster Didriks räkenskaper visade att han *råkade i balans* på inte mindre än 3224 daler under sin förvaltningstid. Hans fasta egendom i Stockholm togs därför i beslag och 1602 landsförvisades han som anhängare till den katolske Sigismund. Lars Henriksson, som efter sina fogdeuppsdrag främst verkat som birkarl och skeppare, engagerades åter av kronan dels i gränsdragningsfrågan vid Västerhavet, dels vid Kolahuståget 1610 vilket ledde till att han fick frihet för gården i Vojakkala och förlänades ett laxfiske vid Leppikari vilket i huvudskatteboken för Västerbotten motiveras som följer:

Lasse Hendersson i Torne socken, gammal lappfogde, njuter och frihet uppå sitt hemman Wåickala benämnd, med ett laxfiske Leppikari, till en behaglig tid, efter han haver haft stort omak med den Westersjöhandeln och Colatoget, så och mycket försträckt kronan, där på K.MT brev den 7 mars 1614 det är:

<i>Mantal</i>	<i>1</i>
<i>Skattepengar</i>	<i>3 daler</i>
<i>Skattesmör</i>	<i>1 lispund 4 marker</i>
<i>Tjära</i>	<i>½ fjärding</i>

Med stöd av förläningsbrevet från Karl IX, som konfirmerades av Gustav II Adolf, agerade Lars Henriksson även på ålderns höst självsvåldigt och uppviglade allmogen i socknen att avstå från betalning av tiondet till kyrkan, då han hävdade att det innefattades i stadgelaxen som utgavs. Den nye kyrkoherden Martinus Wargius krävde därför i ett brev den 20 augusti 1628 att Johan Skytte skulle ingripa och meddelade samtidigt att Lars Henriksson redan tidigare på sommaren rest till Stockholm för att agera i frågan.³⁰ Resultatet av uppvaktningen är okänt och Lars Henriksson synes strax därefter ha avlidit och efterlämnat fyra söner och tre döttrar. Sonen Mats, som synes ha varit den äldste, blev 1638 en mäktig länsman i Pyhäjoki, där han var gästgivare och skeppsbyggare. Genom hustrun blev han ägare till Hourula gård om 1 ¼ mtl som från 1560-talet innehafts av hennes förfäder som kan följas till fogden i Kemi lappmark Olof Olofsson, som var son till fogden Olof Törielsson och Brita Jönsdotter Fordell.³¹ Mats Larsson dog 1657 och efterlämnade sonen Josef, som var löjtnant, samt sönerna Mikael och Johan som delade Hourula, där deras släkter fortlevt.

Lars Henrikssons gård i Torneå övertogs av sonen Clemet, vilkens söner Mats, Hans och Lars alla blev länsmän i Torne socken. Lars Henrikssons son Lars övertog hemmanet, som sedan han omkommit 1638 övertogs av hans svåger, borgaren i Torneå Erik Jönsson Tysk, gift med Malin Larsdotter. Övertagandet ledde till en tvist med Mats Larsson som 1643 fick dombrev på gården.³² Efter Erik Tysks död 1645 gifte sig Malin med Håkan Nilsson Reen. Hemmanet i Vojakkala kom att benämnas Benjamin efter sonen till Erik Tysk och Malins Larsdotter. Palogården i Vojakkala, som felaktigt utpekades som Lars Henrikssons hemman, ingick ursprungligen i Oravainens stamhemman och ägdes fram till 1628 av Carl Josepsson, gift med Elin Oravainen, varefter sonen Josep Carlsson tog över. Möjligen drabbades gården av våld då hela djurbesättningen saknas i boskapslängden 1637. Gården övertogs 1638 av Lars Henrikssons son Josep som gift sig med Carl Josepssons änka Elin. Josep vistades i början av 1630-talet i Norrköping där han var skeppare innan han 1635 blev borgare i Torneå. Han återvände till Norrköping 1644 och dog där den 22 januari 1651. Lars Henrikssons dotter

²⁹ RA, Topografica, Ständernas besvär, Allmogens besvär Västerbottens län, Torneå och Kalix socken Råneå och Luleå tingslag.

³⁰ RA, Kammarkollegiet, Kansliet, EIIa:2b, 1628, inkommande brev och suppliker, fol. 65r-66r.

³¹ Ritva Anttila, Antti Soini, *Kosken Kivet Kertovat*, Hoffréinin Sukuyhdistys ry, 2005, s. 39-46.

³² RA, Svea Hovrätt Huvudarkivet, EVIa 2aa:229, LC:117:7, nr. 6.

Karin var gift med Nils Hansson Oravainen på Alatalo i Vojakkala och en dotter var gift med borgaren Henrik Nilsson i Norrköping.

Josep Henriksson i Vojakkala, son till Henrik Larsson, var 1571 en av de förmögna birkarlarna i Torne socken. 1574 utsågs han till fogde i Kemi lappmark där 106 lappar i skatt lämnade skinn av 108 mårdar, 1 bäver, 1 utter, 1 blåfjällrack, 1 räv, 30 renar, 42 timmer och 25 stycken gråskinn samt $7\frac{2}{5}$ skeppund gäddor. Byarna i fögderiet var Kittilänkylä och Peldojärvi som skattade till Sverige, Sodankylä, Sombio, Kuolajärvi, Kitkajärvi och Maanselkä, som skattade till Ryssland och Sverige samt Enarinkylä, som skattade till tre kungar. Josep Henrikssons lön uppgick enligt kamreraren Peder Håkanssons sedel den 3 september 1582 till 1 pund 4 spann råg och 3 pund 6 spann korn. Josep efterträdde brodern Lars som fogde i Torne lappmark 1586-88. När Josep lämnade fogdeuppdraget 1588 klagade han på att han inte kunde uträtta något i lappmarken om han inte fick birkarlarna med sig. De höll sig enligt honom hela vintern i lappmarken, där de låg och vaktade på fogdarna och på Kungl. Maj:ts viltvaror. Klagomålet indikerar att kronans skinnuppköpare hade svårt att hävda sig mot birkarlarna. Av Josep Henrikssons söner blev Mats fogde i Kemi lappmark medan Carl och Henrik blev borgare i Torneå, Josep blev husbonde på Innala i Kiärsbäck och Nils flyttade till lappmarken.

Olof Olofsson i Armassaari, son till Olof Anundsson Tulkki, efterträdde Nils Oravainen som fogde i Torne lappmark 1597. Han fick inget kungligt brev utan tillsattes av Gerdt Josting för att biträda honom i Västersjö lappmark. Räkenskaperna 1598 visar att brorsonen Olof Anundsson samt Henrik Eriksson Pakkainen och Jöns och Henrik Jönsson som fogdekarlar följde honom i lappmarken. Olof Olofsson omkom vid ett skeppsbrott på återfärden från Stockholm hösten 1601. Troligtvis var han identisk med den Olof Olofsson som i ett öppet brev från Johan III den 10 juli 1571 uppläts att mot en taxa om 2 tunnor salt sik idka fiske i Muonio älv och omliggande träsk då Anders Anundsson i Niemis 1666 uppgav att hans förfäder ägde fisket i Muonioniska.

Jöns Håkansson i Övre Raumo, som från 1577 var fogdekarl, benämns 1596 hamnfogde i Tornehamn. När skepparen Urban Tomasson på Stora Norrbottensskutan i september 1597 seglade från Torne uppgav han sig ha fått färdkost från lappfogden Jöns Håkansson, som ännu 1599 upptogs som lappfogde, och tilldelats 2 tunnor spannmål. I tiondelängden benämns han dock fogdekarl.³³ 1601 uppges han fortfarande vara fogdekarl men titulerades - *fordom lappfogde* - när han uppbar 1 tunna spannmål för det han uti Tornö gjort haver.

Jöns Olofsson i Niemis, som var son till lappfogden Olof Henriksson i Varttosaari, upptogs 1577 i drängalängden för Niemis med tillägget *propria maneo*, innebärande att han redan då hade en egen gård. Han figurerade i birkarlalängden från 1580 till 1606 och var fogde i Torne lappmark 1600-02. Avkortningslängden 1601 visar att han i underhåll tilldelades 16 tunnor spannmål och för inköp av skinn fick han samma år 2 tunnor taxesmör. Redovisningen av 136 ädla skinn och 770 ekorrskinn han som fogde över Torne och Västersjön köpt för kronan - figur 3 - verifierade han med sin egen handskrift och bomärke i Skinnkammaren 1601.³⁴ Att han skrivit kvittot med egen hand styrks av att han 1602, med samma handstil, undertecknar en kvittens utvisande att han till fogden Sven Månsson på Stockholms slott levererat 90 renhudar.³⁵ Jöns Olofsson efterträdde 1603 av Olof Burman från Pite som dock dog samma år varefter Olof Anundsson d.y. utsågs till fogde i Torne lappmark.

Den 8 januari 1608 utfärdade Baltzar Bäck ett pass för Jöns Olofsson för en resa till Tromsölän där han skulle bedriva handel och driva in skulder. Möjligen var det för sin svenskspråkighet Jöns Olofsson under den danska fejden sändes till Norge med besked. Det resulterade dock i att han blev fängslad där under två år och blev illa trakterad och fräntagen allt sitt gods. Ståthållaren Stellan Mörner beviljade honom därför den 9 juli 1614 skattefrihet under tre år.

³³ FRA, 4816 a

³⁴ RA, Slottsarkivet, Skinnkammarens räkenskaper och kvittenser, 1601, Vol. 21:1, fol. 17.

³⁵ RA, Landskapshandlingar, Upplands handlingar 1602:3B, fol.589.

Bekenas jag mig iöns sluff son beffahing fappan
 3ns öffcer förn öö kappel marg of öspager fido
 fimm ar fappan leffverätt för pänörig man
 jofan pefon öföve kuffiavt för pfolm
 flott öfömit wilde närvir 11
 brüne närvir ----- 5H 1
 gödt äffe närvir ----- 7 1
 ringt äffe närvir ----- 15 1
 otidige närvir ----- 1 1
 gilde färvir ----- 1 1
 öng uald korp vett ----- 1 1
 öng gild korp vett ----- 7 1
 brand vett önar ----- 9 1
 otidig korp vett önar ----- 1 1
 gilde röde vett önar ----- 46 1
 ringt röde vett önar ----- 5 1
 medel brüne örv önar ----- 2 1
 medel blakotte örv önar ----- 1 1
 2 brüne örv önar ----- 2 1
 gilde brüne örv önar ----- 6 1
 gilde blakotte örv önar ----- 9 1
 medel blakotte örv önar ----- 8
 2 blakotte örv önar ----- 1 1
 öng öng blakotte ----- 2 1
 medel öng blakotte ----- 5 1
 öng öng ----- 3 1
 öng öng ----- 1 1
 öng öng ----- 11 1
 göde fam öng ----- 19 timber ----- 10 1
 medel blakotte örv önar ----- 3 1
 öng blakotte örv önar ----- 1 1
 öng i fanning örv öng öng öng
 öng öng

H
 14

Figur 3. Lappfogden Jöns Olofssons kvittens i Skinnkammaren den 1 september 1601.

Olof Anundsson d.y. i Armassaari upptas i birkarlalängden från 1589. Han deltog den 24 mars 1596 i gränskommissionens möte med ryssarna i Råsinjerff, där han med sitt signet bestyrkte handlingarna.³⁶ Med Olof Andersson Burman befalldes han i mars 1598 av hertig Karl att rannsaka, *var rå fordom och av ålder varit mellan Sverige och Ryssland från Kemi och norrut*. Den historiska gränsen från Kemi till Varanger och från Varanger till Neudomaa älv skulle rannsakas. Vidare skulle undersökas hur långt man kunde färdas båtledes, när man ville till Varanger.

Olof Anundsson, som genom börsrätt innehade Tulkkila på Armassaari, redovisade 1601-02 även ett hemman i Pudas som innehafts av hans *antecessor matrimoni*, länsmannen Israel Eskilsson som var son till kyrkoherden Eskil Andersson Ruth. Olof Anundsson blev den siste Tornebirkarlen som redovisade Torne lappmark 1604-07, varvid han fick skattefrihet för sitt hemman om 6 markland i Armassaari. Ett antal kvittenser skrivna av Olof Anundsson med egen hand visar att han är en van skribent väl bevandrad i det svenska språket. Detta antyder att Tulkkisläkten i Armassaari hade svenskt ursprung. Som exempel visas i figur 4 ett kvitto avseende levererans till Stockholms slott 1606 av 3 skeppund 15 lispund bärnfisk – troligen klippfisk – 2 tunor lax, 9 skeppund 6 lispund och 6

³⁶ RA, *Muscovitica*, 543.

marker gäddor samt en bärnfisk – troligen hälleflundra – vägande 14 ½ lispund.³⁷ I augusti 1607 levererade han till Kungl. Maj:ts räkningsskammare på Stockholms slott birkarlataxan på 25 daler uppgående till en daler per man samt birkarlattull i form av bärnfisk uppgående till 3 skeppund 4 lispund från: Jöns Olsson, Per Jönsson, Olof Jönsson, Clemet Clemetsson, Joen Joensson, Erik Hindersson, Hans Hindersson, Lasse Payen, Carl Josepsson, Hindrik Nilsson, Joen Joensson, Hindrik Mickelsson, Joen Hindersson, Per Staffansson, Erik Olofsson, Josep Josepsson, Olof Andersson, Olof Joensson, Anund Anundsson, Lasse Hindersson, Nils Josepsson, Erik Eriksson, Nils Mickelsson, Hindrick Packan, som uppges vara knekthövitsmannen Per Clemetssons landbonde, och Olof Nilsson.

48

Bestämmer Olof Anundsson Lappfogde i Torne Lappmark
att jagin Refrenant ut Vojakkala Slott Erlig wälafsig
findroff snassen Stora Skofnare fisk
Bärfisk _____ 3 skeppund 15 #
Lapp _____ 2 #
gäddor _____ 9 lispund 6 # 6 öre
en bärfisk _____ 14 1/2 #
Jes vill wärlde under min egen hand, Datum
den 6 sept År 1606
Olof Anundsson

Figur 4. Kvittens av lappfogden Olof Anundsson 1606.

Avkortningslängden 1607 anger att Olof Anundsson fått 6 daler i frakt för 15 ½ skeppund fisk och 33 renhudar han fraktat till Stockholm. Han fick även 8 daler till förtäring och hushyra för de två månader han hade vistats i Stockholm förlidet år. Sonen Anund tog över hemmanet i Armassaari 1622 och var borgare i Torneå då han seglade på Stockholm 1626. Han synes strax därefter ha avlidit, varefter änkan Karin gifte sig med borgaren Henrik Clemetsson, sonson till Henrik Larsson i Vojakkala.

Lars Larsson i Pite som den 9 oktober 1607 utsågs till fogde i Torne lappmark var då mönsterskrivare i Peder Clemetssons fänika och hade frihet på hemmanet Pörtenäs i Pite. Han levererade den 2 september 1608 till Skinnkammaren skinn av 10 mårdar, 3 korsrävar, 40 rödrävar, 17 blårävar, 200 vita rävar, 3 vargar, 3 järvar och 1 björn samt 17 par lappskor. Wahlberg (1962) har antagit att han var son till Lars Henriksson i Vojakkala men fadern var kaplanen Lars Olai i Luleå, vilket framgår vid vintertinget i Piteå den 8 december 1607 då han och Olof Burmans dotter Elin anklagades för att i *frendsemiaspell* - till tredje led på båda föräldrars sida - avlat barn tillhopa.³⁸ Efter att Lars Larsson blivit fogde i Lule lappmark 1609 följdes han i Torne av Erik Johansson Båga 1609-13, Reinhold Johansson Steger 1614-15, Jacob Olofsson Burman 1616-19 och Daniel Vulfsson 1620. Därefter tog Torneåborgare över fogdeämbetet som arrendatorer av lappmarken eller som befallningsmän.

³⁷ RA, Landskapshandlingar, Upplands handlingar 1606:

³⁸ Frändsämio spiäl = lägersmål i förbudna led enligt Gudz lagh – Sv R Landzlagh stadhfäst 1608. Upphovet till lagen var den katolska kyrkans förbud mot giftermål mellan anförvanter. Fyra led hade bestämts som den gräns inom vilken äktenskap var förbjudet enligt fjärde Lateranska kyrkomötet 1215. Även faddrar och svågrar räknades vid denna tid som nära släktingar.

Fogdar i Kemi lappmark

Fogdeskrivaren Jacob Persson anger i en skrift 1581 följande om den gamla beskattningen på Trinnäs [Kolahalvön]: *Norr om Trinnäs, och in på Trinnäs, tar kungen av Danmark 2 gråskinn i skatt av var lapp som bor på Trinnäs. Tidigare har också svenskarna tagit 2 gråskinn i skatt av var lapp från Enareby och in på Trinnäs, men storfursten av Ryssland har av ålder tagit huvudskatten på Trinnäs och öster därom längs med Karelstranden och Vitahavet. Av ålder har rätta gränsen gått mellan Sverige, Norge och Ryssland gått på Trinnäs, men sedan konung Gustaf kändes vid Kemi lappmark har Kemi birkarlarna icke bekänt att det var någon gräns längre än till Enareby där de tagit upp skatten. Under 37 år [från 1545] har de svenske därför inte tagit upp skatten mellan Enare och Trinnäs. Byarna mellan Enare och Trinnäs har de [kemibirkarlarna] inte velat bekänna eftersom de inte fick behålla samma lappmark under sig och själva och kräva sig till godo.*³⁹ En annan handling utan datering och underskrift - figur 5 - ger en sagoliknande berättelse om hur Kemi lappmark skapats av ryska birkarlar och därefter övergått till birkarlar i Torne. Skriften, som synes ha upprättats av Jacob Persson i slutet av 1500-talet då kartläggning av Nordkalotten gjordes i samband med tvisten med Ryssland om äganderätten till Kolahalvön [Trinnäs], har följande lydelse:⁴⁰

Hur Kemi lappmark kommit under de svenska birkarlarna är mig undervist av ryska bojarer som årligen handlar i Enare lappby att i förtiden hade en rysk bojar, benämnd Fädde Trädwiche, ägt en tredjedel i Trinnäs samt lappmarken därunder. Den ryske birkarlen Fädde Trädwiche slog ihjäl en annan rysk birkarl och dennes familj och när han hade gjort det tog han hustru och barn och rymde hit in i detta konungarrike nämligen på den plats som är Kemi socken och bodde där i sin livstid. Av Tornö birkarlar har jag undervisats att Kemi socken skall ha fått sitt namn av den ryske birkarlen som skall ha varit den förste människan som blev bofast i socknen. Så länge han levde besökte han aldrig lappmarken. Då han dött drog hans barn till Ryssland där den mördade ryske birkarlens släkt bodde och nådde en förlikning för det dråp som var gjort. Med andra ryska birkarlar handlade de om faderns arv i den ryske lappmarken. Genom sitt arv och byte med ryska birkarlar tillägnade sig barnen Kemi lappmark där de bodde [...] Så länge barnen levde, brukade de samma lappmark, och av Kemi lappmark hade efter den ryske birkarlens barns död uppburits samma skatt, en del och Tårnö birkarlar två delar. I Tårnö socken har varit två bröder benämnda Oitte poika [ottopoika_F=fosterson möjligen av släkten Kemiheikki] som bodde i Raumo by, vilka i deras livstid tagit skatten över hela Trinnäs och österut in till Vita havet till en by benämnd Männamo. Skatten hade uppburits till den dag Salige konung Gustaf kände vid samme lappmark. Sedan har ingen skatt upptagits öster om Enare och Manselkä lappbyar.

Då Salig Konung Gustaff sände Jöns Håkansson, som på den tiden var fogde i Västerbotten, in i Tornö lappmark att kännas vid denna har han och befallningen haft att kännas vid Kemi lappmark såväl som alla andra lappmarker, och som samme Jöns Håkansson på den tiden var stadd i Tornö lappmark, och hade handlat med Tornö lappar och de hade honom handgångit [varit trogna anhängare] uppå Konung Gustaffs vägnar, då har en gammal birkarl benämnd Henrich Oluffson, som på denne tid hade ägt halvp parten i Tornö lappmark, talat samme Jöns Håkansson till, alldenstund Tornö lappar är eder handgångit, så vill vi draga nu uppå Kemi lappmark, och känna så vid henne sammaledes, alldenstund i och befallningen där uppå haver, såsom Tårnio birkarlar nu bekenna att samme Jöns Håkansson skulle ha svarat förbenämnde gamle Henrich Olofsson far icke jag till de Russe mordhunder, och låter mördra mig där [...] drog så samme Jöns Håkansson ifrån Wårdånger lappby, och åter till Norrbotten igen, och sände sin tjänare Jöns Nilsson in uppå Kemi lappmark med några birkarlar till att kännas vid henne, är så tillgånget att de vart intet mera gjort utan de kändes vid lappbyarna Pälidoierffiby, Enareby, Kitkajärviby, Manselkäby, Kollejärviby, Sombioby, Sodankyläby, Kyrejärviby, Kittiläby och allt annat land som under samma lappmark har varit är så lång tid borta blivit, men har jag inte kunnat få att veta hur lång väg de skatten upptagit haver utan [...] in på Trinnäs och sedan in till byn Männamå öster om Trinnäs. Jag haver frågat hvi det är så tillbaka blivit så är mig svarat, att det är icke någon birkarls skuld utan det är Jöns Håkanssons skuld som befallningen haft haver och på den tid utsänt var, hade han velat längre dragit så hade birkarlarna med honom följt.

Om Kemi socken, som anges i skriften, fått sitt namn efter Fädde Trediack, kan man förmoda att han kommit från staden Chim vid Vita havet i dåvarande Novgorod. Två tredjedelar av skatten från Kemi lappmark skall enligt skriften ursprungligen ha uppburits av birkarlarna i Tornö. Tvisten mellan birkarlar i Torne och Kemi ledde till att kung Gustav den 27 augusti 1547 förbjöd Henrik Larsson i

³⁹ Någen berättelse om Lappmarcken och Trinnäs, *skriffven aff Jacob Persson 1581*. Dan. Finm., tryckt i H.S.H. 39, s. 100ff.

⁴⁰ RA, *Musovitica*, 541 (1323-1606), Gränskommissionens handling utan datering och underskrift troligen från 1590-talet.

Vojakkala att hindra kemiborna att söka sin näring i den egna lappmarken. Som skäl för att ha fördrivit kemibirklarerna från den lott de ägde i lappmarken hade tornebirkarlarna hänvisat till något gammalt brev som gav dem rätten till lappmarken. Fortsatta klagomål från kemiborna fick kungen den 3 juni 1551 att sända ett brev till fogden i Västerbotten med begäran att han *sielff medt samme breff ther hedan drage skall, att för:ne birkarla icke väl till oss draga vele, må tu dhå skicke then Henrich udi Woikala och Oluff Anundsson till oss välförvarade, ther tu tig adelis vilth effter rätte*. Möjligen berörde tvisten den andel Fädder Trediacks ättlingar - birkarlar i Kemi - hade haft på Trinnäs. Anledningen till att Henrik Larsson 1554 till kungen på Västerås slott överlämnade 50 ungerska gulden och 2 guldringar kan ha haft ett samband med tvisten och klagomålen från kemiborna.

*Mattusfalls Lappbygd, bygget samnt Henrichens in, öffen 500
 Kappor samnt Henrichens att Daming i Rydland för 1200 och som
 Gans igen ägande in igen vga Hogorta för 240 i Muelserwerg 1660
 Salte. Och na 6 Daminge Lappbygd samt Jons Galtung for 1200 och
 Jonsen war vga vgsfordard in vga Kano Lappmark och Dams vgs
 Gans Galtung samnt och igen Daminge Galtt att Dams vgs Daming
 Lapp mark sa well som inda alle andra Lappmarken, och som samnt
 Jons Galtung for 1200 vga Henrich Lappmark paddren war, och
 Galt Galtung med samnt Henrich Lappor och sig Galt Kono Galdganger
 vga Daming Galtung vgs, och war the samnt Galtung Daming
 Daminge och Lapp for 1200 och Galt vgs Galtung Galtung i
 Henrich Lappmark Galt Galtung vgs samnt Jons Galtung till all
 igen Daming Henrich Lappor att ider Galdganger, och well vgs Dama
 in vgs Dams Lappmark, och Dams sa vgs Dams samnt Daming alle
 Daming och Daming Lappor igen vgs Galtung, och som Henrich Galtung in
 Daming att samnt Jons Galtung. Galt Galtung vgs Galtung för Galtung
 Daming och for ider vgs att ider Dams vgs Galtung, och Dams vgs
 vgs igen, sa Dams vgs som igen inda Galtung Daming Galt, Dams
 for samnt Jons Galtung in vgs vgs Galtung, och vgs till Dams
 vgs, och for sa sa inda Dams som vgs igen vgs Daming Lapp
 mark vgs vgs Galtung vgs att Dams vgs Galtung in sa well Galtung
 att ider vgs vgs in vgs till vgs ider Dams vgs Galtung Lapp
 vgs vgs Galtung Daming Galtung Daming Galtung Daming Galtung
 by Galtung Galtung Galtung, Galtung Galtung, och alle andra Lapp
 for vgs samnt Lappmark vgs Galtung, vgs Galtung Daming
 Lapp in sa vgs vgs Galtung vgs, vgs Galtung vgs ider Daming
 for att vgs Galtung vgs vgs ider Galtung vgs Galtung vgs Daming
 Daming Lappor och igen for Henrich for in ider igen Daming
 Daming Daming ider om Henrich, Dams Galtung igen om Daming Galt
 ider in sa vgs Galtung for in vgs vgs, att ider in ider vgs
 Galtung vgs vgs ider ider Henrich Galtung Galtung for Daming
 Galt Galtung och for 1200 vgs vgs Galtung, Galt Galtung vgs Galtung
 Daming for Galt Galtung vgs Galtung, Galtung vgs ider sa vgs
 ider vgs vgs Galtung vgs, vgs ider vgs Daming. Galt for
 ider, som Galtung in vgs for Galtung vgs Daming in 50 Galt
 vgs, och vgs Daming Galtung Galtung ider Galt Galtung vgs Galtung
 vgs 2 ider in 2 ider vgs vgs. Och ider ider vgs in ider
 Galtung ider att vgs Galtung, Galtung vgs ider Galtung ider
 ider ider Galtung*

*Galt Galtung Daming Daming att Daming vgs Galtung for vgs ider
 Daming for Galtung vgs Galtung, ider vgs vgs ider ider
 ider vgs Galtung Galtung ider ider ider ider Galtung for Galt
 Galtung vgs ider Galt, som Galtung in vgs Galt Galtung for
 vgs vgs Daming ider for som Galtung for ider ider ider ider
 2 vgs*

Figur 5. Avsnitt ur en 1500-tals berättelse om Torne och Kemi lappmarker.

Jöns Håkansson, som var fogde i Västerbotten, uppbar 1552 skatten i Kemi lappmark. Han följdes av fogden i Österbotten **Joen Bagge**, som uppbar 9 mårdskinn i lappskatt av Kemi birkarlarna 1553. Samtidigt utökades lappskatten med *det som tillkom Torne birkarlar* uppgående till skinn från 25 aspemårdar, 2 bävvar, 2 små uttrar, 12 ½ timmer samfång, 11 röda lappehudar, 9 renhudar, 1 par lappe

håsor och 1 skeppund gäddor.⁴¹ Skatten levererades av fogden till kungen i egen hög person i Kungsör den 21 oktober 1553.

Olof Hinderesson i Niemis som 1554 utsetts till fogde i Torne lappmark beskattade då även Kemi lappmark där han upptog: ½ skeppund lappskattegäddor, 34 lappskattemårdar, 2 uttrar, 2 bävvar, 12 ½ timmer samfång, 11 röda lapphudar och 9 renhudar.⁴² Den stora ökningen i skattepersedlar från 1553 antyder att kronan definitivt övertagit den skatt Tornebirkarlarna tidigare lagt beslag på.

Olof Anundsson d.ä. i Armassaari utsågs 1555 till fogde i Kemi lappmark med rätt att indriva taxan och själv ta hand om överskjutande skattevaror. I gengäld skulle han årligen lämna kungen 120 mårdsinn, 5 svarta bäversinn och 400 ekorrinn. Fogden upptog 1556 i mantalet 75 lappar men av dem uppgavs 10 vara bortflyttade och de hade därför inte erlagt taxan. Fogden redovisade dock 57 mårdsinn, 53 aspemårdar och 40 mörka samfång. Vidare hade han av de tio lappar som bortdragit tagit 60 ljusa klockverk och 5 bävvar. Fisket redovisades dock inte vilket föranledde kammaren att året därpå notera: *lappfisker skall vidare rannsakas när Olof Nilsson kommer till tals*. Olof Anundssons leverans till Skinnkammaren den 12 september 1557 utgjordes av 400 gråskinn, 80 mårdsinn, 5 bäversinn, 10 järvsinn och 3 björnsinn. Vidare lämnade han 2 skeppund 7 lispund vitfisk och 2 lispund gädda i *lappfisk* från träskan. Då han 1558 förde räkenskaperna för Kemi, Torne och Västersjö lappmarker inflöt till kronan skatt från 324 lappar i form av pengar och värdeföremål. Som fogde uppträdde Olof Anundsson självsvåldigt och kritik mot honom framförda i flera skrivelser till kungen ledde till hans avsättning 1558.

Joel Varg, som tidigare varit knekthövitsman och som utsetts till fogde i Kemi socken 1558, svarade för uppbörden 1559 då han i årlig stadga uttog 3 skeppund skattegäddor, 3 timmer mårdsinn, 15 timmer gråverk, 4 svarta *wayer* och 6 renar.

Olof Olofsson från Salo, blev 1561 fogde i Kemi lappmark. Han var son till Olof Töriellson och Brita Jönsdotter Fordell. Britas brorson Hans Knutsson Fordell, gift med dottern till lappfogden Olof Anundsson, var då fogde i Ångermanland och skinnköpare, medan brorsönerna Lasse Knutsson Fordell och Jöns Knutsson Fordell var verksamma i Kemi lappmark. Lasse var skinnköpare 1552-54 och från 1556 fogde i Österbotten, där han den 8 september 1558 till evinnerligt arv och eget fick Pyhäjoki gård - Hourula - som legat under biskopsstolen i Åbo men som efter Västerås recess kommit under kronan.⁴³ Jöns Fordell, som var skinnköpare 1555, var död året därpå.

Olof Olofsson anklagades den 10 september 1563 inför Erik XIVs nämnd för att ha undanhållit sakrespengar och gråskinn som han uppburit i Kemi lappmark. Olof, som försökte komma undan genom att beskylla fogden Hans Swenske och brodern Josep Olsson för otillbörligheter, kunde inte bevisa detta och dömdes därför till döden men benådades efter att ha betalat 120 mark i böter.⁴⁴ Sonen Olof var skinnköpare 1571 och länsman i Pyhäjoki, där han delade Hourula gård med Mårten Larsson Fordell. Lappfogden Mårten Jacobsson ingick möjligen också i släkten, då hans gård Vuotila låg i anslutning till Hourula på den södra stranden av forsen i Pyhäjoki.

Då Josep Henriksson från Vojakkala den 7 september 1563 i Erik XIVs nämnd förde upp en tvist om en laxkolk i Vojakkala, tre dagar innan Olof Olssons i Salo ärende avhandlades, kan man förmoda att de hade någon inbördes relation. Josep Olsson hade den 15 augusti året innan tillsammans med brodern Olof från Kungl. Maj:t lyckats återkräva Salo gård, som morfadern Jöns Fordell 1499 köpt av Sten Sture d.ä. Josep Henrikssons brorson Mats var från 1638 till 1657 länsman i Pyhäjoki och husbonde och gästgivare på Hourula. Möjligen knöt inte bara Olof Anundsson i Armassaari utan även Henrik Larsson i Vojakkala band med släkten Fordell.

⁴¹ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4547, fol. 2.

⁴² Ibid., 4553, fol. 26.

⁴³ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4607, fol. 33, 4613, fol. 39-40.

⁴⁴ Carl Silfverstolpe, *Konung Erik XIV:s nämnds dombok*, Historiska Handlingar XII, Stockholm, 1892, s. 48, s. 111-112.

Peder Knutsson var 1561-62 befallningsman i norra Österbotten och fogde i Kemi lappmark samt socknarna Limingo, Salo och Pedersöre. Möjligen var han son till Knut Jönsson Fordell.

Anund Olofsson i Armassaari blev 1562 fogde i Kemi lappmark, där han endast redovisade 78 lappar beroende på att en part av de 125 lappar som redovisats året innan dött och några var utarmade. Västerbottensfogden Hans Larsson Björnram synes i sitt memorial den 18 februari 1562 blandat ihop fadern och sonen, då han skriver: *Oluff Anundsson som är Birkall i Tornö, Lappefougte i Kimi att hwar han någhz längre skall haffua giöre i thet Orth, dhå mister K.M. alle Lapparne, ty thi ryme till Rydzelandt och till Norie, samalundha bönderne i Kim beklagade sig högtt öffwer honom.*⁴⁵ Hela Kemi socken med Herr Eskil stod bakom klagomålet, som även berörde lappfogdens syndiga leverne, vilket delades av hans söner. De grava anmärkningarna ledde till att Anund Olofsson under Erik XIV andra regeringsår avsattes som fogde.

Då Anund Olofsson var fogde redovisade brodern Nils stamhemmanet efter fadern. Sedan tog brorsonen Olof Anundsson över stamhemmanet och Nils bosatte sig på Kippari i Armassaari där han 1613 efterträddes av Jöns Nilsson Skipper. När Nils Olofsson från Armassaari ersattes för sitt deltagande på rågången 1596 tecknade han med samma bomärke som brodern och lappfogden Olof Olofsson.⁴⁶ Wahlbergs (1962) uppgift att Nils Olofsson i Armassaari varit fogde i Kemi lappmark synes vara en sammanblandning med Nils Olofsson i Niemis vilket bestyrks genom det bomärke denne använde. Även Almquist (1919) har sammanblandat Kemilappfogden Nils Olofsson med sin namne Österbottensfogden. Anund Olofsson synes ha avlidit 1567 varefter Tulkkila redovisades av Nils Olofsson för att på 1590-talet delas varvid Anund Olofssons son Olof övertog ena hemmanshalvan. Luuko har utifrån en dom i lappmarken 1600 antagit att Anundssönerna var av norskt ursprung.⁴⁷ Rättsakten anger endast att Jöns Anundsson - troligtvis en lapp - fört sin far till släktens hemtrakter i Sälånger där han begravts. Jostings räkenskaper den 22 mars 1600 som är källan anger: *Kom och samme tidh för Rette Jon Anundsson och bleff anklagat, för thz han förde sino faders lick ifrå Tingewara, och till Jfwarstad i Sälånger til att begraffningh – bleff tilsagd att giöra lickstol till Swerige och 6 lod silff til Cronan.*⁴⁸

Hans Swenske redovisade Kemi lappmark 1563-65 och hade som skrivare Marcus Jönsson Fordell som torde ha varit son till skinnköparen Jöns Knutsson Fordell.

Christoffer Blome var fogde 1566-67.

Mårten Jacobsson i Pyhäjoki var fogde 1567-70.

Erik Bertilsson var fogde 1570-74 varefter Tornebirkarlarna genom Josep Henriksson åter tog över.

Nils Olofsson i Varttosaari, son till Olof Henriksson, utnämndes 1582 till fogde i Kemi lappmark. Den 10 juli samma år fick han 2 pund råg och 1 läst, 5 pund och 4 ½ spann korn i lön samt 62 daler och 1 mark för inköp av skinn.⁴⁹ Dessutom fick han 4 tunnor korn för skrivaren som följt honom i lappmarken. Den 12 augusti samma år levererade *ärlig och välförståndig Nils Olsson lappe fougde uti Västerbotten i Nemiseby och Tornö socken* gården till Stockholms slott.⁵⁰ Han kvitterar på Skinnkammaren - figur 6 - med sitt bomärke⁵¹ den 14 augusti 1582 leverans av skinn från 97 mårdar, 80 hermelineer, 440 klockverk, 1020 samfång, 7 rävar, 22 bävvar, 10 järvar, 2 vargar och 13 björnar.⁵² Tomas Andersson innehade 1584 tjänsten, då han och Mårten Jacobsson var engagerad i karteringen av älvar och sjöar i lappmarken som Mickel Påvelsson Munck då inlett, men redan den 28 januari 1585 var Nils Olofsson åter lappfogde.

⁴⁵ RA, Strödda kamerala handlingar. *Rannsakning i Finland och Norland 1562*. Kammararkivet vol.55.

⁴⁶ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1597:6, fol. 99.

⁴⁷ Armas Luuko, *Kustaa Vaasan "rikkaat pirkkalaiset"*, Historiallinen aikakauskirja, 1952, s. 106-116.

⁴⁸ Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna, IV, Helsingfors 1915, s. 77.

⁴⁹ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4767, fol. 32.

⁵⁰ Ibid., 4986, fol. 23.

⁵¹ Bomärket 1582 skiljer sig marginellt från de han ristade 1596-1609.

⁵² RA, Slottsarkivet, Skinnkammarens räkenskaper och kvittenser, 1582, Vol. 19:3, fol. 21.

Nils Olofsson till Skinnkammaren
 Goffen Lappfogden om v. M. som
 Lappfogden af fiskevattnen som Nils Olofsson
 Menige Lappfogden

gode afpennning vinge Ritt - 16 A
 v. M. afpennning pa. Ritt - 42 A
 Linge afpennning gode Ritt - 39 A
 Gornen brenn ————— 2 timbar
 Elodern med ————— 11 timbar
 Gornfinge ————— 25 1/2 timbar
 Korfs Riff ————— 1 A
 Gorn Riff ————— 1 A
 Linge Gorn Riff - 1 A
 Korfs Riff ————— 4 A
 Stora Gorn Riff - 6 A
 Gorn Gorn Riff - 2 A
 Stora Gorn Riff - 4 A
 Stora Gorn Riff - 11 A
 Gorn Riff - 10 A
 Korfs brenn ————— 2 A
 v. M. for Gorn brenn - 7 A
 Stora Gorn brenn - 2 A
 Gorn brenn - 4 A
 Jag och Nils Olofsson under M. som
 Datum Skinnkammaren den 14 Augusti 1582.

Figur 6. Lappfogden Nils Olofssons kvittens i Skinnkammaren den 14 augusti 1582.

Menige män i Kemi klagade i en skrivelse till kammaren den 2 februari 1585 över det överväld de tillfogats av män från Torne, som drivit dem från deras gamla ägor och fiskevatten. Sockenmännen begärde därför att få Jacob Persson i Ilmola till fogde och att Nils Olofsson som av Torne socken oss nu hit förordnad är, bliver avsatt och att ingen från Torne socken mer förordnas hit som lappfogde eftersom vi alla har blivit utarmade. Jacob Persson, som varit Josep Henrikssons skrivare, synes ha övertagits som skrivare av Nils Olofsson, men 1585 blivit ersatt av Mårten Jacobsson i Pyhäjoki. Jacob Persson i Ilmola var i mitten av 1580-talet birkarl i Kemi lappmark samtidigt som lappfogden Nils Olofssons hemvist angavs till Wattesaare [Varttosaari].⁵³

⁵³ RA, Sandbergiska samlingen, YY:28, 24376.

Nils Olofsson kvitterade i Kemi hamn den 13 juli 1588 mottagandet av 1 tunna smör, 5 tunnor råg och 11 tunnor korn av landsfogden i Österbotten Tomas Jöransson. Mottagandet av lönen verifierades med kyrkoherden Lars Henrikssons i Kemi signet. Nils Olofsson upprätthöll fogdebefattningen till och med 1588, då ett memorial om hans räkenskaper visar att kammaren var kritisk mot uppbörden, vilket enligt fogden berodde på att lappar i Manselkä rymt till skogs för krigsfolkets skull och andra inte haft något att utge till följd av att de skattade till tre kungar. De fogdar som kom först uppgavs med våld ha tagit även den skatt som borde tillkomma kungen av Sverige. Kammaren riktade vidare kritik mot längderna över skinnköp, då det inte framgick vem som varit säljare. Till detta svarade fogden, att lapparna inte ville låta sätta sina namn i längden, då de fruktade att ryssen, eller andra de var skyldiga, skulle kunna säga: *se du har sålt dem, så sälj oss med, och när han inget har så måste han rymma*.⁵⁴ Nils Olofsson ersattes 1589 av Nils Oravainen vilkens fögderi kom att omfatta Torne, Kemi och Västersjö lappmarker. Nils Olofsson, som under 1580-talet årligen seglade på Stockholm, mottog av kamrer Mats Törne den 11 juni 1589 1 tunna 13 lispund smör, 4 tunnor råg och 12 tunnor korn och överlämnade den 14 september 1589 sina skinnrestantier till Johan Persson i Skinnkammaren.

Tornö: S:

Nils Olsson i Watsare förs

Lax	64 tunnor	11 tunnor
Torrfisk	368 lispund	23 lispund
Kalvskin	32 p	2 p

Israel Eskilsson p

Lax	11 tunnor	11 lispund
-----	-----------	------------

Nils Oravainen p

Lax	2 lispund	1 1/2 tunnor
Torrfisk	192 lispund	12 lispund

Figur 7. Lokala tullräkenskaper för Stockholm 1590.

Nils Olsson i Wartosaari införde till Stockholm hösten 1590 - Figur 7 - på sin skuta, där 16 personer medföljde, 64 tunnor lax, 368 lispund torrfisk och 32 kalvskinn. I tull uttogs en sextondel av införseln. Samma år inskeppade länsmanen Israel Eskilsson och lappfogden Nils Oravainen varor till Stockholm.⁵⁵ En sammanblandning av lappmarkerna gjordes då skrivaren den 11 maj 1596 titulerade *Nils Olson i Watsare fordom lappfogde i Torne lappmark* - borde vara Kemi lappmark - i en skrivelse avfattad på Torne prästgård i samband med gränsdragningen mot Ryssland.⁵⁶ Nils Olofssons engagemang i gränsdragningen efter freden i Teusina framgår av betalningssedlar utställda i Stockholm: *Efter trenne Rikens Råds sedlar den 11 november 1596 har Nils Olsson i Watsare uti Tornö socken bekommit för det omak och resor som han haver haft på rågången, desslikes för den förtäring i Stockholm medan han töfuade efter besked om rågången, som Wälbenämnda Riks Råds sedlar förmåler korn 10 tunnor, pengar 5 daler därför haver han fått gäddor 3 skeppund 3 lispund 6*

⁵⁴ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4986, fol. 80.

⁵⁵ RA, LTR 346:3, s.18

⁵⁶ RA, *Muscovitica*, 543.

marker.⁵⁷ Efter gränsdragningen skickades Nils Olofsson och Jöns Carlsson att ta upp skatten av ryssarna vid Västersjön men de kom i konflikt med fogden Matz Bagge på Vardöhus, som anklagade dem för att vara skälmar, tjuvar och förrädare. Nils Olofsson undvek att bli fängslad genom att uppvisa krigsöversten Mauritz Jöranssons fullmakt att han, i enlighet med vad som beslutats, stadgats och samtyckts efter fredstraktaten i Teusina, hade rätt att uppbära skatten.⁵⁸

Avkortningslängden 1605 anger att Nils Olsson, som då var fjärdingsman i Övertorneå, fått 10 daler i lön och förtäring *efter han om alla omständigheter kunnig var och eljest var brukad för styrman nerför Torne älv*. Då Berendt von Kolen våren 1606 återvände från Västerhavet gästade han med sitt följe av 12 personer under 8 dagar gården i Vartosaari, som synes ha fungerat som gästgiveri. Den 29 mars 1607 utsågs *Nielz Olofsson i Wassan* till laxfogde vid Tana älv.⁵⁹

Mats Josepsson i Vojakkala, son till Josep Henriksson, var edsvuren tullvägare vid marknadsplatserna i lappmarken när han den 4 oktober 1606 förordnades till befallningsman och fogde i Kemi lappmark. Enligt fullmakten skulle han hålla lapparna vid lag och rätt och ha inseende över att ryssar och danskar inte gjorde intrång i den svenska lappmarken.⁶⁰ Skatten för lapparna skulle höjas och av varje vuxen lapp skulle uttas två rentjurar alternativt tre vajor eller fyra våger torra gäddor. Fogden skulle även tillse att en kyrka uppfördes och att en marknadsplats upprättades vid denna. Birkarlar som bedrev handel vid marknadsplatsen skulle utge tionde på skinn och fisk de inhandlade. Fogdens lön uppgick till 20 tunnor korn, 2 tunnor råg och 6 alnar welskt tyg. I marginalen har i kammaren noterats att Jöns Karlssons lön endast uppgick till 16 tunnor korn. Utöver den fasta avgiften på 1 daler fick varje birkarl i Kemi lappmark skatta för sitt rennehav och sin handel 1607 då följande redovisning gjordes: Henrik Nilsson Oravainen 10 oxrenar och 3 lispund gäddor, Karl Josepsson 10 oxrenar och 5 lispund gäddor, Henrik Jönsson 6 oxrenar och 3 lispund gäddor, Jöns Marcusson 8 oxrenar och 3 lispund gäddor samt Marcus Tomasson 4 oxrenar, 2 vajor och 1 lispund gäddor.

Hövitsmannen Per Clemetsson, som 1606 fått kungligt brev på Hans Pakkainens hemman i Övre Vojakkala, vilket han skulle njuta frihet och frälse på så länge han själv eller hans son tjänade Sveriges krona, tilldelades den 22 oktober 1610 Mats Josepssons hemman i Vojakkala. Förläningen synes enbart ha omfattat hemmanets jordskatt - en ryttare fick vid denna tid kronans räntor från ett helt hemman - då det senare framgår att det var ett självständigt skattehemman. Mats Josepsson ägde fortfarande hemmanet i Vojakkala då han var borgare i Torneå.

Jöns Marcusson från Björkö, som var fogde i Kemi lappmark 1608-10, uppfördes under Armassaari då köpmän och birkarlar i Torne socken erlade hjälpskatt 1589, men året därpå redovisades han som birkarl i Björkö och i 1596-års skattelängd finns han i anslutning till Lars Henriksson i Vojakkala. Lokala tullräkenskaper för Nyköping 1604 visar, att Jöns Marcussons skuta från Torne infört 30 tunnor lax och 30 skeppund torkad gädda, för vilket han i tull erlade 1 tunna och 14 lispund lax samt 2 ½ lispund torrgädda. Vid tinget i Torne den 17 juli 1605 anklagades Jöns Marcusson i Björkö för jungfukränkning av Anders Nilssons piga. Eftersom pigan var frillobarn blev bötesbeloppet bara 20 mark men Jöns slapp undan med att betala 12 mark. Vid tinget den 18 oktober 1605 uppträdde Jöns åter och begärde att få gifta sig med Jöns Perssons dotter Anna i Nätsaari som han hävdade. Enligt rykten skulle emellertid hans syssling Eskil Håkansson på Björkö tidigare ha hävdat Anna vilket dock inte kunde bevisas. Eskil uppgav för rätten att han enbart begärt henne till hustru och på Jöns fråga om han haft något att beställa med henne nekade Eskil och sade att han endast hade ära och gott att säga om Anna och att Jöns för hans umgänge med henne inte skulle ha någon fara. Kyrkoherden, länsmannen och sexmännen uppmanades av rätten att rannsaka om äktenskapet kunde godkännas. Åren 1606 och 1607 upptogs Jöns Marcusson i birkarlalängden för Kemi lappmark. Då han 1608 utnämndes till fogde besvarade han sig över sina löneförmaner vilket resulterade i följande skrivelse från kammaren till fogden i Västerbotten:

⁵⁷ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1596:7.

⁵⁸ RA, Danica 370, Handlingar belängandes Lappmarken inlevererad i Kammaren i Stockholm den 18 juli 1598.

⁵⁹ Johan E Waaranen, *Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid, II, 1603-08*, Helsingfors 1864, s. 277-79.

⁶⁰ RA, Riksregistraturen, Pars II fol. V. 73.

Efter det, Evert Eriksson och Abraham Staffansson att denne sedelvisare och lappfogde Jöns Marcusson i Kemi lappmark besvärar sig ringa lön och underhåll hava till att uppehålla sig med och efter de lappfogdar som före honom haver varit hava njutit frihet uppå sina hemman och han beklagar sig ingen frihet njuta hava. Så på det han sig låta till betrodde kall och ämbete skall desto flitigare och trognare befinna låta. Hava vi uppå vår allernädigste herre och konungs gunstige behag tillsagt honom frihet uppå hemmanet han brukar och besitter benämmt Laffuanes uti Tornö socken. Dock tills vidare confirmation av Hög H:F:N där uppå så framt han någon ytterligare frihet härefter njuta vill allena årliga räntan; månads och skjutsfärdspengar skall han så väl som de andra vara förpliktad att utge. Där i veten eder efterrätta. Datum Stockholm den 10 oktober 1608. Nils Andersson.

Jöns Marcusson fick 1608 frihet för Saari om $1\frac{1}{16}$ mantal i Laivaniemi. Räkenskaperna för Kemi lappmark 1610 visar att han i lön fått 16 tunnor spannmål, medan skrivaren hade fått 6 alnar *Saalewelsk* och birkarlarna Nils Clemetsson och Henrik Jönsson, som hade följt honom till lappmarken, fick 5 daler.⁶¹ För transport av lapps-katten på sin skuta till Stockholm kvitterade Jöns den 11 juli 1609 mottagandet av 20 daler i fraktersättning med sitt bomärke och med Kemilaxfogden Olof Nilssons signet.⁶² Birkarlarna, som 1610 handlade i Kemi lappmark, synes alla ha varit österbottningar. Tullen de utgav det året samt deras innehav av renar redovisades som följer: Marcus Thomasson gäddor 3 lispund, 3 oxrenar och 1 vaja, Jöns Larsson 1 lispund gäddor, 1 oxren och 2 vajor, Mats Larsson 2 lispund gäddor, 2 oxrenar och 3 vajor, Olof Larsson 3 lispund gäddor, 2 oxrenar och 3 vajor. Vid sitt besök på Skinnkammaren den 15 september 1610 levererade Jöns Marcusson skinn av 19 aspemårdar, 3 rödrävar, 14 bävvar, 4 vargar, 1 järv och 2 björnar. Dessutom levererade han till kronan 21 skeppund torrfisk och 154 renhudar.

Efter sejouren som lappfogde var Jöns Marcusson åter birkarl och seglade på Stockholm, där han avsatte sina varor och köpte salt och spannmål, som han sålde i lappmarken. Till följd av detta drogs han in i en tvist med ståthållaren Baltzar Bäck och den förre lappfogden Lars Henriksson. Tvisten avgjordes inte förrän den behandlats i Svea Hovrätt den 25 och 28 september 1615 och vid Stockholms rådstugurätt den 11 oktober 1615.^{63,64} Anledningen till tvisten var att Baltzar Bäck 1611 utan föregående dom tagit ifrån Jöns Marcusson salt och annat gods till ett värde av 1230 daler för att Jöns mot förbud dragit upp i fjällen. Skälet var att Bäck fruktat, att Marcusson skulle ge fienden kunskap innan han med sitt krigsfolk hunnit dra upp till Kolahus. Marcusson framlade då bevis på att ståthållaren i Österbotten Erik Hare gett honom pass för att dra upp i lappmarken, där han skulle leverera en renhjord till Erik Johansson, som blivit fogde. Lars Henriksson påstod på rådstugan att Jöns Marcusson krävt mer än han borde och begärde att tvisten skulle rannsakas i Norrbotten, vilket också tycks ha skett, men utgången framgår inte av akterna. Jöns Marcusson uppfördes sista gången i Norrlandstullen hösten 1616 då han införde 8 tunnor lax och 4 skeppund torrfisk samt vid återresan till Torne utförde 78 tunnor spannmål, 3 lispund stångjärn och 3 lispund osmundjärn. 1620 upptas Jöns Marcusson som birkarl i Raumo medan han i jordeboken förut upptas i Laivaniemi.

Upplysninger om Jöns Marcussons proveniens lämnas möjligen vid sommartinget i Torne 1568 då länsmans söner i Björköen dömdes till 40 mark i böter för att ha lagt nät vid Bockholmen mot förbud. Samtidigt dömdes Marcus Jönsson och hans bror i Björköen för att ha dragit not i åmynnet med ovija till 40 mark i böter.⁶⁵ På Björköen upptas då Jacob Jönsson med två bröder samt Marcus Jönsson. Namnsammanhangen antyder att länsmannen var Jöns Larsson som innehade det blivande Äijälä 1539-68, där det fanns 12 kor i ladugården 1553. Jöns Larsson upptas 1563 med 1 son och 1564 med 3 medinvånare men det framgår inte om de är hans söner. 1566 och 1567 upptas Jöns Larsson med en son och Marcus Jönsson vid varandra och året därpå har Jöns efterträtt av Jacob Jönsson med en bror. Marcus Jönsson efterträddes på hemmanet av sonen Marcus som 1605 skattade för $\frac{1}{2}$ mantal med 2 bågar på Björköen, där han bodde med brodern Jöns, medan Henrik hade anlagt ett nybygge på $\frac{1}{4}$ mantal. Marcus Marcusson efterträddes 1606 av Jöns Marcusson som skattade för 1 bågamantal och $\frac{1}{4}$ mantal på Björköen och $\frac{2}{3}$ mantal och 2 bågamantal i Laivaniemi.

⁶¹ RA, Landskapshandlingar Lapmarken, 1610:15.

⁶² FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4869, fol. 129.

⁶³ RA, Svea Hovrätt Huvudarkivet, BIIa, 1, (1615-16), fol. 24, E6a 2aa:1.

⁶⁴ Stockholms stads och Norrmalms stads tänkeböcker från år 1592, del VIII 1614-15, Stockholm 1966, s. 138-39.

⁶⁵ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1568:7, fol. 35.

Borgarrullan 1627 anger att Jöns Marcusson är sjuk och förlamad och 1629 redovisade änkan gården i Torneå. Hemmanet i Laivaniemi har då bytts mot ett i Liakka, som i slutet av 1630-talet övertogs av sonen Mickel som fram till 1641 var borgare i Torneå. Mickel gick 1641 ut som knekt för sitt eget hemman och flyttade i slutet av 1640-talet till Nedre Raumo. Som tolvman konfirmerade han med namn och bomärke - samma som fadern - den 12 april 1669 sin utsaga vid tinget då tvisten mellan Nicolaus Nicolai och Koivukyläbönderna avhandlades.⁶⁶

Efter Jöns Marcusson innehades fogdeämbetet i Kemi lappmark 1611-13 av Erik Johansson Båga som samtidigt svarade för Torne och Västersjö lappmarker. Han följdes av Reinhold Johansson Steger 1614-16 och Jacob Olofsson Burman 1617-19. Betalningsvillkoren hade förbättrats väsentligt 1617 då Jacob Burman var fogde över Torne och Kemi lappmarker. Förutom 40 daler i pengar fick han också 40 tunnor spannmål. Lönen för laxfogden i Kemi, Johan Svensson, var då 70 daler i pengar och 6 tunnor spannmål. Då den blivande borgmästaren i Torneå Könik Persson 1620-29 arrenderade Kemi lappmark av kronan övertog han även lappfogdeverksamheten.

---

⁶⁶ RA, Svea Hovrätt, Huvudarkivet, EVIa2aa:255, 120:8,4, fol. 23.

Laxfogdar och kungliga laxfiskare

Utöver lappfogdar tillsatte kronan laxfogdar, fogdeskrivare och fogdekarlar för att administrera uppbörderna. Uppgifter om dessa befattningshavare är dock sparsamt förekommande. Uppbörderna av fisket synes under 1500-talet ha skötts av en laxfogde då det av Lasse Olsson Björnrams räkenskaper 1531 framgår att han *givit laxefogden i Bothnen för han uppbär laxen och saltar henne 2 mark*. Laxfogden i Västerbotten torde i sitt värv ha assisterats av länsmännen medan birkarlarna ensamma beskattade fisket vid Västersjön samt i de norra fjordarna, älvarna och träskan. Då kungen insett att birkarlarna hade stor fördel av detta sändes 1551 Jöns Håkansson till Varanger i syfte att överföra uppbörderna till kronan varvid han synes ha assisterats av Olof Nilsson från Piteå. Räkenskaperna året därpå upptog fisk från kungens vågefiske i Varanger och tre fjordar i Västersjön, men skatten från flera fjordar upptogs fortfarande 1553 mot erläggande av taxa till kronan av birkarlar i Torne socken: David i Juoksengi och *Kemi Heikki* i Raumo beskattade Porsanger och Alta fjord, Mickel i Kuivakangas och Jöns Jönsson i Vojakkala svarade för Laksefjord och Tana älv, medan Olof Andersson i Vitsaniemi, Olof Persson i Päckilä och Måns i Juoksengi upptog skatten vid Kvänangen.

Då de kungliga kommissarierna Karl Kröplin och Batzar Bäck 1607 i Vadsö försökte utröna hur fisket vid Västersjön bedrivits, förhörde de en gammal borgare från Bergen benämnd Matts Wolter, som under lång tid handlat på Vadsö, där han även var född. Wolter, som uppgavs vara 79 år gammal, berättade att den förste svensk som byggt på Vadsö var Matts Finne från Torne, som var föreståndare för Gustav Vasas fiskare. Efter honom blev Tomas Svenske föreståndare och han skulle enligt Wolter ha gett namn åt Tomas älv mellan Vadsö och Varanger. En skrivare benämnd Herr Per, som också brukats som präst, fanns där innan och den siste föreståndaren som hette Esbjörn blev ihjälslagen, varefter alla fiskare rymde sin kos. Kronans direkta kontroll av fisket vid Västerhavet tycks således ha upphört något av de sista årtiondena av 1500-talet, men även om uppgifter om laxfogdar från denna tid saknas, torde laxfogdar ändå tidvis ha uppburit skatten vid älvarna på Nordkalotten innan laxfogdeinstitutionen blev återinrättad av hertig Karl.

Olof Helsing är den till namnet först omnämnde laxfogden i Västerbotten. Det är dock oklart vad hans verksamhet omfattade. Hans årslön 1568 uppgick till 30 mark vartill kom 12 mark för kläde.

Joel Persson var laxfogde i Västerbotten 1576. Hans lön var 6 mark i pengar och 6 mark för kläde. Samtidigt fick fogdetjänaren Mårten Nylänning i Torne 5 mark i pengar och 5 mark för kläde.

Evert Eriksson är den förste laxfogden för hela Västerbotten för vilken en bevarad instruktion återfunnits.⁶⁷ Hans fullmakt från den 17 december 1600 har följande lydelse:

Vi Karl gör veterligt att eftersom vi förnimme, det kronan föga nytta haver haft av laxfisken med den stadga som hertill har varit gjord, med dem som samma fiske brukat haver, och uppå det att kronan härefter må hava någon bättre båtad därav än hertilldags skett är, därför så hava vi tillskickat och tillbetrott, såsom vi och nu med detta vårt öppna brev tillskickat och tillbetrott denne brevisare, vår tro tjänare Evert Eriksson, att han laxfogde utöver alla laxfiske och andra fiske där i Västerbotten, som kronan tillkommer, vara skall, och skall han vara förpliktad, att hava et flitigt och noga inseende, så att därmed kan rättvisligen handlat bliva, och icke tillstüda, att någon, eho den det vara kan, att göra något intrång uppå förbenämnda laxfiske antingen med laxgårdar eller stakars nät, utan vad slags fisk Gud årligen täckes giva och förläna, den skall han vara förtänt att leverera till vårt och kronans bästa dit vi den beskedende varde, och därför årligen göra reda och räkenskap, och eljest uti alle måtto så förstå sitt ombetrodda kall och ämbete som han för Gud oss och var årlig man, vill och kan tryggeligen till svars vara, i lika måtto skall och fogden i Västerbotten vara förtänt att leverera honom salt till den fisk han i så måtto bekomma kan, såväl som alla andra partseler som därtill behöves eftersom hertill skett är. Bjude för dens skull fogden uti förbenämnda Västerbotten så och alla andra, som oss med lydno och för samhet förpliktade är, och för vår skuld vele och skole göra och låta, att de är förbenämnde Ever Eriksson med allo nödtorfter till laxfiskens behov beforderliga, såsom och befalle tjänare och tjänarinnor där vid laxfisken att de anamma och bekänna honom för eder rätte laxfogde välvilligen efterkommandes, vad han eder på våra vägnar bjudandestillskyndas varder, där var i sin stad vet sig efterrätta. Datum ut supra.

⁶⁷ RA, Riksregistraturet 1600, fol. 394-395.

Evert Erikssons årslön 1603 var 12 daler och 12 tunnor spannmål i underhåll. Då han 1607 blev fogde i Västerbottens norra fögderi höjdes lönen till 20 daler samt 8 alnar engelskt packlakan. Evert Eriksson, som 1611 efterträddes av lappfogden Reinhold Johansson Steger, blev den förste borgmästaren i Piteå. Evert Eriksson var gift med en dotter till Nicolaus Andre Rehn och sönerna antog moderns familjenamn.

Peder Jacobsson kan ha utsetts till laxfogde då Berent von Kohlen och Rasmus Nilsson i november 1605 skickades upp i lappmarken för att genomföra en ny skattläggning och samtidigt ålades att i Alten insätta en svensk fogde för att se till att Sverige fick halvparten av den fisk som fångades där liksom vid Tana älv. Av räkenskaperna framgår dock inte om någon fogde utsågs, men våren 1607 verkade Peder Jacobsson som laxfogde då han enligt en skrivelse utfärdad i Tornö den 28 april 1607 av Batar Bäck, Carl Kröpelin, Anders Nilsson och Jören Hansson uppgavs ha ganska lite låtit sig vårda om vår Nådige Konung och Herres gagn, varför de förordnade Lasse Olsson till ny laxfogde i Alta.⁶⁸ Möjligen var Peder son till fogdeskrivaren Jacob Persson i Ilmola och identisk med den person som i 1589 års hjälpskattelängd upptogs bland legodrängar i Vojakkala och i 1595 års hjälpskattelängd uppfördes i anslutning till Josep Henriksson. Peder Jacobsson som var birkarl 1595 och 1600 uppgavs 1597 bo i Ilmola i Kemi.

Nils Olofsson i Vartosaari fick den 29 mars 1607 en i Uppsala utfärdad fullmakt att som laxfogde ha befallning över fisket vid Teno älv. Med tre karlar till hjälp och bistånd skulle han av lapparna ta var tionde lax till kronan. Kungen anmodade honom också att *göra sin flijt att få den fisk där med, som kallas Stöör*. Han skulle också bereda en del laxar till *Streng Lax*, som han redan sänt 320 stycken av till kungen. Enligt instruktionen 1607 skulle han se till att tiondefisken insaltades i fjärdingar eller halvtunnor, så att den lättare kunde fraktas i akior till Tornehamn. Kronan skulle se till att han fick tillräckligt med salt och hampa och att de tre fiskare han brukade fick vad de behövde till kläde, penningar och förtäring. Kungl. Maj:t meddelade den 30 mars 1607 att man fått Nils Olofssons skrivelse och en hop lax, både insaltad och stränglax som fiskats i några pator för kronans vägnar. Samtidigt begärdes att Nils Olofsson skriftligen skulle meddela om han fiskat utom älvsmynnet i havet och han uppmanades också att försvara den svenska sidan av Teno älv och inte låta driva sig därifrån av danskarna, då älven låg inom svenskt territorium.

Den 22 april 1607 bekände Clemet Henriksson i Vojakkala att han av tiondefogden i Kalix kyrkohärbärke på prästen Jörens [Georgius Henrici] i Torne lappmark vägnar tagit 30 tunnor korn samt å laxfogden vid Teno älv Nils Olofssons vägnar 8 tunnor korn. Nils Olofsson undertecknade själv den 26 april 1607 med sitt bomärke en handling där han tituleras Kungl. Maj:ts laxfiskare. Bomärket konfirmerar att han är identisk med den tidigare lappfogden i Kemi lappmark. Ny fullmakt för honom utfärdades i Armassaari den 28 april 1607 av Berendt von Kolen. Nils uppmanades då uppbära var tredje lax som fångades med kronans nät och kolkar i Teno älv och tillse att lapparna fiskade flitigt. Han skulle också utkräva fyra våger fisk av invånarna i Utsjoki, Clemetsbyn, Aviovaara, Kautokeino samt Lapijärvi i stället för sedvanlig penningsskatt. Vidare skulle lapparna utge var tredje fisk de fångade. Sedan de erlagt sin skatt till kronan, skulle svenska birkarlar på marknadsplatsen erjudas den fisk som blev över. Endast om de inte kunde förse lapparna med de varor de efterfrågade fick fisken säljas i Norge. På kronans vägnar fick Nils Olofsson rätt att använda sin dräng Olof Henriksson i Marjosaari till hjälp med fiskebyggningen samt förfärdigandet av notar och nät för en ärlig lön. På hemmanet i Marjosaari skulle Olofs bror Mickel Henriksson insättas samtidigt som han befriades från sin knektjänst. Nils Olofssons kvittens den 26 april 1607 visar att han i lön mottagit 3 daler i lödigt silver, 8 alnar halvengelskt kläde, 10 renar och 1 skeppund hampa. Med sitt bomärke kvitterade han den 28 augusti 1607 mottagandet av sin lön på 20 daler av landsfogden Evert Eriksson.⁶⁹

Olof Nilsson i Niemis utsågs den 4 mars 1611 till laxfogde vid Tana älv efter fadern. Fullmakten utfärdad av Karl IX gör veterligt att *vi antagit vår tjänare Olof Nilsson för en laxfogde vid Tana älv [...] årlig lön och underhållspengar fyrtio daler, engelskt packlakan 8 alnar, spannmål trettio tunnor,*

⁶⁸ NRA, Tyske Kansellis utenrikske avelning, eske 3, Speciell del Sverige, 35 Grensene mot Finnmarken 1607-1609, No. 72.

⁶⁹ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1608:3.

desslikes till hans kost och uppehälle var månad en tunna spannmål, såsom och fiskare till lön 4 daler, svart welskt sex alnar, lybskt grå sju alnar därtill till uppehälle en halv tunna spannmål var månad. Som tillförordnad laxfogde vid Teno älv kvitterade han den 11 april 1611 i Torne med sitt bomärke mottagandet av 10 daler i pengar, två tunnor bröd och sex lispund kött. Han torde ha varit ordinarie laxfogde 1612 då han i lön fick 3 tunnor spannmål.

Joel Olofsson i Kalix blev 1607 tillförordnad befallningsman vid Västerhavet efter Reinhold Steger och fick den 18 oktober 1609 fullmakt som laxfogde vid Alta älv. Joel Olofsson hade börjat sin karriär som knekt i Mårten Larssons fänika i Gästrikland och Hälsingland 1580. Han blev kvartermästare 1582, fänrikslöjtnant 1591, fänrik 1594 och var hövitsman för en fänika från Västerbotten 1602-03. Vid riksdagen i maj 1602 deltog han som deputerad för krigsmakten. Saköreslängden 1605 visar att han då fanns i Björknäs i Kalix vilket konfirmeras i tiondelängden 1608, då han innehade en del av Gammelgården, där han fanns kvar ännu 1616.

Med sitt signet konfirmerade Joel Olofsson den 19 mars 1610 mottagandet av en tunna smör av befallningsmannen Evert Eriksson. Det i signeten med initialerna IO krönta bomärket användes 1613 av nämndemannen Jöns Nilsson på Gammelgården, som efterträtt Olof Olofssons änka Elin 1595. Gammelgården synes omkring 1607 ha delats mellan Erik Olofsson och Joel Olofsson.⁷⁰ Ett kungligt brev av den 10 december 1610 visar att Joel Olofsson fick frihet på Gammelgården i Björknäs om ³⁷/₆₄ mantal samtidigt som lönen kraftigt förbättrades.⁷¹ Brevet har följande lydelse:

Vi Carl de nionde med Guds nåde gör veterligt, att uppå den vår fogde Joel Olofsson, som vi utöver vårt fiske vid Västerhavet hava förordnat nu uti sitt kall och ämbete desto flitigare och troligare låte befinna, så hava vi nådigt beviljat honom till årlig lön och underhåll femtio daler penningar också åtta alnar engeslukt packlakan och förtio tunnor spannmål. Desslikes så skall han och njuta och behålla sitt hemman Björknäs benämmt liggandes i Calix socken i Västerbotten kvitt och fritt för alla utlagor medan han sig uti förbenämnda tjänst, troligen och flitigen bruka låter. Men var fiskare skall bekomma om året pengar fem daler samt welskt sex alnar, lybsk grå sju alnar. Så skall och förbenämnda vår laxfogde bekomma till sin föda och uppehälle om månaden en tunna spannmål, och var fiskare halvannan tunna. Det skall vår tiondefogde uti Västerbotten årligen leverera honom uti rättan tid och utan uppehållning, av tiondet den samma spannmålen som han och fiskarna hava skola, både till lön och förläning. Men pengar skall han bekomma av vår fogde i Västerbotten. Befalla för den skull vår fogde, att de utan någon uppehållning och avkortning låte honom bekomma, vad honom till sig och fiskarna förordnat är, så framt de vilja undvika onåd och tillbörligt straff. Där var i sin stad vete sig efterrätta. Av Gripsholm den 10 december 1610. Carolus.

Joel Olofsson efterträddes 1615 på Gammelgården av Jöns Persson som möjligen var hans måg. Jöns Persson, som var landköpman, deltog vid landstinget i Torne 1615, där han presenterade en skrift om verksamheten i lappmarken konfirmerad med sitt bomärke. Han blev 1621 borgare i Torneå där sonen Per, som gift sig med Lisbeta Wolkers, blev tullnär och första gången upptogs i borgarlängden 1637. Befallningsmannen Sigfrid Fordell, som var son till tullnären Per Jönsson i Torneå, uppgavs ha övertagit farfaderns gård 1671 när han blev ägare av Gammelgården. Detta antyder att Jöns Olofsson och/eller Jöns Persson tillhörde släkten Fordell. Sigfrid Perssons signet skiljer sig dock från vad föregångarna på Gammelgården använde.⁷²

Lasse Olsson, som tjänat Nils Olofsson vid Teno älv som underfiskare, fick den 28 april 1607 en fullmakt, utfärdad i Tornö av Baltzar Bäck, att utse fiskeställen i Alta älv och dess tillflöden där laxbyggningar kunde uppföras. Han skulle ta lappar till hjälp, såväl de som bodde på fjället som de vid sjösidan, för att hugga det timmer som behövdes till laxbyggningen. Vidare skulle han tillse att finnarna fiskade i älven och gav honom var tredje fisk, men de som inte ville betala skatt skulle han ha makt att avvisa från älven. Han skulle dock låta danske kungen behålla sin urminnes rättighet obehindrat vad avsåg tiondet. *Men mångel på öl och brännvin, som i fjor skedde, skulle han dem alla som där fiska förtaga.* Av fisken som föll på lapparnas del skulle först tas kronans skatt på fyra våger av varje lapp eller finne som fiskade och av det som blev över skulle lapparna byta med svenska

⁷⁰ Leif Boström, *Nederkalix sockens familjer 1539-1739*, Täby, 2004, s. 1291-31.

⁷¹ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1609:10.

⁷² RA, Momma Reenstiernasamlingen, E2541.

birkarlar. Om svenskarna inte hade det kläde och nödtröft lapparna behövde, skulle de få avyttra fisken till andra, men om de dristade sig att dricka upp kronans rättighet med norrmännen, som skedde i fjor, då skulle han anteckna vilka de var, liksom de som i fjor sig så otillbörligen ställde, då de skulle straffas utan all nåd.

Lasse Olsson konfirmerade den sista april 1607 i Armassaari med sitt bomärke att lappfogden Olof Anundsson på Baltzar Bäcks och kammarrådet Anders Nilssons befallning gett honom 6 alnar kläde, 2 lispund hampa, 4 laxnät, 2 daler i pengar, 2 tunnor mjöl och 1 lispund smör till kost och mat. Avkortningslängden 1607 anger att Lasse Olsson vid Altaälv vid Vestersjön fått 5 daler i tärepengar, när han måste resa till Kungl. Maj:t för att berätta om danskarnas angrepp på honom, då de ville göra intrång i laxfisket. Angreppet på laxfogden resulterade i följande brev, som återfinns i Riksregistraturet från den 11 november 1607.⁷³

Till Riksens Råd i Danmark uti Riksens Råds namn i Sverige av Sätra gård den 11 november 1607.

Vår naboliga vänliga hälsningar etc, vi vill er naboligen och vänligen icke förhålla, hur K.Mts vår aller nådigste Konung och herres fiskare vid namn Lasse Olofsson har varit här hos vår nådige herre och konung, och klagande givit tillkänna, den stora övervåld och orätt som en K.Mts i Danmark slottsskrivare på Vardöhus vid namn Söffrin Bondesson har tillfogat honom i det han inte har velat tillstämja honom, att utträtta sitt ombetrodda kall och ämbete, och bruka sitt fiskeri, som honom utav vår konungs och herres ståthållare uti Lappmarken Baltzar Bäck har varit befallt alldenstund förbemälda fiskeri utav ålders tid har varit av vår nådigste herres och konungs lappar uti Koutokyla brukat oansett att danske befallningsmän årligen med våld har rånat och avhänt förb^m lappar till skada och fördärv, vad de uti sitt fiskeri har förövat kunnat, K.Mt vår allernådigste herre och Sveriges rike till inget ringa förfång eller praeinditium, utan och nu därutöver är vår nådigste herres och konungs egna fiskare våldförda och förjagade med vapen och värjor och wedsagde och överfallna med järn och band därmed man plägar förvara ogärningsmän uti.

Så alldenstund vi är i den vissa tillförsikt att sådant inte är skett av K.Mt av Danmarks befallning utan vilja förmoda att förb^m skrivare har sådan orätt utav sitt eget huvud tillfogat förb^m fiskare [...] Därför[...] begär vi att förb^m skrivare måste tagas därför i tillbörligt straff [...] så att god vilja och vänskap må mellan dessa lovlige konungsriken vidmakthållen vara.

Till Baltzar Bäck belangandes den orätt och övervåld Söffrin Bondesson har tillfogat några fiskare. Av Sätra gård den 11 november 1607.

Vår gunst etc. vi vill eder Baltzar Bäck inte förhålla att vår laxfiskare Lasse Olofsson som ni har förordnat med Alta älv att bruka fiskeri där sammastädes till vårt behov vilket fiskeri lappar som bo i Koutokyla utav ålders tid till förende ha brukat, oavsett att de norska fogdar årligen pläga råna och frånta förbemälda lappar vad de i förbemälda älv med deras fiskeri har kunnat förvärva. Och såsom vi förnimma av förb^m fiskares klagomål då har de icke låtit sig nöja med vad orätt de har bevisat våra undersåtar lapparna i många år tillförne i förb^m Koutokyla by utan nu fast grövre fortfarit att handla i det att de icke allenast har inte velat tillstämja våra fiskare att fiska uppå vår egen grund och botten där oss tvådelen tillhör och Norges krona allena tredingen utan och jämväl haver med våld bortfört förb^m fiskare och i synnerhet klagat han på en skrivare vid namn Söffrin Bondesson, ändock vi inte kunna tänka, att den som befallning har på Vardöhus, han måtte ha givit honom tillstånd därtill. Och när förb^m fiskare inte godvilligt har velat följa dem har de överfallit dem med rör, vapen och värjor, haft järn och handklovar med sig, där de har ristat och skakat honom för näsan att haver han icke godvilligt velat följa dem, då har de wedsagt honom med sådana instrument där man plägar förvara ogärningsmän uti. Därför så skall ni sända ståthållaren uppå Vardöhus som har befallning över samma skrivare och skriva honom till och begära veta om han har tillstånd av K.M. i Danmark att taga sig den orätt och övervåld för emot våra fiskare och undersåtar på det vi må förnimma vad vi yttermera till saken göra skola. Förty såsom vi icke begär den tredjedel som Norges krona tillhör så förser vi oss till K.R. i Danmark att K.R. inte heller begär något av de tvådelar som oss på Sveriges krona tillkommer, en del som Sveriges krona av ålder och urminnes tid har haft, den andra delen som i det vänliga fredsfördraget som emellan Sverige och Ryssland upprättat är evärdeligen och oss och Sveriges krona av Ryssarna bebrevat och förpetserat. Och skall ni förordna fiskarna med allerförsta därefter igen. Det i vete eder fullkomligen efterrätta. Gud befallandes. Ut supra.

⁷³ RA, Riksregistraturet den 11 november 1607, fol. 153-155.

Breven visar att Sverige i fredsuppgörelsen i Teusina tilldelats ryssarnas andel i Alta älv som brukats av lapparna i Kautokeino. I brevet till Baltzar Bäck fanns också en sedel där han uppmanades meddela Isac Behm att rån mellan Ryssland och Sverige skulle läggas så att Enare träsk skiljde Sverige från Ryssland, men att rån mot Saltsjön skulle läggas mitt i Pasviksälvs som löper ut från träsket och inte rakt mot Varanger som ryssarna krävt. Om ryssarna motsatte sig detta skulle hävdas att Mauritz Jöranssons rågång från Sysslebäck och så långt han själv gick skulle gälla, men det han inte såg hade han ingen befallning på. Bäck uppmanades också meddela att de norrbottningar som flyttade upp till Alta älv skulle bli skattebefriade.

Lasse Olsson som benämndes Kemilainen synes ha bott på Esko hemman i Övre Raumo. Birkarlen och grannen Staffan Staffansson i Övre Raumo var också delaktig i bygget i Alta och fick 4 daler av Baltzar Bäck den 14 februari 1609 för det han timrat vid Alta älv 1608.

Olof Bengtsson torde ha kommit till Torne socken samtidigt med den nye ståthållaren i Västerbotten Baltzar Bäck, som den 20 januari 1608 utbetalade 24 daler i tärepengar till sin tjänare Olof Bengtsson för en resa med lax från Västersjön till kungen i Örebro. Vid besöket gavs kungen besked om Västersjöhandlingen samtidigt som han fick motta 10 lass strängelax från Teno och Alta. Den 12 oktober 1609 utsågs Olof Bengtsson av Karl IX till laxfogde över alla laxfisken i norra prosteriet i Västerbotten. Den kungliga fullmakten, som avbildas i figur 8, angav att laxfogden skulle söka rikets gagn och bästa och ha flitigt inseende över dem som hade kronans fisken under händer. Av dessa skulle han utkräva kronans rättmätiga del på var annan och var tionde lax. Olof Bengtssons årslön uppgick till femtio daler och en älghud. När han den 20 september 1610 kvitterade sin leverans till befallningsmannen Christoffer Bülow på Stockholms slott av 101 tunnor och 3 fjärdingar salt lax och 100 rökta laxar benämns han laxfiskare - laxfogdarna benämndes tidvis laxfiskare - vid norra prosteriet i Västerbotten.⁷⁴

Olof Bengtsson var laxfogde till 1611 då han utsågs till hövitsman över en fänika finska och svenska knektar. Mönsterrullan den 18 juni 1614 visar att han var hövitsman över Västerbottens gamla landsfänika bestående av 10 befäls personer, 95 gemena knektar och en mönsterjunge. Han hade då frihet på Carl Eskilssons hemman om $\frac{27}{32}$ mantal i Laivaniemi, dit han flyttat sedan han gift sig med länsmannen Carl Eskilssons - son till kyrkoherden Eskil Andersson Ruut - änka Iliana som var dotter till domprosten i Österbottens norra prosteri Ljungo Tomasson. Olof Bengtsson övertog 1616 Lasse Olssons hemman i Övre Raumo, där Bengt Savolainen fanns med Lasse Olsson 1609. Fellman har i en av Kemi sockens kyrkoböcker funnit en passus om att Benedictus Savolainen, 1615 *drunknade i Bentinkoski*, en något ovan Kemi kyrka befintlig fors som enligt traditionen fått namn efter Benedictus, som varit en av adjunkterna i Kemi 1609-15.⁷⁵ Möjligen var Olof Bengtsson dennes son. Då Olof Bengtsson i slutet av 1620-talet förordnats som hauptman på Cajaneborg, där Lars Wivallius satt fängslad 1634-41, fick han frälse på hemmanet i Raumo.⁷⁶ Gården innehades i början av 1640-talet av Johan Hansson Kouri från Vojakkala som torde ha varit gift med Olof Bengtssons dotter Brita. Dottern Elisabet synes i ett andra gifte äktat Henrik Cemetssons i Vojakkala.

En process i Svea Hovrätt 1661-62 mellan Olof Bengtssons arvingar, företrädda av dottern Elisabet, och förre befallningsmannen Jöran Jöransson Lyttreus i Österbotten ger upplysningar om Olof Bengtsson och hans familj.⁷⁷ Olof hade lämnat tjänsten vid Cajaneborg, då han den 30 oktober 1650 av drottning Christina förlänades Eroila hemman om 1 mantal i Salo socken för sig och hustrun under deras livstid. Sedan Per Brahe 1652 köpt Salo by under evärdeligt frälse tilldelades Bengtsson ett hemman i Wirkala by i Limingo socken. Efter hans död byttes denna förläning den 28 mars 1655 mot Jacob Perssons hemman om 1 mantal i Ilmola by i Kemi socken.

⁷⁴ RA, Landskapshandlingar Uppland 1610:22, fol.13.

⁷⁵ I. Fellman, *Handlingar och Uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparne*, II, Helsingfors 1910, s. 57.

⁷⁶ RA, Länsräkenskaper Norrland Verifikat, 1634, fol. 27.

⁷⁷ RA, Svea Hovrätt, Huvudarkivet, EVIa:2aa:190, (1661), akt. 17.

Elisabet redovisades 1652 med en myndig son som i mitten av 1650-talet åter gick ut som knekt. Sonen synes ha varit Johan Israelsson som den 7 november 1660 som korpral från Nymunde Skans skrev ett brev till Olof Henriksson i *Tårnö socken Orawasaari* angående sitt underhåll, samtidigt som han hälsade till modern.⁷⁸ En av rotebönderna var Lars Nilsson Oravainen, som 14 dagar innan påsk 1660 blivit mördad av Peder Olofsson Oukka. Möjligen var det Oravainens betalning som efterlystes. Bomärket med vilket han bekräftar sin skrivelse är snarlikt det Olof Bengtsson använde vilket bestyrker härstamningen.

Hans Kopman utsågs enligt Riksregistraturet den 28 oktober 1610 till laxfogde över Torne, Kemi och Ule älvar. Fogderäkenskaperna för Korsholms län visar att särskilda laxfogdar innan fanns vid alla de större älvarna i Österbotten. Hans Kranck var laxfogde för Iiå, Nils Påvelsson för Ulå och Olof Nilsson för Kemi åren 1606-09.⁷⁹ Laxfogden Olof Nilsson uppbar 1609 i lön pengar 5 daler, spannmål 5 tunnor och 5 daler för kläde. Trots att Kopman utsetts till laxfogde synes Olof Bengtsson enligt avkortningslängden ändå ha stått kvar som laxfogde i norra prosteriet fram till 1611 medan Peder Anundsson 1610 stod som redogörare för fiskena i Västerbotten.

Peder Anundsson fanns i slutet av 1607 vid Alta och Teno älvar vid Västersjön och titulerades byggmästare, då han den 13 januari 1608 kvitterade mottagandet av 50 daler, samtidigt som Nils Olofsson i Vartosaari, som sades vara laxfiskare vid Teno, fick 20 daler. Året därpå titulerades även Peder Anundsson laxfiskare men han synes främst ha svarat för återuppförandet av de byggnader i Alta som norrmännen bränt och rivit ner 1608. Detta indikeras i en kvittens av Baltzar Bäck den 4 mars 1609 då han uppger sig ha mottagit 33 tunnor spannmål till fiskare och timmermän vid Alta älv. Enligt en fullmakt utfärdad den 27 december 1611 utsågs Peder Anundsson till laxfogde efter Olof Bengtsson. Den 20 maj 1612 vederkänns Peder Anundsson i ett brev från kammarkollegiet laxfisket i Suensaari som Baltzar Bäck haft i förläning och den 22 augusti 1612 kvitterade Anundsson som laxfogde sin lön på 50 daler och en älghud värd 8 daler. Brev han skrev till Axel Oxenstierna undertecknades Peder Anundsson Västgöte.⁸⁰ Den 3 november 1622 arrenderade han Pite, Torne och Carlö laxfisken för 892 ½ daler om året.⁸¹

---

⁷⁸ Ibid., Infanteri 2:1, Regimentsslut 1660, fol. 157-59.

⁷⁹ FRA, Fogderäkenskaper för Korsholms län, 4856, fol. 61. 4865, fol. 19, fol. 129.

⁸⁰ RA, Axel Oxenstiernas brevsamling, B:I, E:682.

⁸¹ RA, Sandbergska samlingen, FF:22, fol. 24628-25553.

Fogdeskrivare

Marcus Jönsson Fordell har antagits vara bror till Jöns Jönsson Fordell som var kyrkoherde i Pedersöre 1538-43.⁸² Jöns Fordells bror Marcus Jönson omnämns redan 1543 som Tornebo och var 1548 borgare i Norrköping, då han med sin skuta anlöpte Ulåhamn och Pedersöre.⁸³ Åldersmässigt passar skinnköparen Jöns Knutsson Fordell bättre in som far till fogdeskrivaren som första gången upptas i fogden Hans Swenskes räkenskaper 1563.⁸⁴ Fogdeskrivare var då Sven Ersson och Axel Andersson, vilka i årslön hade 50 respektive 40 mark samt ett klädesbidrag på 12 mark. Marcus Jönsson, som uppges *brukas i lappmarken och håller sig där med kost själv medan han är i lappmarken*. Hans årslön var 30 mark med ett tillägg av 12 mark. Han synes ha varit Oravainens skrivare då han 1565 uppfördes i Päckilä, där han genom gifte blev ägare av ett hemman som från 1583 upptogs under Vitsaniemi. Vid sommaringet 1568 dömdes Marcus Jönsson i Päckilä till 60 mark i böter för att ha gjort hor. Han var förutom skrivare även köpman och upptogs i birkarlalängden 1600 tillsammans med sonen Hans. 1605 års längd över Vitsaniemi anger för *Marcus lappskrivare*: ½ mantal, 0 bågar, gammal. Sonen Hans uppges i slutet av 1610-talet uppges vara utfattig och liggande till sängs med avruttnade fötter.

Jacob Persson var fogdeskrivare 1581, då han i en skrift angav att anledningen till att Sverige förlorat sin rätt att uppta skatt på Kolahalvön berodde på ett svikligt förfarande för 37 år sedan - 1544 - från kemibirklararnas sida. Möjligen avsågs tvisten mellan Henrik Larsson i Vojakkala och Kemibirklararna om rätten till lappmarken.⁸⁵ Jacob Persson var Josep Henrikssons skrivare 1581 då han i slottullängden benämns *Jacob lappfogdeskrivare från Tornö*. Till Skinnkammaren inlämnade han 1582, på Josep Henrikssons vägnar, skinn från Kemi lappmark. Han synes vara identisk med Jacob Persson i Ilmola som var birkarl på 1580-talet och av Kemiborna 1585 önskades som lappfogde i stället för Nils Olofsson från Niemis som han tidigare tjänat. Möjligen var Jacob son till Peder Knutsson Fordell, som 1561 var fogde och redovisade Kemi lappmark. Laxfogden vid Alta älv, Peder Jacobsson, torde ha varit son till fogdeskrivaren.

Mårten Jacobsson i Pyhäjoki synes ha efterträtt Jacob Persson då han som lappfogdeskrivare den 22 juli 1586 konfirmerade mottagandet av lönen, som uppgick till 1 pund 4 spann korn.

Anders Eskilsson, son till kyrkoherden Eskil Andersson i Torne, var skrivare för lappfogden Lars Henrikson 1585, då han uppbar 2 tunnor korn i skrivarlön. Det är oklart om Anders Eskilsson behöll befattningen kommande år då han upptogs bland köpmän och birkarlar i Torne socken och var skeppare på faderns skuta.

Olof Turesson synes ha efterträtt Marcus Fordell som fogdeskrivare men spåren efter honom är få. Tiondelängden 1601 anger, att lappskrivaren Olof Turesson på fogdens befallning fått 24 tunnor korn. Han upptas från 1601 i Kukkola och benämndes i 1605 års mantalslängd gammal tjänare medan han i 1609 års avkortningslängd benämns fogdetjänare och underskrivare. Han tycks ha efterträtt fogdetjänaren Per Jönsson Pakkainen på Kallio hemman och finns där ännu i 1620 års boskapslängd, men hade försvunnit 1626 då Olof Jacobsson tagit över gården.

Anders Simonsson Ruuth, som var son till kyrkoherden Simon Nicolai Ruuth i Kemi, synes ha varit laxfogde och skrivare i Kemi lappmark. Den 29 juli 1615 fick han 6 tunnor spannmål i lön för att han aktat laxfisket i Kemi socken 1614 och 1615. När Anders Simonis Ruut konfirmerar uppbörderna av lagmansrätten i Kemi lappmark den 3 mars 1616 i Sodankylä uppges han vara lagmannen Jesper Matssons Kruus tjänare.⁸⁶ Lappar i Enare utfärdade den 6 mars 1618 ett bevis för lappfogden Jacob Burman underskrivet av kyrkoherden i Kemi Nicolaus Matthiae Rijngius och *Anders Simonsson fordom skrivare i lappmarken*. Möjligen är han identisk med den Anders Simonsson som 1623

⁸² Ritva Anttila, Antti Soini, *Kosken Kivet Kertovat*, 2005, s. 19.

⁸³ Eric Anthoni, *Släkten Fordell och dess släktförbindelser*, Historisk Tidskrift för Finland, 1963:3, s. 102-103.

⁸⁴ FRA, 4656, fol. 1.

⁸⁵ Någen Berättelse om Lappemarcken och Trinnäs schriffven aff Jacob Persson 1581. Danm. Finm. H.S.H. 39, s. 100 ff.

⁸⁶ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, No. 4988.

installerat sig som borgare i Torneå, där han vid roteringen 1627 uppges vara sjuklig och ligger på säng för att 1629 ha följts av änkan Lisabet.

Lars Larsson i Haparanda, som var son till kyrkoherden Lars Henriksson i Kemi, synes ha varit lappfogden Jacob Olofsson Burmans skrivare i Torne lappmark 1617. Som birkarl deltog han också vid lappmarkstingen då mantalslängder upprättades.⁸⁷ Mantalslängden för Jukkasjärvi konfirmerade han med sitt bomärke och sin namnteckning åtföljd av de vanliga slängarna m.p. för manu propria. Lars Larsson blev 1619 husbonde på Pakkala hemman i Övre Vojakkala men bodde som borgare i Torneå fram till sin död i samband med att brorsonen Lars Abrahamssons krejare led skeppsbrott vid seglats till Stockholm hösten 1643.

Fogdetjänare

Hans Persson Dalakarl är den förste kände fogdekarlen i Torne socken. Han upptogs 1555 tillsammans med Knut Ingesson bland Västerbottensfogden Lasse Olsson Björnrams *svenner*. Knut blev 1558 fogde i Torne och Kalix socken och senare fogde också över Västerbotten då Hans var fogdekarl i Torne. Då brölloppsskatten redovisades 1561 bodde Hans Persson i Pudas där han sista gången upptas i bågälängden 1571 för att följas av änkan Elin med sönerna benämnda Dala Nils och Dala Johan.

Mats Tomasson upptogs 1558 bland fogden Knut Ingessons *svenner* då hans lön var 16 mark. Han torde ännu 1565 ha varit fogdetjänare då han bodde i *Westan oon*, det blivande Haparanda.

Henrik Nilsson i Mattila synes ha varit fogdetjänare 1571, då han för Nils Oravainens räkning förde renar till Stockholm.

Mårten Enevaldsson - Mårten Tolk - var 1574 fogdekarl i Torne socken, då han fick 20 daler i tärepengar för det han drog med brev till Kungl. Maj:t i Stockholm. Från 1575 fram till och med 1606 upptas han i längden för Björkön. Förutom fogdekarl var han nämndeman birkarl och tolk. Änkan Brita Anundsdotter Tulki från Armassaari redovisar gården från 1607. Hon uppges av sondottern Brita Johansdotter Ruomi i Päckilä ha bott på det hemman som senare benämns Luodonpä på Björkön. Hustru Brita följs av sonen Johan som i början av 1620-talet blev husbonde på Wiik i Vuono och var nämndeman och riksdagsman.

Jöns Håkansson, som var fogdekarl 1577-89 och innehade Lempeä i Övre Raumo 1589-1602, var 1596 hamnfogde, 1597 lappfogde och sedan åter fogdekarl.

Jöran Matsson Skrädder, som i början av 1590-talet var överste Per Bagges tjänare vid Ulå fästning, benämndes fogdekarl i slutet av 1590-talet. Då landsting i Västerbotten hölls 1614 i Skellefteå representerades Torne socken av Jöran Skrädder i Pudas.

Per Jönsson Pakkainen på Kallio i Kukkola var fogdekarl tillsammans med **Håkan Eriksson Pello** i Haparanda på 1590-talet.

Erik Tomasson uppges i 1609 års jonelagslängden för Pudas vara fogdekarl. Hans lön 1611 uppgick till 5 daler och han synes 1619 ha övertagit Jören Matsson gård.

Hans Olofsson i Björkön var fogdekarl 1620-26.

---

⁸⁷ RA, Landskapshandlingar Norrland, Lappmarken, 1617:15.

Gränstvister på Nordkalotten

Gustav Vasas försök till förskjutning norrut av den gräns som dragits efter Nöteborgsfreden 1323 synes ha byggt på en långsiktig taktik och utnyttjande av de oklara skrivningarna om vad som avsågs med Kajanehavet. Johnsen anser dock att det klart visas i traktaten 1487 mellan Ryssland och Sverige att gränslinjen, angiven i kung Juris och kung Magnus brev 1323, skulle gå från Systerbäckens mynning i Finska viken till Petäjoki - ett biflöde till Pyhäjoki - och fortsätta norrut i *det Norderboddernsche Haff*, det vill säga den gamla benämningen på Kajanehavet eller Bottenhavet.⁸⁸ Efter fredsuppgörelsen i Nöteborg 1323 är dock uppgifter om förhållandena vid gränsen sparsamma då endast ett fåtal dokument bevarats vilket i Palmskiöldska samlingen anges på följande sätt: *Orsaken till denne brist af gamle Documenter förmodar man här flyta af den denna provinciens granne Ryssen, som esomoftast förbränt och förhärjat landet, och stådt för honom öppet utan några fästningar, såsom han inföll Ao Christi 1496 uti Norrbotten och gjorde stor skada [då brändes Salo, Torne, Kemi och Ulå] och 1517 i Sten Stures tid.*⁸⁹

Anledningen till att Gustav Vasa började hävda att området på Nordkalotten ingick i det svenska riket berodde troligen på att den svensk-finska befolkningen successivt utbredd sig norrut i Österbotten, samtidigt som birkarlarna utsträckt beskattningen mot Ishavet. Olaus Magnus *Carta Marina* utgjorde troligen ett naturligt steg i försöket att bestyrka den svenska besittningsrätten. Kartan visar att kungariket Sverige sträcker sig ut till Ishavet – *Huc usque extenditur regnum Svecie*. För att fullända desinformationen tillsattes under 1540- och 1550-talet gränskommissioner med deltagande av birkarlarna vilka tubbades att konfirmera förfädernas innehav av området i forntiden. Kraven på herravälde upp till Ishavet, baserat på birkarlarnas påstående om förfädernas innehav, återupprepades under en mansålder och blev till slut en vedertagen sanning bland svenskar.

Uppgiften att ryssen 1547 och 1548 härjat i Norrbotten torde avse de stridigheter som birkarlarna i Torne 1596 påstod ha uppstått då de utkrävt sin arvsrätt av lapparna på Kolahalvön, vilket ledde till att flera av dem blev ihjälslagna och andra tagna till fånga och halshöggs. Därefter gjorde de inga fler försök att uppta skatten vid Trinnäs (Kolahalvön). För att säkerställa den nya gränsen sände kungen 1551 en svensk vaktstyrka till birkarlarnas värn, samtidigt som knektar sändes till Uleträsk för att spionera på ryssen. På kungens initiativ tillkom även en fast trupp i Västerbotten, men några krigsaktiviteter tycks inte ha förekommit då Västerbottensfänikan året därpå var i Stockholm för att i slutet av 1550-talet åter finnas i Västerbotten. Inget i militieräkenskaperna tyder på fälttåg mot ryssen. I slutet av 1560-talet ökade dock aktiviteten och fänikan var från denna tid i ständig beredskap inför det uppblossande 25-årskriget.

Ryska styrkor inföll 1572 i Livland, där Sverige efter ordensstatens upplösning hade stärkt sin position. De ryska härjningarna utsträcktes därefter till norra Finland. 1581 hade ryssarna bränt ner 232 gårdar i Ulå äre- och Rovaniemi. Året därpå brändes kyrkorna i Ijo och Limingo då Ijoborna var i Kandalax vid Bjarmiska havet för att ta rov. Ryssarna kom då ända ner till Kemi, där de brände Henrik Oravainens gård i Lautiosaari. Inte bara ryssarnas härjningar utan också krigsfolkets gästning drabbade Kemi socken vars bönder uppvaktade Johan III då de inte längre hade råd att utgöra sina utlagor, vilket kungen den 5 september 1581 beordrade fogden Nils Olsson att rannsaka.⁹⁰ Kriget dominerades inledningsvis av ryssen men i början av 1580-talet fick den svenska hären ett övertag varefter ett stilleståndsavtal på tre år slöts 1583. Trots stilleståndsavtalet angrep ryssarna åter Österbotten i slutet av 1580-talet.

Det första Kolensutåget

Västerbottensfänikan mobiliserades julen 1589 och förhärjade strax därefter det ryska klostret vid Petsjenga. Stilleståndsavtalet uppsades definitivt 1590 varefter svenskarna förberedde anfall såväl sjö-

⁸⁸ Oscar Alber Johnsen, *Finmarkens Politiske Historie Aktmaessigt Fremstillet*, Kristiania, 1923, s. 50-51.

⁸⁹ UUB, Palmskiöldska samlingen, Topografica Pohjanmaa II:1, vol. 315 s. 121-122.

⁹⁰ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4761, fol. 115.

som landvägen mot ryska belägringar vid Vita Havet och Kolahalvön. Pehr Bagge beordrades 1590 att uppföra en borg i Ulå hamn för att skydda området mot ryska angrepp. Enligt Tengström angreps 1591 Kuolansuu då svenskarnas anförare var Johannes som uppges ha dött i Torne efter att ha träffats av en kula och med honom skall 300 man ha omkommit.⁹¹ Händelseförloppet synes dock ha varit något annorlunda. Flottexpedition till Kolahalvön kom inte tillstånd, men för fälttåget mönstrade fem fänikor i Torne den 3 september 1590. Kvittenser i provianträkenskaperna antyder en omfattande aktivitet i Torne, Kemi hamn och vid Ulå fästning.⁹² Per Olofsson, som var hövitsman för västerbottningarna, låg i landvärn i Torne hösten 1590 i avvaktan på uppryckning mot Ryssland. Krigsöversten Per Bagge vid Ulå fästning skulle bege sig mot Vita Havet, medan arklimestaren Hans Larsson Prewalk, som redan 1587 kommit till Torne, skulle gå mot Kolahus.

På kyrkoherde Eskil Anderssons skuta fördes från Stockholm hösten 1590 för Per Bagges räkning öl och arki bland annat bestående av krut, bly, Helsingebössor med snapplås, hakar, värjor, hillebardar, spikar, hästskor och skobroddar som Prewalk utkvitterade inför tåget mot Kolahus. Bagge, som inte blivit färdig med förberedelserna innan vintern, fick avblåsa krigståget mot Vita Havet, medan Prewalk och Henrich Franklin företog en rekognoseringsexpedition mot Kolahus bekostad av Eskil Andersson. Kyrkoherden anger i sin kvittens den 15 februari 1591 att han, *då Hans Larsson ryckte härupp på tåget till Närre i den akt och mening att han ville giva Kungl. Maj:t och riksens fiende ryssen skada och avbräck, emot hans goda mening lycktes honom inte*, tillsammans med sina söner gett Franklin silvermynt och annat ur sina förråd till ett värde av 80 daler. Hans Prewalk anger själv i ett brev till Johan III, skrivet i Torne den 14 februari 1591, att *kyrkoherden i Tornö står EFN:s krigsfolk troligen bi både mig och flera där han icke haver nu varit då hade jag ingenstädes kommit varken på denna orten eller annorstädes*.⁹³

Trots att birkarlar, präster och bönder var emot krigståget beordrades krigsöversten Per Bagge sommaren 1591 att inta Kolahus. Länsmännen tvingades att skaffa båtar för att underlätta uppstigningen efter älvarna och ryssen synes i enlighet med den ursprungliga planen ha angripits på två fronter. Länsmannen i Torne Hans Eskilsson kvitterade den 12 juli 1591 mottagandet av krut och spik för tillverkning av båtar. Israel Eskilsson, som efterträdde brodern Hans som länsman, uppförde 1592 ett register över håpar uttagna av bönder från Pello i norr till Sävis i söder och kvittot på mottagandet av håpepengarna - figur 9 - bekräftar hans härkomst:

Israel Eskilsson
 Bekänner jag Israel Eskilsson länsman i Torne socken Västerbotten, att hava annamat och uppburit av Östen Nilsson fogde i Västerbotten, pengar 30 daler klippingar vilka pengar jag skall utgöra för håpar till krigståget. Dess till yttermera visso att så i sanning är begär jag min faders Herr Eskills kyrkoherdens signet här under. Datum Tornö den 5 septembris Anno 92

Figur 9. Israel Eskilssons kvittens över mottagande av håpepengar den 5 september 1592.

Bekänner jag Israel Eskilsson länsman i Torne socken Västerbotten, att hava annamat och uppburit av Östen Nilsson fogde i Västerbotten, pengar 30 daler klippingar vilka pengar jag skall utgöra för håpar till krigståget. Dess till yttermera visso att så i sanning är begär jag min faders Herr Eskills kyrkoherdens signet här under. Datum Tornö den 5 september 1592.

Hans Prewalk som förordnats till överste utkvitterade 1123 daler den 9 juli 1591 inför krigståget mot Kolahus. Hans reversaler den 11 juni och 3 september 1591 visar på uttag av värjor och en stor mängd

⁹¹ Johan Jakob Tengström, *Fordna krigiska uppräden I Norra Österbotten*, Joukahainen II, 1845, Helsingfors, s. 23-24.

⁹² RA, Provirträkenskap, vol. 7:1-6, Det Norrländska tåget 1590-93.

⁹³ RA, Acta Ecclesiastica Åbo stift, Torneå.

krut. Vid belägringen av Kolahus sårades Prewalk och enligt räkenskaperna den 10 april 1592 uppges han ha avlidit. Möjligen omkom samtidigt Hans Eskilsson som 1592 efterträts av brodern Israel. Enligt hövitsmannen Karl Birgersson deltog 3 befäl och 62 gemena knektar vid Kolahus, varav 25 knektar blev skjutna. Deras hustrur fick därför knektlönen - 6 mark - och klädesbidrag för 1591. De 7 strömkarlar som använts för att styra folket genom strömmarna fick samtidigt 7 daler till två månaders kost för kött och fisk. De 3 befälen och de 62 gemena knektarna fick tillsammans 35 ½ daler för två månaders kost. Hendrich Franklin Anglus, som varit Hans Prewalks följeslagare mot Kolahus, meddelade den 20 september 1592 att han fått vägstod för sig och sina tjänare samt sex ryska fångar, som han förde till Stockholm från Ulå.

Länsmännen i Västerbotten tilldelades 1591 och 1592 spannmål för gästning av krigsfolket, som därefter synes ha flyttats till Österbotten. Gävleborgaren Erik Larsson inskeppades den 6 juli 1592 i Kemi hamn på sin skuta 119 tunnor korn, 26 skeppund kött, 18 lispund gädda, 1 skeppund 15 lispund torrskinka och 4 ½ lispund strömming. Guldsmeden Bryniel Björson, som samma år slog sig ner i Pudas, bekräftade med sitt signet den 8 augusti 1592, att han av proviantskrivaren i Torne fått 4 tunnor korn och 8 lispund bärnfisk för frakt mellan Torne och Ulå befästning med sin skuta om sex läster. Inventering av det arkli som fanns *wid Tornö uthi Swensari* den 17 januari 1593 upptog 3 järn falkonetter, 4 serlhakar, 90 blylod, ½ fjärding järnhagel, 2 fjärdingar slangkrut, 1 lispund kornkrut samt furstens arkli: 1 kopparmörsare, 1 järnmörsare, diverse fyrverksattiraljer (brandbomber) som fyrmörsare, krysskulor och tagglod (sprängkulor).⁹⁴

Avkortningslängden för Västerbotten 1594 antyder i två skrivelser att Hans Prewalks änka gift sig med kyrkoherdesonen Anders Eskilsson i Torne och flyttat till Norrmalm i Stockholm:

Efter K. Majt:s brev till Anders Eskilsson på Norremalm på de 300 daler hans hustru på sin mans S. Hans Larssons vägnar hade till att fordra där på hans kvittens datum den 16 september Anno 94 som är av Herr Eskils taxa och rättighet: Pengar 5 daler, Smör 2 tnr – tunnan 12 daler, Lax 3 ½ tna – tunnan 8 daler, gäddor 3 skpp – skeppundet 8 daler.

Bekänner jag Anders Eskilsson mig efter K. Majt:s brev ha bekommit betalning för de 300 daler som min hustru haver att fordra efter sin salig förre man Hans Larsson av min K. fader herr Eskil i Tornö, som honom borde utgöra uti taxe och gingärdsrättigheter pro anno 94 som Östen Nilssons räkenskap för samma år skall förmäla: smör 2 tnr tunnan 12 daler, lax 3 tnr tunnan 8 daler, gäddor 3 skpp skeppundet 8 daler, summa uti pengar 77 daler än haver jag bekommit lax ½ tna för 4 daler. Till visso under mitt signet. Datum Stockholm 16 september anno 94.

Diplomatiska gränslägningsförsök

Efter det misslyckade Kolahuståget låg delar av Västerbottensfänikan i landvärn i Kemi och Ulehamn medan övriga knektar skeppades till Narva. Då hertig Karl insåg att han krigsvägen inte skulle kunna inta Kolahalvön, fortsatte han faderns strävan att lägga Nordkalotten under Sverige genom diplomati baserad på historiska påståenden. När skattskyldighet till Sverige, Danmark eller Ryssland skulle bestämmas 1593, då flera byar i Torne och Kemi lappmarker ännu betalade skatt till tre kungar, ville hertigen ha reda på inom vilket rike lapparna av tradition haft *land och vatten sig till näring*. Prästerna Andreas i Pite, Eskillus i Torne och Laurentius i Kemi anställde därför undersökning i frågan. Prästerna besökte den 8 april 1593 med länsmannen Lasse Tasanen i Kemi och Henrik Hansson Koure i Vojakkala, som vid denna tid synes ha upprätthållit länsmanssysslan i Torne socken, Nils Henriksson Pacula i Kemi som var den ende kvar i livet av de 42 män från Torne och Kemi socken som gått rå mellan Ryssland och Sverige 1550 och 1551. Nils Packula bekände sig 1551 ha gått med gränskommissionärerna från *petejochi*, där de andra vände som gått rå året innan. Rågången gick enligt honom från Manselkä till Turianiemi. För att bekräfta sanningshalten i uttalandet sattes prästernas sigill samt Lasse Tasanens och Henrich Koures bomärken under skriften.⁹⁵ Ännu en rannsaking hölls den 19 april 1593 med sju birkarlar. Fyra kom från Vojakkala och en vardera från

⁹⁴ FRA, Fogderäkenskaper Österbotten 1537-1634, Allmänna handlingar, ES 485, fol. 170.

⁹⁵ RA, Danica 370, *Gert Jostings Handlingar om Lappmarken 1595*, fol. 13.

Niemis, Kalix och Kemi. Bland Torneå stads 23 första borgare var 9 ättlingar till undertecknarna av dokumentet, som anger att:

then stormechtige Herre och Furste Hertig Carl haffuer begäret veta om lappar wtij Torneå och Kimi lappemarken epter till 3 Konunger skatt göre, aff huilkom tere the land och watu haffue, ther aff the sina näring haffue kunne, och loffe wij eptersc:ne Anders utij Pita, Eschillus utij Torneå, Laurentius uti Kimj Socknar, pastores, på thet fliteligaste epterfråget när ärlige gode Gamle men, som är Nils Oruainen [Vojakkala] lappfogde, Jöns Karlsson [Kalix], Lasse Hensson [Vojakkala], Josep Hensson [Vojakkala] och Nils Olson [Niemis] Gamle lappfogder, Hen(rik) Coure [Vojakkala] och Lasse Tazanen lensman utij Kimij, samt andre godemen, som ther aff weta, at epter then Råå som gingos utij högloffligh K. Gustaffs tidh äre alle Lapper boendes på Suerigis rikes Grenser och skatte for:ne Lapper, epter thenne wnderuisningh till 3 Konunger; the som boo utij Enoebyn i Kuotokieino, Lape Jerff, Auiouare, Tenokijla, Wtziokij och te biar wid siöstranden ifrå Wardånger in til Malånger. Sedan göre the ther sunan före boo till Dinmarch och Suerie, endoc the wtij Ofoten för 4 orr i Tijtesfierden för 20 år wid pas ingen skatt giordt haffue, och thet för the Norske Fogders tilskynden. En by i fiellet, Råmåla wid namn, gör til Danmarc och Suerige. Tesse biar göre til Suerige allene, som äre Tingauere, Sekneuara, Sundauara, Kittela och Pelte Jerff. En göre tesse til Ryssen och Suerige Crone, som äre Sådankyla, Sombia, Cole Jerff, Maselki, Kijetka Jerff. En äre någre små biar som inthet göre til Suerige, utan til Ryszen och Danmarc, som äre Näutern, Paasioki, Ackala, Suomila och någre flere huilkes namp wij intthet wete. At så i saningh är ransakat under wore signeter. Datum Torneå S. then 19 April Anno 1593.

Gränsreglering efter Teusinafreden

Kriget mot Ryssland som varat i 25 år avbröts då fredsförhandlingar påbörjades i Teusina 1592 och krigsstillstånd proklamerades. Då freden slutligen slöts fick Sverige uppge sina vidsträckta krav på besittnings- och skatterätt vid Vita Havet samt på Kolahalvön. Trots allt var dock traktaten i Teusina en framgång då det gamla gränslägningsbrevet från 1323 aldrig omnämndes varför Sveriges påståenden om sin historiska nordgräns till Ishavet godkändes av ryssarna.

Sommaren 1595 började gränsläggningen och två gränskommissioner var färdiga med sitt arbete samma höst medan den tredje kommissionen, som skulle upprätta gränsen längst upp i norr, försenades i arbetet. Lars Henriksson i Vojakkala anklagade i en skrivelse utfärdad 1597 fogden Didrik Ruuth för att ha orsakat förseningen, dels för att han inte utbetalt de medel hertigen lovat till folket på rågången, dels för att han försnillat kronans medel.⁹⁶ Fogden uppgavs ha sålt kronans salt som var avsett att komma folket till godo och inte heller ha redovisat pengar uppburna för att uppföra sågkvarnar, kungsgården samt inköp av boskap. Birkarlar och bönder, vilka deltog vid rågången, hade inte heller fått den av hertigen utlovade efterskänkningen av jordskatten vilket lett till stort missnöje. Fogden beskylldes vidare för att ha använt de anslagna pengarna för att i Söderköping köpa spannmål som han skeppat till Norrbotten och själv utprånglat på våren då priset var högt.

Lars Henriksson beskyllde även Mäster Didrik för att 1596 ha kontaktat Sigismunds allierade Clas Fleming angående rågången. Utöver nämnda missgärningar beskylldes Mäster Didrik för att ha bedrivit hor och därför begärt ett vittnesbördsbrev med Torne sockens inregel på att han gjorts fri därför. Männen i nämnden ansåg dock att något förseglat vittnesbördsbrev inte kunde ges med tanke på allt eftertal. Fogden fann då på ett annat sätt att komma över sigillet genom att be att få använda det för att försegla brev angående hjälpskatten. Han passade då på att försegla två egna brev, vilket uppmärksammades av Lars Henriksson vars skrift avslutas som följer:

vad är här på färde, är här nu några andra brev förseglade, än det ene om den sölfskatten, så skall det inte beståndas, utan alldeles vara kraflöst och till intet göras, på den saken Mäster Didrik, om horet som i äre beryktat före, bestå vi intet brev eller någon försegling med socknens inregel för ännu hora kommer tillstädes och mannen till rätta, som eder det tillsagt haver. Varför Allernädigste Herre och Furste, efter sanningen måtte fram i ljust, och Mäster Didrik haver med sin skrivelse föregivit, som inte rätt och sannt är, uppå mig. Ty beder jag Ers Furstlige Nåde underdånigen, att Mäster Didrik måtte hit citerad och fördrat bliva med mig till svars och till rätta, han har väl varit på vägen hit, allt in till Ångermanland. Men när han fick tiende och jag och Hendrik Erichsson vorom hit komme, så haver han vänt tillbaka igen. Därnäst är och min underdånige begäran till E:F:N att de bärkala som voro förskrevne uppå den samma rågången, måtte och bliva E:F:N samt med Mäster Didrik

⁹⁶ RA, Ständernas besvär, R5489, Allmogens besvär Västerbottens län Torneå och Kalix socknar Råneå och Luleå tingslag.

hitstämda och fria för vad orsaks skull, de kommo icke på rågången, haver Mäster Didrik givit de förlåff eller hava de tagit förloff själva, vilkas namn är Hans Årrwan, Joseph Hendersson, Jöns Olsson i Nemese, Nils Olsson i Armasari, Erich i Quevakanges, och 6 bönder i Kemi socken Lasse Tazanen länsmanen, Jöns Andersson, Staffan Hendersson, Pär Jacopsson i Ilmola, Store Jöns i Ilmola.

E:F:Ns hörsamme och tjänstvillige undersåte och tjänare: Lasse Hendersson.

Våren 1596 hade gränsen äntligen dragits fram till havet och slutförhandlingar skedde med ryssen i Råsinjerff den 24 mars 1596.⁹⁷ Svenskarnas öppna brev från detta tillfälle har följande lydelse:

Uti vårt läger i Råsinjerff den 24 mars 1596 då Anders Nicolai pastor i Piteå socken, Jöns Karlsson fordom lappfogde i salig konung Johans tid och nu länsman i Kalix socken, Olof Burman lappfogde i Pite lappmark, Mårten Jacobsson fordom lappfogde i Kimi lappmark uti salig konung Eriks tid, Jöns Kåurin och Olof Anundsson skattskyldiga bönder uti Torne socken bekänner och gör veterligt med detta vårt öppna brev om mötet med ryssen och de gode män och kommissarier Mauritz Jöransson till Djula, Hans Hansson till Månikala, Sven Persson till Väsby och Gerdt Jåsting varit till tals och handel med ryssen om gränsen och rågången mellan Sverige och Ryssland. Signeter Andraes Nicolai, Olof Burman, Olof Anundsson, bomärke Jöns Karlsson.

Avlöningslistor 1596 visar, att Jöns Kouri i Vojakkala och Olof Anundsson i Armassaari fått 18 daler för sitt omak med rågången, medan Nils Olofsson i Varttosaari fått 7 ½ daler. Trakteringen vid gränsläggningen synes ha varit god då Lars Henriksson fick ersättning för leverans av ett fat lybskt öl, 1 tunna smör, 2 tunnor lax samt salt sik. Då Torne dessa år var skådeplats för ett geopolitiskt ränksmide syftande till att utvidga Sveriges gränser österut, spelade uttalanden och insatser från birkarlar och lappfogdar en avgörande roll för gränskommissionen som leddes av Mauritz Jöransson till Djula assisterad av holländaren Gerdt Josting. Efter grundläggande undersökningar med hjälp av lappfogdar, länsmän och birkarlar hade i mars 1596 fastställts att Sveriges östgräns löpte ut i Ishavet 3 mil öster om Varanger. Ryssland kom därigenom att erkänna en gräns, som följde bosättningen från Rajajoki upp till Ishavet. Anspråken på skatterätten i Enare och Torne lappmark samt längs kusten från Varanger västerut motiverades i ett brev - avsnitt ur brevet i figur 10 - undertecknat på Torne prästgård den 11 maj 1596.⁹⁸

Dokumentet med nedanstående inledning beseglades med signeter av Israel Eskilsson, Josep Henriksson och Lars Henriksson, som använder faderns sigill, samt de övriga birkarlarnas bomärken. Texten anger att birkarlarna sedan generationer tillbaka beskattat lapparna, samtidigt som de bedrivit handel. De upprepade än en gång sin gamla ståndpunkt, att de under den tid då hela lappmarken var under deras hand, *långt innan kung Gustav övertog henne*, hade en liten arvsrätt att ta skatt med ryssen på Trinnäs - Kolahalvön - vid Orjafjärd och av lapparna under Kola.⁹⁹ Arvsrätten hade utlovats av Magnus Ladulås då de lagt lapparna under sig och erövrat landet utmed *Bottnen* ända till *Norra och Västra sjön*. De fick då kungligt brev på att ha lapparna med all skatt och allt fiske mot att de till en vederkännelse gav kronan några timmer gråskinn.

Wij efter:ne Israel Eskilsson Ländzman i Tornöö sochen, Lasse Henrichsson, Kong. M :tz Lapfougte öfwer Kim Lapmarcken, Josep Henrichsson fordom lapfougte i lappmarken, Nils Olsson i Warsar fordom lappfougde i Tårne lappmarken, Olof Olsson i Armasare, Hindrich Packan i Waikalla, Hindrich Kåre i Waikalla, Hans Orauan i Waikalla, Jöns Gudmunsson i Rama, Clemet Hindrichsson i Waikalla och Oluff Andersson alle Berckarler och Boendes män i Tornöö Sochen --- blefu [...] tilsporde hwadh oss är kunnugit och witterligit om Lapmarcken, huru långt som wij Swenske ther hafue tagit skatt och Rättigheet i den tidh som Lapperne wåre under Bierckarlars hånd [...] [vi] hafue alle år haft wår wist och omgengelse i Lapmarcken, och ther icke alleneste wår tidh om Legenheeter förnummit hafue, uthan hwad och alle wij samptlige af Fader, Fader-Faders Ordh hörtt och förstådt hafue, Då hafue wij aldrig hört eller förnummit, att wij Swenske hafwe aldrig längre optagit någon skatt längre ehn til Enarby och til Warånger [...].

⁹⁷ RA, Muscovitica 1595-1596, vol. 546.

⁹⁸ Ibid. vol. 543.

⁹⁹ Handlingar rörande Skandinaviens historia., del. 39, s. 146 f.

18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300

Figur 10. Avsnitt ur tornebirkarlarnas vittnesbörd om rå och rör på Kolahalvön 1596.

Då bägge sidor om den nya gränslinjen i lappmarken var norsk-ryska och norsk-rysk-svenska gemensamhetsområden, var det uppenbart, att den nya gränsen inte kunde få rättsstatus utan danskt godkännande. Detsamma gällde uppgörelsen i Teusina. Nya rågångsmarscher företogs därför 1596-97 och hösten 1599 var hertig Karl beredd att erbjuda ryssarna Kitkajärvi, Kuolajärvi och Manselkä mot att tsaren avstod Pasvik, Peisen och Neiden till Sverige. Ryssarna ställde sig avvisande till förslaget och förhandlingarna med norrmännen gick trögt, varför birkarlarna åter konsulterades angående den historiska gränsen. Tornebirkarlarna meddelade därför i en skrivelse den 18 juni 1599, att danskarna aldrig tagit skatt av Lappejerffui, Aviovara, Tenåteki, Utziochi med flera byar vilket hävdats av

motparten.¹⁰⁰ Dessa byar uppgavs av ålder ha tillhört Sverige, men under konung Eriks tid hade norska fogdar börjat ta gåvor av fjällappar, som fiskade vid sjösidan. Norska fogdarna gjorde sedan av dessa gåvor en skatt och hävdade på så sätt, att området tillhörde den danske kungen.

I den fortsatta tvisten framlades ett brev skrivet av Nils Oravainen den 10 september 1591 i vilket han uppgav att Torne lappmark sträckte sig till Västersjön vid Ofoten och att sjöläpparna vid Ofoten av ålder skattat såväl till Sveriges som till Norge men att de nu gjorts så motvilliga, att de vissa år vägrade avge skatt till Sverige. Den norske lagmannen hade sagt att först om han fick en uppmaning från Danmark, skulle han vara beredd att låta svenskarna uppta skatten. Oravainen avvisades av norrmännen med hugg och slag liksom tidigare Jöns Karlsson som enligt Oravainen, ännu och så länge han lever, skulle bära märken på sin kropp efter norrmännens misshandel. Karlsson hade även blivit skjuten med en pil i benet, varvid den norske fogden sagt till skytten - *hade du skjutit honom ihjäl hade jag gjort dig och dina barn efter dig skattefria*. Oravainen krävde i brevet att Kungl. Maj:t förbehöll sig sin rätt, så att han kunde fortsätta med uppbörden och klagade också över att Sverige förlorat sitt fiske på Vardsö, som norrmännen behållit för sig själva och över att norske lagmannen förbjudit dem att köpslå med sjöfinnarna som de alltid gjort. Någon åtgärd från kammaren till följd av Oravainens skrivelse tycks inte ha vidtagits.

Förhandlingar med ryssen ägde rum sommaren 1600, då Arendt Josting enligt en kvittens undertecknad den 9 juli 1600 utbetalade 10 daler till Clemet Hindersson i Vojakkala för en resa denne gjort med Claus Dobbin till Kolensu. Förhandlingarna med ryssen synes dock ha varit sporadiska medan intensiva diskussioner fördes mellan danskar och svenskar om gränserna i Finnmarken. Karl IX sände därför Mäster Ambjörn och Arendt Josting för att än en gång inhämta upplysningar från gamla lappfogdar och birkarlar. I ett intyg undertecknat av 20 personer och daterat i Torne den 1 september 1601 lämnade *Birchalar och Menige män uti Tornö Socken* åter en vittnesbörd om *Rå och Rör* emellan socknen och Västerhavet. Enligt birkarlarna sträckte sig Torne socken genom lappmarken ifrån *Sagenära* [Siggeväre] trakterna in till Ofoten och *Sundernära* [Suontavaara] och nådde in till Varangers vidd. Området uppgavs dock *aldrig varit skilt med Rå och Rör utan i längd och bredd sträcker sig landet allt uti salta havet*.

Birkarlarna upprepade åter förfädernas rättighet i denna lappmark, *den de bekommit haver genom krig och byte för sina arvegods i Finland, och uppburit all skatt såväl av sjöfinnar som av fjällappar allt in till dess Salig höglovlig och Kristelig i åminnelse Konung Göstaff kändes Lappmarken under Sveriges Crona*. Birkarlarna uppgav också, att på den tid de rådde över lappmarken *blev aldrig någon Norbagger tillåtit att bo på fasta landet vid sjösidan dess mindre han ville giva skatt. Men strax Lappmarken kändes under Cronan så begynte Norbagger intränga sig på landet år ifrån år jär mer och mer och fördriver så sjöfinnarna under sig, som nogsamt står att bevisa på de orter där intränget känt är*. För att styrka berättelsens sanningshalt - den avslutande delen avbildas i figur 11 - begärde birkarlarna att skrivelsen skulle konfirmeras med socknarnas, kyrkoherdens och underlagmannens signeter bredvid deras bomärken och namn.

För att fullfölja gränsdragningen utsågs i december 1601 Hieronymus Birkholtz, kungens predikant Sigfrid Aronius och Daniel Theodori att ta reda på hur långt kungen av Danmark av ålder tagit skatt och var han i sen tid trängt in. Redan i januari 1602 kom de utsända till Torne där de den 9 januari för sitt uppehälle fick kött, mjöl och fårskinnfällar av Eskil Nilsson, Olof Hönan, Lars Kouri, Jöns Kouri, Henrik Kouri och Lars Hindersson. Den 27 januari 1602 fick sändebuden av birkarlar och lappar i Torne lappmark ett vittnesbörd för alla både födda och ofödda inom och utom riket, konfirmerat med signeter av prästerna Canutus Martini Carelius, Marcus Thomae, lappfogden Jöns Olsson, Olof Anundsson och Marcus Jönsson samt bomärken av Mats Josepsson, Henrick Packan, Henrik Jönsson, Jöns Henriksson, Anund Nilsson, Anund Anundsson, Per Jönsson och Henrik Oravainen. Vissa birkarlar uppgav sig personligen, andra genom föräldrar och gammalt folk, kända till förhållandena vid Västersjön.

---

¹⁰⁰ DRA, TKUA, Sverige pk. 34.

Det Lappmarcken under Danerijel Crona. Hö
efter den undan Danerjarnar vuder ofte för
Lappmarcken. Och adrig någon Vindbagge hällit ut
att den nya lappmarcken under 'Sis' idan mig varit
den som vill gifvis gifut. Men från Lapp
marcken under Cronen till Lappjanta
Könbyggare intågarna sigt yv ändert äfr
Jfrin idr giv migst och migst och fundentum för
Döfsumman under sigt, den mig fungt för
att Danerjo yv yv outre för intågarna för
är. Ätt afsumma under Danerjo fundentum
är. Hafin mig sigit Danerjo, Danerjo,
och under Danerjo, fungt under Lappjanta
Danerjo under mig under Danerjo och
Kronen för migst för Danerjo och afsumma
Sigt. Cronen' Dan 1 Septemb: A:o 1601.

Dans Johan	Wetz Josef
Wetz Olf i Birtzar	Kundt Danerjo
Wetz Olf i Danerjo	Jän Jönk
Jän Danerjo	Jän Jönk
Jän Danerjo	Dans Danerjo
Wetz Danerjo	Dans Danerjo
Jän Danerjo	Jän Danerjo
Sigt Danerjo	Wetz Danerjo
Dans Danerjo	Calle Wetz
Dans Danerjo	Dans Danerjo

Figur 11. Tornebirklararnas vittnesbörd 1601 om gränsen vid Västerhavet.

Jöns Olofsson i Niemis uppgav för kommissionärerna att han, på den tid strandlapparna i Mårnäs var under Sverige, haft handel med dem. Det var också bekant för alla att norrbaggarna trängt undan svenskarna från Axefjorden, Malånger, Löfånger, Witånger och Ofoten. Han uppgav vidare, att han med Nils Oravainen upptagit skatt både i Axefjord och i Ofoten. Att lapparna där visste att de tillhörde Sverige, ansåg han bestyrkt av att de, då Olof Burman under Johan III:s tid besökte dem, varit beredda att betala skatt till Sverige. Burman ville då inte uppta skatten eftersom alla lappar inte var närvarande. Lapparna i Tingevara betygade även, att de aldrig gett skatt eller känt sig skattskyldiga till dansken. Tingevaras länsman hade också alltid stått emot befallningsmannen Clas Urnes krav. Vidare sades en Flensburgare benämnd Bertil ha dragit in i Kemi lappmark, varefter Hans Olofsson, som var befallningsman på Wardöhus, dragit till Sombio, Thenoby, Kuolajärvi och Sodankylä för att försöka ta skatt där. Marcus Skrivare och Henrik Oravainen hade dock stått emot intrånget och förbjudit detta.¹⁰¹

Skatteförhållandena i Kemi lappmark beskrivs i ett brev av den 27 maj 1599 som överlämnades den 2 mars 1603 av svenskarna till de danska gränskommissarierna inför mötet i Flakkebæk.¹⁰² Birklararna Nils och Jacob Winichssons från Koroisniemi i Kemi socken anger att de danske av ålder aldrig har tagit skatt av Enareby eller andra lappbyar på fjällen. Brevet har följande lydelse:

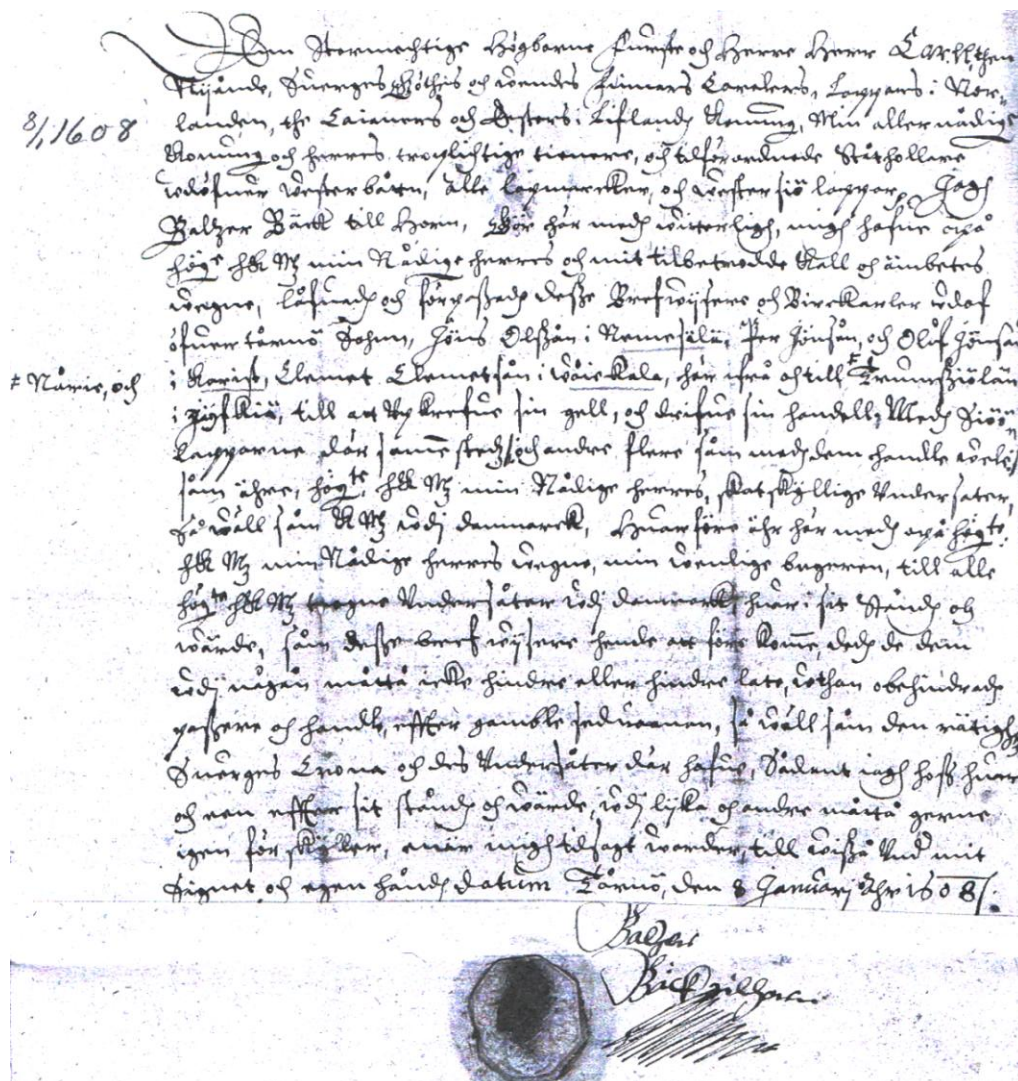
För alle godhe frome gudfruchtige meen, ehvad condition the helst ware kunne, huem thenne vår sanferdige opne vittnesbyrd före komma kan, Bekennes wy efter: ne gamble men, och Cronones schattskyllige bönder n. Jacop Winichssonn och Nils Winichsson af Chimi sochn wy som och hafwa waritt tilförende Byrchkerla uthi Chimi Lapmarck, att af thesse efter: ne Lappebyar haffua aldrig the Danske upboritt eller tagitt någon schatt,

¹⁰¹ RA, Danica Gränshandlingar 1563-1699.
¹⁰² DRA, Tyske Kansellis Utenrikiske Afdelning, Speciel del Sverige, A. 34. Grænsemöderne ved Knæröd (1602) och Flakkebæk (1603) – TKUA, Sverige pk. 34.

nemligen Sombieby, Peldoierffby, Kolaierrffby, Sundewara och Rounala, och fordom toge the aldrig schatt i Enareby, men nu på någre åhr, haffua the twingatt sig tidh ihn. Att thetta aldeles så i sanning åhr sättir wy ware bomercker här nedom under wår wittnesbyrd samptt medh kyrckeherds signete. Datum then 27 may och wy kalle Pingsdag uthi hele församblingens åhøre. ad^o99.

This witness and Lasse Tasan an gammall Bircherll om 120 åhr, hulken uthi 50 åhr hade bruckatt Chim lapmarck samptt Tornö lapmarck medh the ander Byrcherlar.

Då någon uppgörelse om beskattningsrätten inte nåddes utsågs Isak Behm den 2 december 1603 till kommissarie över Finnmarken och sändes med Daniel Teodorus Hjort för att utkräva skatten av lapparna vid Ofoten och Varanger samt att än en gång undersöka områdets statstillhörighet. Den skatt de då lyckades utkräva, ansåg danskarna var rättsvidrig. Resan, som var ett led i Karl IX strävan efter en förmånligare gräns än den som nåtts i Teusina, slutade med att kungen hos de ryska myndigheterna krävde ny räläggning på Kolahalvön före 1606 års utgång, vilket dock ryssarna ignorerade. Försöken till diplomatisk uppgörelse grusades definitivt då den nye tsaren Boris Godunov underkände freden i Teusina och krävde framflyttning av gränsen i enlighet med det ursprungliga avtalet från 1323.

Figur 12. Pass för birkarlar från Torne socken att driva handel i Tromsö län.

Karl IX, som vid kröningen tillfogats den nya titeln *Lappars i Norlanden konung*, fortsatte i faderns anda kraven på att bebyggare i Neiden, Varanger och Vadsö skulle skatta till Sverige liksom till

Danmark. Baltzar Bäck, som utsetts till ståthållare över lappmarken, tillförsäkrar den 8 januari 1608 Torne birkarlar - figur 12 - rätten att driva handel i Norge.¹⁰³ Skriften anger följande:

Jag Balzar Bäck till Horn, gör härmed veterligt, mig hava [...] lovat och förpassat dessa brevvissare och birkarlar av Övertorneå socken, Jöns Olsson i Niemis, Per Jönsson och Oluf Jönsson i Karist, Clemet Clemetsson i Vojakkala, härifrån och till Norge och till Tromsölän i Jyfkä [Jykeä var kväernas benämningen på Lyngen] att uppkräva sin gull, och driva sin handel med sjöläpparna där sammastädes och andra fler som med dem handla vilja som är [...] min Nådige herres skattskyldige undersåtar.

Trots kraven råkade Jöns Olsson från Niemis i fångenskap vid ett av sina besök i Norge. Motiveringen i det frihetsbrev på tre år han fick för sitt hemman den 9 juli 1614 lyder som följer: *efter han blev fången i Norge, när han var ditskickad med besked, då danska fejden var, och satt två år uti fängelse och blev illa trakterad och hans fattiga hustru därigenom lidit stor nöd*¹⁰⁴. 1616 följs han i längden av hustru Karin som gav upphov till hemmanets namn Kaisa Juntti – Jöns Karin.

Det andra Kolensutåget

För att förhindra en rysk annektering av Kemi lappmark gav den svenske kungen 1606 order om att nybyggare skulle sändas dit för att knyta området närmare Sverige. Isak Behm och Gabriel Tomasson gavs vintern 1606-07 i uppdrag att på egen hand lägga gränsen från Iiovara norrut mot Enare. Den nye fogden i Västersjö lappmark Erik Johansson Båga fick den 9 november 1607 fullmakt att sätta gränsskillnader allt ifrån Västerhavet och upp till åmunnen i Enareträsk. Han skulle vidare inte tillstämja ryssen att ta skatt längre än till den å som löpte ut i Enareträsk. Då detta innebar en konflikt med ryska intressen, begav sig en mindre trupp under Jacob Simonsson till den ryske befälhavaren i Kolahus för att framföra Sveriges krav. Utfallet av besöket framgår inte, men redan i början av 1608 utsatte Isak Behm och Jacob Simonsson rämärken till *Basiöka älvs* mynning, det vill säga Pasviksälvs som mynnar vid Kirkenäs.

Karl IX slöt 1609 förbund med tsar Vasilij för att stödja honom i kampen om den ryska kronan men beslöt samtidigt, i sin strävan att utöka det svenska riket vid Ishavet, att överge diplomatin och gå anfallsvis till väga. Baltzar Bäck, som blivit ståthållare i lappmarken, beordrades att samla ihop 3000 knektar i Västerbotten och med dem inta Kolahus. Isak Behm beordrades samtidigt att inta Soma och kvitterade den 28 december 1609 i Uleåborg ut pälsar och skor för de knektar som skulle dra upp till lappmarken. Kolahus och Soma skulle intas i tsar Vasilijis namn och företaget var planerat till vintern, då myrarna var frusna, men det kom inte till stånd, troligen på grund av att Bäck insjuknat och ersatts av överste Hans Reckenberg, som i februari 1610 samlat omfattande truppstyrkor i Torne. Bäck tog för expeditionen till Kolahalvön hjälp av den gamle lappfogden Lars Henriksson som tycks ha agerat som expert på Nordkalotten. Hans insatser är okända men han anger i en skrivelse daterad Torne den 12 juli 1610, att han mottagit 12 kannor brännvin för tåget till *Kolla och Westersjön*. Samtidigt med krigståget mot ryssarna reste Daniel Hjort och Peder Simonsson våren 1610 med 12 man till Västersjön för att hålla samtal med danskarna. De gästade med sitt sällskap länsmannen Clemet Henriksson i Vojakkala – 14 dagar på uppresan och 10 dagar på återresan – vilket enligt kvittenser den 8 mars och 30 maj 1610 betalades med 43 daler 5 öre.

Inför Kolahuståget hade ett stort uppbåd knektar förlagts i Torne. Västerbottensfänikan under Peder Clemetssons hade förstärkts med Anders Olssons knektar och trupper under Baltzar Bäck och överste Erik Jönsson. Där fanns också Jacob Frensmans Irländska knektar samt polska ryttare. Lasse Eskilsson, som var tillförordnad kapten, tog från Torne med sig sex tjänare för att bygga skepp vid Västersjön, varifrån man sjövägen tänkt sig angripa ryssen, vilket dock senare fick skrinläggas. Kavallerianfallet mot Kola tycks inte ha varit genomtänkt och ledde till att både ryttare och hästar under ett år blev kvar i Torne socken som en extra pålaga för den hårt drabbade allmogen. Clemet Henriksson sändes därför som socknens representant till Stockholm, för att hos regeringen begära

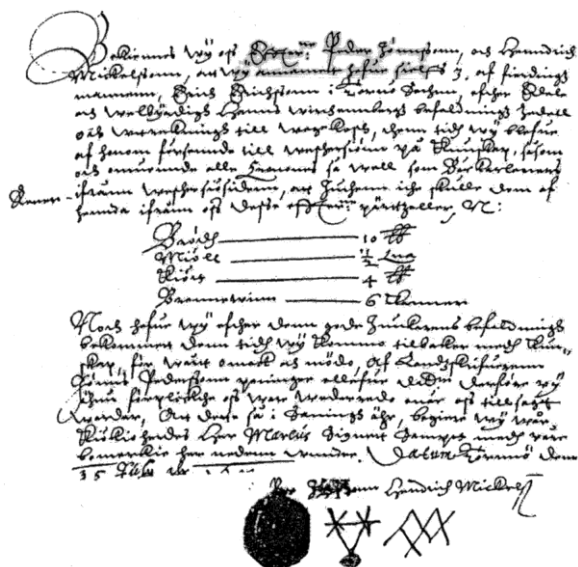
¹⁰³ NRA, Tyske Kansellis utrikeske avdelning. Speciell del Sverige, 35 Grense mot Finnmarken 1607-1609, fol. 71.

¹⁰⁴ Johan Almqvist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630*, IV, sid. 179.

befrielse från den hjälpgård som utkrävdes 1613, då åkern uppgavs ha förtärts av ryttarnas hästar, medan befolkningen tvingats skaffa bark ur träden för sitt uppehälle.

Truppstyrkan omfattade 1611 Västerbottensfänikan, två Norrlandsfänikor, en polsk ryttarfana om 63 man, samt bondeknektar som förstärkts med 100 karlar från Ijo och Kemi, varibland ingick 40 skidkarlar under Claes Tårvinen. Knektarna samlades i Rovaniemi i februari 1611 och bröt därefter upp mot Kolahus som inte heller denna gång kunde intas. Den 27 april 1611 befalldes Baltzar Bäck av Karl IX att med Västerbottensfänikan och polackerna bege sig till Jämtland eftersom Kalmarkrigets utbrott lett till att Ishavskusten kommit i skymundan. För att övervaka kustområdet beordrades - figur 13 - birkarlarna Per Jönsson och Henrik Mickelsson Rautia i Korpikylä till Norge för att spionera på danskarna och driva kronans renar in på den svenska sidan för att rädda dem undan fienden. Birkarlarnas kvittens lyder som följer:

Bekänner vi efterskrivna Peder Jönsson och Henrik Mickelsson, att vi annamat själv av fjärdingsman Erik Eriksson i Torne socken, efter ädel och välbördig Hans Wittenbergs befallningssedel och uträkning till vägkost den tid vi blev av honom försända till Västersjön på kunskap såsom och annammade alla kronans som birkarlarnas renar ifrån Vestersjön, att juten icke skulle hända dem ifrån [...] efterskrivna partzeler: bröd 10 lispund, mjöl 1 ½ tunna, kött 4 lispund, brännvin 6 kannor. Nog haver vi efter den gode junkerns befallning bekommit den tid vi kommo tillbaka med kunskap, för vårt omak och möda, av landsskrivaren Jöns Pedersson pengar 11 daler, därför vi ännu förplikta och var värderade enär och tillsagt var. Att detta så i sanning är begär vi vår kyrkoherdes herr Marcus signet samt med våra bomärken här under Datum Torne den 25 juli 1611. Per Jönsson Henrik Mickelsson.

Figur 11. Kvittens av Henrik Mickelsson och Per Jönsson den 25 juli 1611.

Vid Karl IX:s död 1611 hade ännu ingen överenskommelse uppnåtts om gränsen på Nordkalotten. Inte förrän efter freden i Knäred 1613 stabiliserades förhållandena, men ännu 1620 synes gränsen vid Västersjön ha varit oreglerad då birkarlarna Carl Josepsson från Vojakkala och Knut Hanson Oravainen från Mikkolansaari förliden vinter uppgavs ha varit till Kolahus, där de några saker på överhetens vägnar förrättade. Betalningssedeln anger att de: *varit in på ryska gränsen [...] och kostade där mycket uppå och intet vederlag därför bekommit. Befaller vi er härmed på Kungl. Maj:ts vägnar det i lovat dem för deras omak och omkostnader spannmål 8 tunnor, där i eder efterrättar: Datum Torne den 21 mars 1620 Johan Skytte.*¹⁰⁵ Sedeln undertecknades med bomärken av Knut Hansson och Carl Josepsson.

¹⁰⁵ RA, Landskapshandlingar Västerbotten 1619:12, fol. 53-56.

Inskränkningar i handeln

Birkarlaskatten från Torne socken uppgick 1589 bara till 22 daler ½ mark då 23 birkarlar upptogs i längden, varav de från Vojakkala stod för mer än halva skatten. Torne socken svarade då för nära hälften av den totala skatten från Västerbottens birkarlar, men skatteintäkterna sjönk därefter successivt. Konflikten med Ryssland, och danskarnas ökade intresse för Västerhavet, försvårade besöken till Ishavskusten, vilket ledde till att handeln gick tillbaka ytterligare. Också lappskatten för Varager och Titisfjorden som ryssarna avstått till Sverige 1595 ledde till tvister med dansken. Hertig Karls försök att sända Gerdt Josting till Varanger för att överlägga om skatterättigheterna ledde inte till någon förbättring. Från besöket berättar Josting att den norske fogden för fyra år sedan hade velat ta tull av svenska birkarlar som kom till Varanger, vilket de inte gått med på, då de aldrig tidigare utgivit tull. Anund Anundsson från Armassaari som köpt fem våger fisk av en finne sattes då i järn av den norske fogden och släpptes inte förrän Josep Henriksson gått i löfte för honom och Anund erlagt tull samt böter i form av 3 lispund smör, 1 pund hampa, en våg bröd och en god ren. Då någon uppgörelse om skatten i Varanger inte nåddes fick Gerdt Josting i november 1595 i stället uppgiften att se över gränsregleringen mellan Sverige och Ryssland.

Då Gerdt Jostings bror Arendt den 9 januari 1599 utsågs till befallningsman i Torne och Kemi lappmark togs ytterligare ett steg i inskränkandet av birkarlarnas handel på Nordkalotten. Mäster Ambjörn Jacobi, som var honom behjälplig, hade 1599 av Marcus Fordell meddelats att birkarlataxan varit nedlagd många år på grund av fejden med Danmark, men Tornebirkarlarna lämnar dock ett bidrag på 7 daler till hjälpskatten 1599. Vid en inventering 1600 upptog Ambjörn Jacobi i sina räkenskaper 41 birkarlar i Torne socken. Den erlagda skatten bestod dock bara av 6 daler 1 mark i pengar, 25 lispund torrfisk, 1 vit räb, 2 par lappskor och 2 hermelinskin. ¹⁰⁶ Handeln, som tidigare innehafts av familjernas huvudmän, verkade då ha utövats av flera familjemedlemmar. Henrik Larsson i Vojakkala hade fått efterföljare i sönerna Clemet och Lars samt sonsöner Mats, Nils och Josep Josepsson. Änkorna till Nils och Hans Oravainen uppfördes som birkarlar och släkten Tulkki i Armassaari representerades av Nils och Olof Olofsson samt Olof och Anund Anundsson.

Birkarlarna förbjöds 1602 i ett kungligt brev att bedriva köpenskap med skinn i lappmarken. Genom Karl IX:s instruktioner till Berendt von Kolen och Rasmus Nilsson 1605 samt till Baltzar Bäck 1606 inskränktes rättigheterna ytterligare samtidigt som skatten ökades betydligt. Olof Andersson Burman, som 1584-93 varit fogde i Pite och Lule lappmark, fick 1603 ansvar för Torne, Kemi och Västersjö lappmarker. Han hade troligen tillsatts beroende på de klagomål som i början av 1600-talet riktats mot Torne birkarlar för att de inte utgjorde taxan på samma sätt som sina stallbröder i de andra lappmarkerna. Genom Burmans och hans efterföljares insatser kom birkarlataxan i Torne och Kemi lappmarker åter att redovisas till statskassan från 1606. Kronans mönster att utse lappfogdar ur birkarlarnas krets hade dock brutits. Erik Johansson Båga utsågs den 11 september 1607 till fogde över Västersjön med order att fortsätta gränsläggningen från Enare träsk till havet. Den 5 augusti 1609 utnämndes Erik Johansson Båga till fogde i Torne lappmark och blev befallningsman över Kemi och Torne lappmark den 3 juli 1611 varvid han förlänades Kemiheikkis hemman om 1 ³/₈ mantal i Raumo. Fogdebefattningen gick då över till Reinholdt Steger, som tidigare varit lappfogde i Pite och Lule.

Birkarlarnas fria rörlighet på Nordkalotten, som successivt inskränkts från mitten av 1500-talet, ströps ytterligare av Reinholdt Steger som anklagade birkarlarna på flera punkter då landsting hölls i Torne den 19 juni 1615. Mats, Carl och Josep Josepsson, Clemet Clemetsson från Vojakkala och Anund Anundsson samt Per och Jöns Karinen från Armassaari anklagades för att mot förbud och i olaglig tid ha dragit upp till lappmarken och Västersjön. Birkarlarna hävdade då, att de inte kände till något förbud vad gällde deras rätt att dra upp till Norge. De framhöll vidare, att de både under konung Gustafs och konung Johans tid fritt hade dragit till Västersjön, där de legat i fiske och brukat sin fria handel och därigenom fört mycken fisk och annat gods Sverige, kronan och allmogen tillgodo. De sade sig även ha Gustav Vasas brev utgivet 1551 på denna rätt. Originalbrevet uppgavs Isak Behm ha

¹⁰⁶ Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna, IV, Helsingfors 1915, s. 88-89.

tagit av dem - i *Salig Konung Carls tid* - och fört till kansliet, men en kopia hade de dock behållit.¹⁰⁷ Ett av skälen till att birkarlarna 1614 dragit till Västersjön var, att de hade fordringar i Norge. Då det nu blivit fred med Danmark ansåg de, att överheten inte borde ha haft något emot att de utkrävt sina fordringar i form av fisk, med vilken de undsatt socknen. De framhöll även att eftersom *Juten* och *Ryssen* varit före dem i lappmarken och skrapat under sig allt de kunde komma över från lapparna hade birkarlarna inte fått något om de kommit senare.

Steger kunde efter birkarlarnas plädering inte hävda att de hade bedrivit otillåten köpenskap, men menade ändå att de begett sig till Norge mot förbud. Lars Henriksson och Olof Anundsson angav då att inga birkarlar under de gamla lappfogdarnas tid drog upp mot Västersjön innan fogden var där. På deras tid gav man sig av vid St. Andreas tid och att som nu dra upp omkring Kyndelsmässotid var för sent. Tidigare företogs också två resor till lappmarken. Från den första återkom man vid vårfrutiden i fastan och vid påsk begav man sig dit en andra gång och kom åter vid St. Hanses tid. Missnöje mot Steger framfördes även av lapparna som vid Svea Hovrätt besvärat sig över fogdens och Herr Knuts övervåld. Om bättring inte skedde skulle det enligt lapparna leda till att lappmarken blev öde. Svea Hovrätt angav i sin dom den 11 oktober 1615, att det den ena parten klagade på, det förnekade den andra, varför ärendet återfördes till lagmansrätten.¹⁰⁸ Steger blev trots anklagelserna kvar som lappfogde till 1616 då han efterträddes av Jacob Olsson Burman som utsågs till fogde över Torne lappmark och norra prosteriet i Österbotten. Den 18 maj 1620 uppläts arrendet för Torne lappmark åt den blivande borgmästaren i Torne Anders Persson och Kemi lappmark åt hans broder Könik Persson. Lappfogdens åtaganden övergick i och med grundandet av Torneå stad till befallningsmannen Könik Persson. Den verksamhet som birkarlarna utövat i lappmarken sedan medeltiden övertogs nu av borgare i Torneå som dock fortfarande huvudsakligen rekryterades ur de gamla birkarlasläkterna.

---

¹⁰⁷ Isak Behm var kommissarie till Finnmarken och Ishavet 1603, ståthållare på Uleåborg 1606 och kvarstår i Norrland till 1614.

¹⁰⁸ RA, Svea Hovrätt, Huvudarkivet, BII a vol. 1, fol. 31.

Birkarlarna och lapparna

Birkarlarnas påstådda utsugning av lapparna och allmogen, vilken väckt avsky hos Gustav Vasa, var troligen en följd av att deras köpslagan skedde vid bägarsvingande och att de höll sig med frillor, vilket ledde till återkommande konflikter med ärkebiskopen. Utnyttjandet av *Lappkonor*, vilka hade till uppgift att vakta birkarlarnas renhjordar, exemplifieras av att Erik Jönsson Pakkainen 1549 fick böta 6 mark för hor med sin lapska frilla. Frillorna tycks ha haft karaktär av bihustrur och Nils Oravainen hade inför tinget - *med tanke på sin egen hop av barn utom äktenskapet* - intygat, att oäkta barn skulle ärva som äkta. Då Oravainen avled efterlämnade han följdriktigt som arvingar, förutom sin hustru Lucia, hustru Botilla i lappmarken samt *Orivans Inga*, vilka Nordlander antagit var hans bihustrur, men som snarare var hans utomäktenskapliga döttrar. Brodern Hans efterlämnade maken Anna och hustru Karin i lappmarken som även hon synes ha varit en dotter utom äktenskapet.¹⁰⁹

Birkarlarnas reninnehav kontrollerades tidigt av kronan vilket ledde till att Oravainen 1557, i likhet med sina stallbröder, fick plikta 40 mark för att utan tillstånd ha sålt renar. Vid denna tid skulle var sextonde ren lämnas i skatt till kronan, men birkarlarnas verkliga innehav torde inte ha uppgivits vid beskattningen. Oravainens skatt 1570 uppgick bara till 3 renar och Josep Henriksson i Vojakkala och Nils Olofsson i Niemis gav 1 ren var, medan övriga birkarlar måste gå samman i grupper för att komma upp till en skatteren. Året därpå registrerades för kronan i Torne lappmark 140 oxrenar, 73 vajor, 16 oxkalvar och 21 vajkalvar. Vargen hade då tagit 6 oxar, 6 vajor, 1 oxkalv och 9 vajkalvar. Rentiondet 1601 uppgick till 75 renar, varav 47 från samerna, efter var 30:e ren, och 28 från birkarlarna, efter var 20:e ren. Redovisningen kan ifrågasättas då enbart Nils Oravainen vid Jostings inventering år 1600 uppgavs ha efterlämnat över 1000 renar.

Skatterenar fördes vissa år till Svartsjö kungsgård utanför Stockholm i syfte att bygga upp en renstam i södra Sverige. Detta framgår bland annat av en kvittens 1571 med följande lydelse: *Bekänner jag Henrich i näran fast boende i Torne socken mig hava anammat och upptagit A.D. 70 av förståndig Nils Nilsson lappfogde Kungl. Maj:ts renar 54 stycken till att föra sedan ifrån Torne och till Stockholm, det till visso visar under mitt bomärke den 4 december 1571. De lappkonor som följt Henrik fick för sitt omak 2 mark i pengar och 9 alnar nersk [tyg från Naarden i Holland]. Fogdetjänaren Henrik Nilssons hemman i Mattila låg vid denna tid vid en insnörning av älven [nära=fors] mellan Suensaari och Mattila, vilket gav hemmanet namnet Närä.*

Även följande år levererades renar till kungsgårdarna och renkött till Kungl. Maj:ts skafferi samt till krigsfolket i Baltikum. Då hertig Karls idé att dra igång renavel i söder inte nådde framgång, försökte han upprätta en renstam i lappmarken. Kronorenarna fördelades mellan de olika lappmarkerna och varje hjord sköttes av kungliga renskötare. Oravainens beslagtagna renhjord, som inventerades av Josting den 20 mars 1600, torde ha utgjort grundplåten. Birkarlarna fortsatte att hålla egna hjordar och då Mats Josepsson var fogde i Kemi lappmark 1608 redovisades birkarlarnas innehav där till 74 oxrenar, samtidigt som kronans innehav uppgick till 66 renar.

Birkarlarnas otuktiga leverne förbjöds vid livsstraff av Karl IX liksom deras handel om natten, *der de hafva brukat deras skam och last*, samtidigt som ogifta birkarlar inte längre fick fara kring och handla i lappmarken. Ett exempel på de skärpta reglerna gavs vid landstinget i Torne 1615. Reinholdt Steger anklagade då Nils Josepsson i Vojakkala - son till Josep Henriksson - för att ha hustru och barn i lappmarken, *men att han då lappetiden är* kommer ner till Torne för att bruka hemmanet med brodern Mats, *men om hösten då träsk och skogstiden är* drar han åter upp till lappmarken. De 24 i nämnden beslöt därför, att Nils hädanefter skulle bli boende i lappmarken och att hemmanet i fast och löst skulle delas mellan honom och Mats. Trots att lapparna behandlats som birkarlarnas egendom synes förhållandet dem emellan varit gott och lapparna trakterade besökarna i lappmarken frikostigt vilket framgår av ett brev - figur 14 - skrivet av Jöns Persson i Björknäs - som blir en av de första borgarna i Torneå - och Lars Nilsson i Stråkanäs.¹¹⁰

¹⁰⁹ Johan Nordlander, *Några Konungens Fogdar under 1500-talet*, Norrländska Samlingar, 12, III:2, s. 69-73.

¹¹⁰ RA, Svea Hovrätt Huvudarkivet, EVI a 2aa:6, Liber Causarum vol. 6, 1615.

Bekännes vi efterskrifne i öns person i Bielkenäs och Lasse Nilsson
 i Sträckenäs i Kalis socken i västerbotten att vi voro välbördig erick
 iohannson fogde öfver tärne och kemi lappmarkerne i några år följakt
 till förbenämnde lappmarkerne och när han up bar skatten uti
 tog han alltid gode femm marker för den orsakens skull att
 fisken kommer på landsbygden och torkas om vartiden då håller
 ett rätt ett icke mera än njuigg 15 marker ja och mestadelen 14
 marker item gevo som lapp fogden ett två och väl 3 stycken kött
 efter som lappen var till och dock förde lapparna med sina egna
 renar till tärne kyrka samt med deras skatt item var länsm
 man gaff honom på sin byfolks vägnar ett renskinn till spug
 skin och allt detta för utan hälle de oss dagligen fri spisning
 till fulla nödtorftig ehuru stark vi och voro avsett att vi
 stundom voro till 30 eller 40 man och hafver säkunnat allt oss
 allder vordit item så bar och förbenämnde välbördig erick iohann
 son oss länst lapp två par skor dock ena gaff oss hälle till lapp
 renar dock andra till fogden och hans sällskap för det att de
 skulle väl fordra och främja fiskeskatten på vägen och sjön
 den emott gaff fogden dem igen fullt upp brännvin så att stund
 om de mera updrucko än som deras begävning var värt detta fegn förs
 så sant vara ty bedja vi oss gud till hjälp till liv och
 nöd hava sättit våra bomärken härnedan för datum stockholm
 Mattias Day 615

Jöns Persson Lasse Nilsson

Figur 14. Kalixbirkarlarnas brev om relationen med lapparna.

Birkarlarna som följt fogden Erik Johansson i lappmarken skrev som följer:

Bekänner vi efterskrivna Jöns Persson i Bielkenäs [Björknäs] och Lasse Nilsson i Sträckenäs i Kalis socken i Västerbotten att vi voro välbördig Erik Johansson fogde över Tärne och Kemi lappmarker i några år följakt till förbenämnda lappmarker och när han uppbar skatten uti fisk tog han alltid gode fem marker för den orsakens skull att när fisken kommer på landsbygden och torkas om vartiden då håller ett rätt lispund icke mer än njuigg 15 marker ja och mestadelen 14 marker item gevo var lapp fogden ett två och väl tre stycken kött efter som lappen var till och dock förde lapparna med sina egna renar till Tärne kyrka samt med deras skatt item var länsmannan gav honom på sin byfolks vägnar ett renskinn till spugsskinn och allt detta förutan hälle de oss dagligen fri spisning till fulla nödtorftig ehuru stark vi och voro avsett vi stundom voro till 30 eller 40 man och haver sådant allt av ålder värit item så bar och förbenämnde välbördig Erik Johansson upp av var lapp två par skor dock ena gävo de till lagmansränta det andra till fogden och hans sällskap för det att de skulle fordra och främja fiskeskatten på vägen och sjön däremot gav fogden dem igen fullt upp brännvin så att stundom de mera updrucko än som deras begävning var värt detta fegn förs så sant vara ty bedja vi oss gud till hjälp till liv och nöd hava sättit våra bomärken härnedan för datum Stockholm Mattiedagen 1615. Jöns Persson Lasse Nilsson.

Länsmannen Erik Eriksson och Abraham Larsson i Haparanda, fogdekarlen Erik Tomasson i Pudas och den förre knekthövitsmannen Olof Bengtsson i Raumo undertecknade 1620 en handling - figur 15

- som visar att kronorenar även fanns i kustområdet.¹¹¹ Cronans Ständerenar från Kemi och Torne lappmarker hade förts till Seskarö där de skulle vaktas av lappkonorna Ingrid, Karin och Elin vilka var och en fick 2 ½ fjärding mjöl, 1 lispund smör, 1 lispund salt, 1 aln kläde, 13 alnar vadmal och 3 lispund 5 marker torr fisk. Under vistelsen på Seskarö förlorade Ingrid två renar, samtidigt som nio renkalvar tillkom. Karin miste sju renar men hjorden utökades med nio kalvar. Elin förlorade sex renar, medan tre kalvar tillkom. Den fjärde renvakterskan benämnd Kirstin förlorade 12 renar och sedan *renarne för Khirstin förkommo Bort Rymde hon så att ingen weet huart hon ähr wegen tagen.* Kronorenarna vilka beslagtogs av kronan, uppföddes inte enbart som kött djur utan användes även för kronans transporter till och från lappmarken.

1) Hittar vi afturhvar sin Cronans Ständerenar i Seskarö länd
 man i Torne Dökm, O ähr Bengtson i Lavo, a brofarn
 Carlson i Seskarö o s. Carl Linder i Kofan, at ähr
 itto en mesth männth the Cronans Ständerenar. I sin
 Länd o s. sammt i Seskarö Torne lappmarker för sin
 Jaktbrukar öfr. för i Torne the Cronans Ständerenar
 förståndig Carl Linder i Seskarö Cronans Ständerenar
 Jaktbrukar Carl Linder i Seskarö Cronans Ständerenar
 ährst på öfr. Cronans Ständerenar i Seskarö
 til sin dera mjöl. Smör ett töt. Salt ett
 to Blida en aln, Vadmal treton. Lener Årsfisk. tre
 to s. att dett s. i Seskarö ähr s. i Seskarö
 för Cronans Ständerenar i Seskarö den 12 Junij 1620

Carl Linder Bengtson
 Carl Linder Bengtson
 Carl Linder Bengtson

Figur 15. Skrivelse angående kronans ständerenar på Seskarö 1620.

Större delen av den ishavs fisk och de skinn och hudar som birkarlarna handlade med förvärvades genom byteshandel med lapparna, men birkarlarna synes även ha haft egna fiskare vid Västerhavet och bedrivit såväl havs- som träskfiske i lag med lapparna. Detta framgår av att Nils Clemetsson 1614 uppgavs ha fiskat i lag med lapparna i *Jockers träsk* - Jukkasjärvi - samtidigt som Knut Hansson Oravainen uppgavs ha gjort intrång i Joen Hanssons i Siggevare fiskevatten *Leienone träsk*. Vidare beskylldes Per Jönsson Karinen och brodern Juntte för att fiska i *Ilve träsk* inom Sonkamuoika lappbys råmärken. Per Karinen hävdade dock, att hans far och dennes föräldrar före honom med lapparnas lov brukat fisket, på vilket de hade Johan III:s brev. Trots att Karinen långt tidigare skattat för fisket, vilket framgår av fiskelängden 1559, blev det dömt under lapparna till en årlig taxa av 2 lispund sik. För att behålla sina markområden och fiskevatten krävdes vid denna tid att de presumtiva ägarna flyttade till lappmarken och registrerades som nybyggare.¹¹² Birkarlarna var inte bara handelsmän utan deltog också som sakkunniga vid tingen då mantalslängder upprättades och lapparna avkrävdes nya skatter. Då ting hölls i Enonteki den 6 februari 1617 framgår av tingsprotokollet, som återges nedan, att birkarlarna fortsatte att ha någon form av överinseende över lapparna trots att de inte längre uppgavs äga dem:¹¹³

Bekänner vi underskrivna Birkarlar av Torne uti Vesterbotten att hava varit tillstädes uti Enontekis marknadsplats i Torne lappmark den tid Kungl. Maj:ts lappfogde förständig Jacob Burman höll ting med allmogen och uppbar skatten, kom där fram många fattiga som ingen fisk eller andra varor hade att utge i skatt, därför måste de taga till det enda de hade och frambjöd renar, dem och förbenämnde Jacob Burman några stycker vedertog [...] för ½ skatt det är 4 lispund. Item blev där och av förbenämnda allmoge, som där till

¹¹¹ RA, Norrlands Lappmarker 1620:8.

¹¹² RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1559:4. Per Jönsson i Armassaari brukar med 1 not och 10 nät Iffue träsk 2 mil långt och 1 ½ mil brett. Skattar för 15 lispund gäddor, 17 lispund sik och 12 lispund aborre.

¹¹³ RA, Norrlands Lappmarker 1617:15, Torne och Kemi lappmarker, Räkenskap, kvittenser, F275.

marknadsplatsen stämde blev, antecknat tiondekalvar 14 stycken. Fanns där och vara tillökt av Cronans stånderenar efter som renevaktarna gjorde besked renkalvar trettiosex stycken störtade unga och gamla renar tjugofem stycken. Han avlönte och tjugosju Cronones renvaktare både med mat och kläder efter den ordning som årligen sker plägar. Item han fordrade och någon restantie, som i fiord för Lapparnas stora fattigdom och stora oförmögenhet, efter den nya skattordningen icke kunde göra sin skatt ifrån sig, utan har givit efter deras yttersta förmögenhet så mycket de har kunnat tilväga komma. Därför har de med gråtande tårar och uppräcka händer bett att de måtte icke allenast vara fria med det som gjort blev utan och jämväl framdeles få bliva vid deras vanliga skatt och göra det i skatt som Lappen kan ha makt tillvägakomma. Dess till visso och vidare stadfästelse har vi våra bomärken med egna händer undertecknat och våra namn undersätta låtit.

Datum Enontekis Marknadsplats den 6 februari Anno 1617. Lasse Hindersson [Vojakkala], Oluf Anundsson [Armassaari], Carl Josepsson [Vojakkala], Hindrik Mikilsson [Korpikylä], Nils Clemetsson [Vojakkala] och Hindrik Orwain [Vojakkala].

Birkarlarna Lars Henriksson, Olof Anundsson och Per Jönsson, vilka 1617 var i följe med lappfogden Jacob Burman i lappmarken, satt inte enbart ting utan bedrev även handel på tingsplatserna. En skrivelse den 12 april 1618 visar att de för sin handel utgav fyra par lappstövlar och 83 par lappskor i birkarlatull. Handeln synes, med tanke på den minskade birkarlatullen, ha avklingat under 1610-talet, om skatten avspeglar verkligheten. Då birkarlaverksamheten gick i graven 1620 uppgick Tornebirkarlarnas tull för handeln i Norge och lappmarken endast till 28 lispund torrfisk och 9 par lappskor. Lappskor var ett vanligt betalningsmedel och utkrävdes ännu i slutet av 1600-talet som *hakse palka* - haxe lön - för att täcka fraktkostnaden för lappskatten. Lappmarkshandeln kom med anläggandet av Torneå att ytterligare regleras av kronan. Birkarlar och landsköpmän, vilka önskade fortsätta sin uråldriga näring, tvingades då lämna sina hemman och flytta in till staden för att installera sig som borgare. De gamla birkarlasläkternas inflytande i lappmarken upphörde dock inte i och med flytten till staden. Som representanter för borgerskapet kom de att presidera vid tingen i Torne och Kemi lappmarker ända till slutet av 1600-talet.